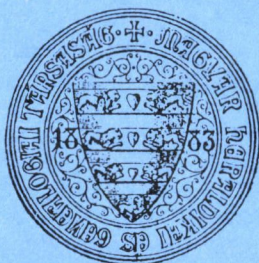


TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
A Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL



HETVENEGYEDIK KÖTET
1998/3-4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCVIII

E számunk szerzői

Dr. Bertényi Iván, egyetemi tanár (ELTE BTK)
id. Frivaldszky János, mérnök (Budapest)
Horváth Attila dr., egyetemi adjunktus (ELTE ÁJTK)
Makra Zsigmond dr., tudományos kutató (Budapest)
Nagybákay Antal Zelmós dr., kutató (Budapest)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtitkára
Rainer Pál, régész–muzeológus (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)
Somogyi Gábor, ny. mérnök (Budapest)
Spiellenberg-Diószegi György Antal dr., jogász (Budapest)
Sunkó Attila, levéltáros, (MOL)
B. Szabó János, muzeológus (Történeti Képcsarnok)
Szluha Márton, mérnök, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság tagja (Budapest)
Vajay Szabolcs dr., a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének tiszteletbeli elnöke

E számunk a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

TURUL

LXXI. évfolyam

1998/3–4. füzet

Szerkesztik: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Garai Péter

Nyomdai kivitelezés: Neotipp Bt, 1025 Budapest, Vöröstorony lejtő 5.

Felelős vezető: dr. Naszályi Gábor

ISSN 1216-7258

Technikai hiba folytán kimaradt előző számunkból (1998/1–2. szám – LXXI. évf.) a szerzők listája.
Ez a következő:

Csapodiné Gárdonyi Klára dr., kodikológus

Deák Varga József, Nagybajom

Kapronczay Károly dr., igazgató (Simmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár, Budapest)

Merényi-Metzger Gábor dr., főlevéltáros (Békés Megyei Levéltár, Gyula)

Nagybákay Antal Zelmós dr., tudományos kutató, (Budapest)

Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtitkára

Rainer Pál, régész–muzeológus (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)

Sólymos Szilveszter dr. OSB, ny. professzor (Pannonhalma)

Szantner Viktor egyetemi hallgató (ELTE BTK)

Szluha Márton mérnök

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

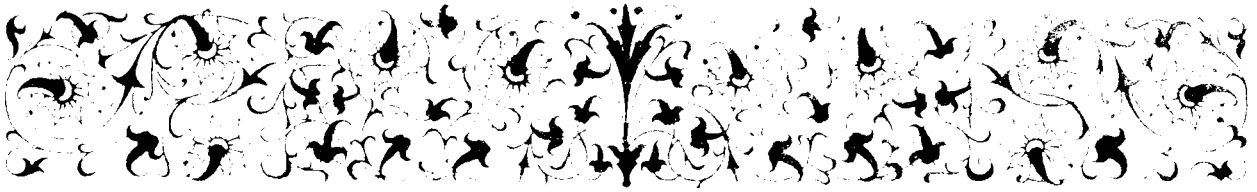
TURUL ARANYKÖNYV 1998.....	57
Vajay Szabolcs: A csömöri Zay családról. I. rész. Családtörténet	58
Spillenberg-Diószegi György Antal: Spillenberg Dávid (1627–1684) lőcsei orvosdoktor és bíró élete.....	68
Szluha Márton: A Beleznyak ősei	75
Sunkó Attila: Az Erdélyi Fejedelemség udvari hadszervezetének heraldikai ábrázolásai – Körös Nagy Miklós címereslevele.....	78
id. Frivaldszky János: Egy felvidéki község és soltészcsaládja.....	90

2. Kisebb rovatok

B. Szabó János: A Nádasdy-Huszárezred Tiszti Galériája Betléren.....	107
Somogyi Gábor: A Herke család története – A Herke család XVIII. századi nemességigazolása.....	108
Kállay István 1931–1998 (Bertényi Iván).....	113

Könyvismertetés

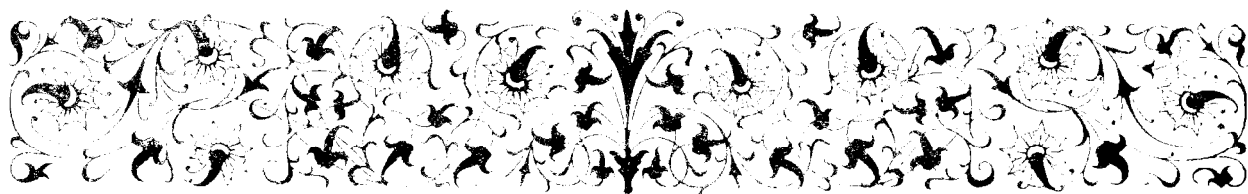
Wildner Dénes: A történelmi Magyarország egykori területének helynévtára. (Ism.: Nagybákay Antal Zellos).....	114
Engel Pál: Magyarország világi archontológiája. (Ism.: Makra Zsigmond).....	114
Engel Pál: A temesvári és a moldvai szandzsák törökkori települései. (Ism.: Makra Zsigmond)	116
Ladányi Erzsébet: Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlesztés korai szakaszában. (Ism.: Horváth Attila).....	116
Fári Irán–Nagy Ádám: Szeged címere. (Ism.: Rainer Pál).....	118
Dobos János: Zenta pecsétje és címere (1506–1920). (Ism.: Pandula Attila).....	119
Priester, Bors: Odlikovanja Nezavisne Države Hrvatske iz zbirke dr. Veljka Malinara. (Ism.: Pandula Attila)	120
Stimmer, Gernot: Eliten in Österreich. 1868–1970. (Ism.: Pandula Attila).....	120
Hazai és nemzetközi hírek	122
Kérdés – felelet	
Előfizetési felhívás	
Deutschsprachige Zusammenfassung (Ress Imre)	123
Résumé français (Valay Szabolcs)	124



TURUL ARANYKÖNYVE

A Turul Aranykönyvébe a folyóirat támogatóinak
és 5 éves előfizetőinek neve került,
amelyet az 1998. október 31-ig feljegyzett adatok alapján közlünk.

Abent Balázs	– Budapest
Bartal László	– Budapest
Csapó Zoltán	– Stuttgart/Németország
Frangepane Doimo	– Joannis/Olaszország
Kóczy László dr.	– Budapest
Kovács Ferencné	– Budapest
Merényi-Metzger Gábor	– Gyula
Mocsáry Lajos dr.	– Tata
Nyeső József	– Konstaz, Németország
Pályi Gyula dr.	– Budapest
Pest Megyei Levéltár	– Budapest
Rapajkó Tíbor	– Elek
Szentpáli-Gavallér Csaba	– Budapest
Szluha Márton	– Budapest
Zsigray Zsolt	– Budapest



A CSÖMÖRI ZAY CSALÁDRÓL

I. RÉSZ: CSALÁDTÖRTÉNET

Az egykori elit-társadalomban századokon át kiemelt szerepet játszó Csömöri Zay család sors történeti modellnek tekinthető. Bemutatásukon könnyíthet az épségben maradt levéltárunk¹, valamint az elmúlt két évtized során végzett antemohácsiana kutatások², továbbá középkori archontológiánk mind alaposabb feltárása³, valamint a család legújabbkori szétágazásának számbavétele⁴. Az így kialakuló hosszmetzeti rajzuk számos új adalékkal bővíti ismereteinket, ha a feltétlen teljesség igényével továbbra sem léphet még fel.

E megközelítésnek a prosopográfia jegyében kell indulnia, azaz a kétségtelen genealógiai összefüggések előidejét sem hagyva figyelmen kívül. Ennek értelmében a „társadalmi létezés” már akkor is bizonyított, amikor filiatív folytonossága még nem mutatható ki⁵. Erre figyelemmel adódnak a család eredetének helyesbítései, valamint ama lehető elágazások vélelme is, amelyeknek teljes felmérése immáron meghaladja az okirati kutatás lehetőségeit.

Mind ennek indítója a magyar elit-társadalomba a XVI. század elejétől már beépült főáguk előidejének prosopográfiai felmérése kell hogy legyen, amit majd kiegészített leszármazásuk követ, egészen a csak a jelen századunkban bekövetkezett szétesésig. Figyelmeztető is megannyi más jeles család számára, amelyek – akár csak őseik tették volt a török pusztítások idején – nemigen törekednek XX. századi struktúrájuknak tudatos megóvására.

Legyen tehát e bemutatás példájává a teendőknek, amennyiben egy társadalom – avagy annak századokon át vezető rétege – tart még a nehéz időket nemcsak átvészelő, hanem azokat túl is élő társadalmi magatartására.

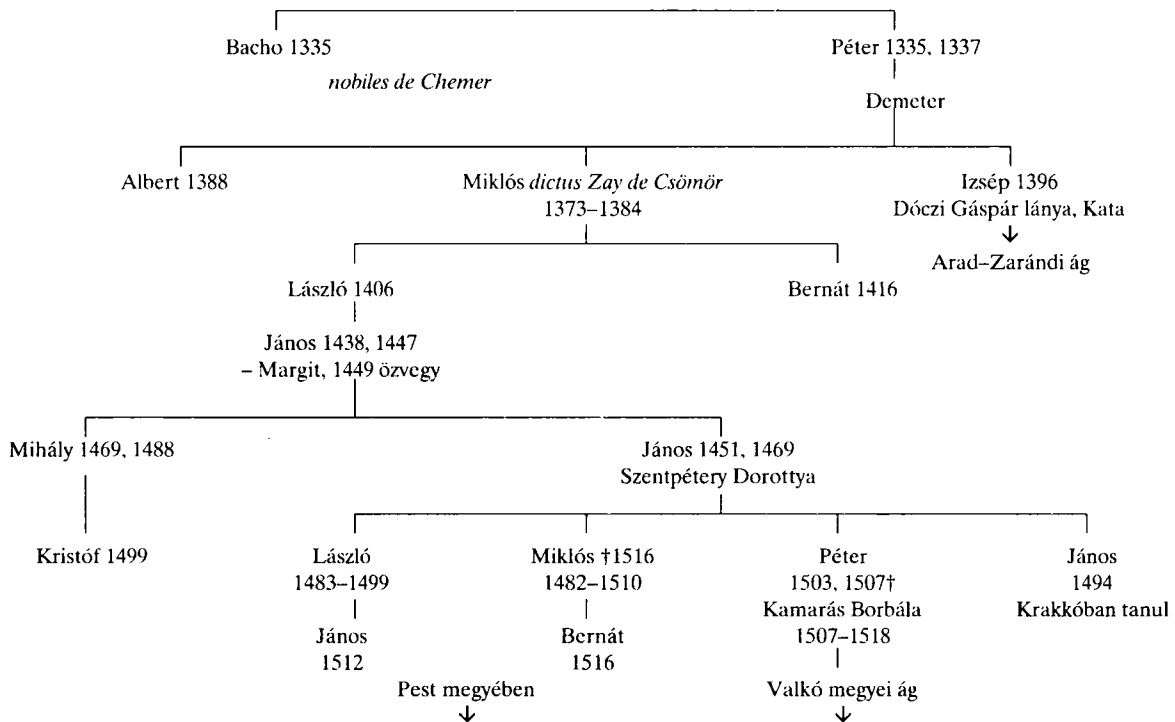
A Csömöri Zay család eredetét, a levéltárunkban

lévő középkori okmányanyag felhasználásával, a XIX. század elején rögzítették, jórészt a család akkori szeniorának, a felvilágosult és hagyományörző gróf Zay Károlynak kezdeményezésére. A feladathoz az ugróci kastély akkori levéltárosa elhamarkodón nyúlván, maga a levéltár pedig a külső kutatásra nem állván rendelkezésre, túl gyors következtetései tényként mentek át a szakmai tudatba.

E jóhiszemű eltájolás okán a szakirodalomban is tükröződő tényállás félrevezetővé vált. Olyan tekintélyek, mint Nagy Iván, Wertner Mór, vagy Karácsonyi János tették magukévá a téves nézetet.⁶ Ezt tükrözi a *Magyar Nemzetségi Zsebkönyv*, sőt még a *Gothai Almanach* is.⁷ Ideje tehát az újabb eredmények világnál a szükséges helyesbítéseket eszközölni.

A kellőn át nem gondolt hagyomány egy Lója nemzetségből való származást jelez. Így véli Nagy Iván, sőt még Wertner is ekként említi.⁸ Karácsonyi már észleli az olvasati botlást, és a *de genere Lója* gráfiát a *de genere Vaja* formára helyesbíti, amit utóbb Wertner is magáévá tesz.⁹ Ennek, a Temes megyében honos és utóbb Valkóban is birtokossá lett nemzetségnek a XIII. század derekára visszanyúló, aránylag gazdag okirati anyaga valóban a Zay-levéltárban maradt reánk. Miként majd látni fogjuk: okkal és joggal. E megőrzés mégsem indokol fiági leszármazást.

A Zay család ősi birtoka nem a Dráván túli Valkó megyében, hanem a Pest közeli Csömör faluban pontosítható, amely okkal vált előnevükké.¹⁰ Nem a Dráván túliak szerezték Csömört, miként azt még Karácsonyi és Wertner vélték,¹¹ hanem a csömöri nemesek jutottak házasság révén – s csak majd a XV. század végén – Valkó megyei tetemes jószágukhoz, miként az alábbi vázlat szemlélteti:



A Zay grófok fiági ősvonala tehát az Aranybulla társadalmából, a XIII. század során Pest megyében kiemelkedő csömöri nemesekben gyökerezik. Név szerint legkorábról az 1335-ben említett Bacho és Péter testvérpár ismert, *nobiles de Chemer*.¹² Péternek, aki már közéleti szerepű,¹³ unokája lehetett ama *Nicollaus de Chemer*, aki 1373-ban első ízben szerepel mint *dictus Zay*.¹⁴ A csalánev tehát meglepően korán kialakult, ezzel utat is mutatva a vélelmezhető további leszármazásnak. Három vagy négy következtetett nemzedéken át így jutunk el az utóljára 1502-ben említett és 1507-ben már néhai Csömöri Zay Péterhez, akitől a fiági leszármazás szakadatlan.¹⁵ Mindez szigorúan a csömöri jószághoz kötődik, amely a lepergett két évszázad során nemigen lépte túl a váci járás körletét.¹⁶ A prosopográfia ekként éri el a genealógiai küszöböt. E részleg egyetlen korai kirajzása az 1373-tól említett – és még 1384-ben is szereplő – Zay Miklós fivére, *Izsép*,¹⁷ aki 1396-ban mint Dóczy Gáspár Katalin leányának férje, neje birtokjogán Zaránd megyébe került.¹⁸ Tőlük származik a családnak a Zaránd–Arad–Csanád–Temes térségben honos ága, amely az okiratpusztulás miatt genealógiailag ma már megfoghatatlan, de a török hódításig kétségtelenül virágzott.¹⁹

A továbbra is szerényebb szinten maradt Pest megyei törzsek csak egy évszázad múltán tör majd fel,

ugyancsak házasság révén. Ekkor és így kerül Zay-kézre a tetemes Valkó megyei jószág, a velejáró birtokiratok és az ennek nyomán kialakult *Ruzboid de genere Vajától* való fiági leszármazásuk hiedelme. Sőt, a család kezdeti címere is, amely egyszerű voltára figyelemmel, szintúgy lehetett a Vaja nemzetségé.²⁰

A sorsdöntő *hypogám* házasságot²¹ a már említett *Csömöri Zay Péter* kötötte a XV. század legvégén, Jánosnak és a nemes Dorottya asszonynak fia, amikor nőül vette *Lankai Kamarás Borbálát*, Mihály és Ikurdszentpéteri Szentpéteri Dorottya leányát.²²

A Vaja nemhez való kötődés Szentpétery-jussón – de náluk is már leányági áttételben – vélelmezhető.²³ *Ruzboid de genere Vaja* hasonnevű unokájának 1267-ben említett szerzeményi birtokai – *Lanka*, *Tolmány* és *Haraszti*²⁴ – ugyanis megegyeznek Szentpétery Dorottyanak a XV. század végén Kamarás Mihály kezére juttatott birtokaival. A háramlás egyértelmű. S Dorottya leánya, Kamarás Borbála révén, a Zayokra való továbböröklődés úgyszintén. Következésképp Zay Péter is odahagyta Pest megyét és a neje jussán szerzett valkói birtoktestre költözött, amelynek mind Szentpétery Dorottya, mind pedig leánya, Kamarás Borbála, egyedüli örökösei lehettek.

Hangsúlyozzuk, hogy *Lanka*, *Tolmány* és *Haraszti* a Temes megyei Vaja nemzetségnek nem ősi, hanem

szerezményi birtoka volt. Ilyesmit általában a leánygyed kiadására volt szokás fordítani.²⁵ Következésképp feltehető, hogy mindez egy Vaja nembeli leány kezével került valamilyen áttételben a Szentpéteryekhez, Valkó megye „aranybullás” társadalmának e tekintélyes familiájához. Első említésük – *nobiles de Ikerscenthpeter* – 1348-ból ismert,²⁶ amikor a Zayokhoz hasonlóan, jószáguk egyetlen birtokfő, a Száva-parti Ikurdszentpéter uradalma, amelynek ma már csak egy szerb dülönév – Petroviczi – őrzi emlékét, Mitroviczától (Szávaszentdemeter) nyugatra.²⁷ E feltörő várjobbágságnak nyilván jól jött a Vaja nemről – feltehetőleg Hosszúbácsi közvetítéssel²⁸ – reájuk háramló leánygyed, amiért a XIV. század végének valkói köznemességében már három birtoktest földesuraként szerepelnek.²⁹ Haraszi környékén Vaja-jussú és Hosszúbácsi áttételű porciójuk jól kimutatható. Ez a juss szállt végül Szentpétery László királyi kincstartóra, akivel fiáguknak 1516-ban magvaszakadt. E birtoktestet még életében – nyilván királyi kegyelemből – megosztotta unokanővérének, Dorottya asszonynak Borbála leányával és ennek fiaival, Zay Mátyással és Ferencsel, akik 1515-ben már együtt birtokolnak az akkor még élő Szentpétery Lászlóval.³⁰ Egy évre rá szállt a jószág és így a reá vonatkozó birtokiratok is, Dorottya jussán leányára Borbálára, illetve annak Zay Pétertől származó utódaira.

A közvetítő láncszem – Dorottya férje és Péter apósa – *Lankai Kamarás Mihály* maga is rendhagyó genealógiai eset. Következétesen használt *Lankai* előneve már valkói kötődést tanúsít.³¹ Lankát Dorottya asszony kezével szerezte,³² míg ő eredetileg nem Dráva-melléki, hanem tiszántúli volt, anyai jussal a Guth-Keled nemzetség nyírségi ágához kötődött.³³ Apja egy Mátyás-kori reneszánsz karrier kedvezményezettje: *Kamarás* László, a debreceni sókamara teljhatalmú királyi ispánja. Mint ilyen vette nőül, kevéssel 1413 előtt, a Guth-Keled nembeli *Zeleméryek* utolsó sarját, Katalint.³⁴ A nagy név így az alkalmasint fiúsított Katalin révén háramlott tovább, feledtetvén a kamarás – immáron *Kamarás* – férj önön fiági származását.³⁵ – Négy fiúk közül ketten folytatták a családot. Benedek a már kétségtelen elité vált *Zeleméry-Kamarás* névkettős anyai jussú továbbörökítője, Mihály pedig Dráván-túli jeles házassága révén *Lankai Kamarás*nak neveztetik. A másik két fiú: János korán elhunyt, ³⁶ Lászlónak egyszülött fiát, Pétert pedig 1515-ben már magtalanul elhunytak írják. Keresztnevéből ítélve, László lehe-

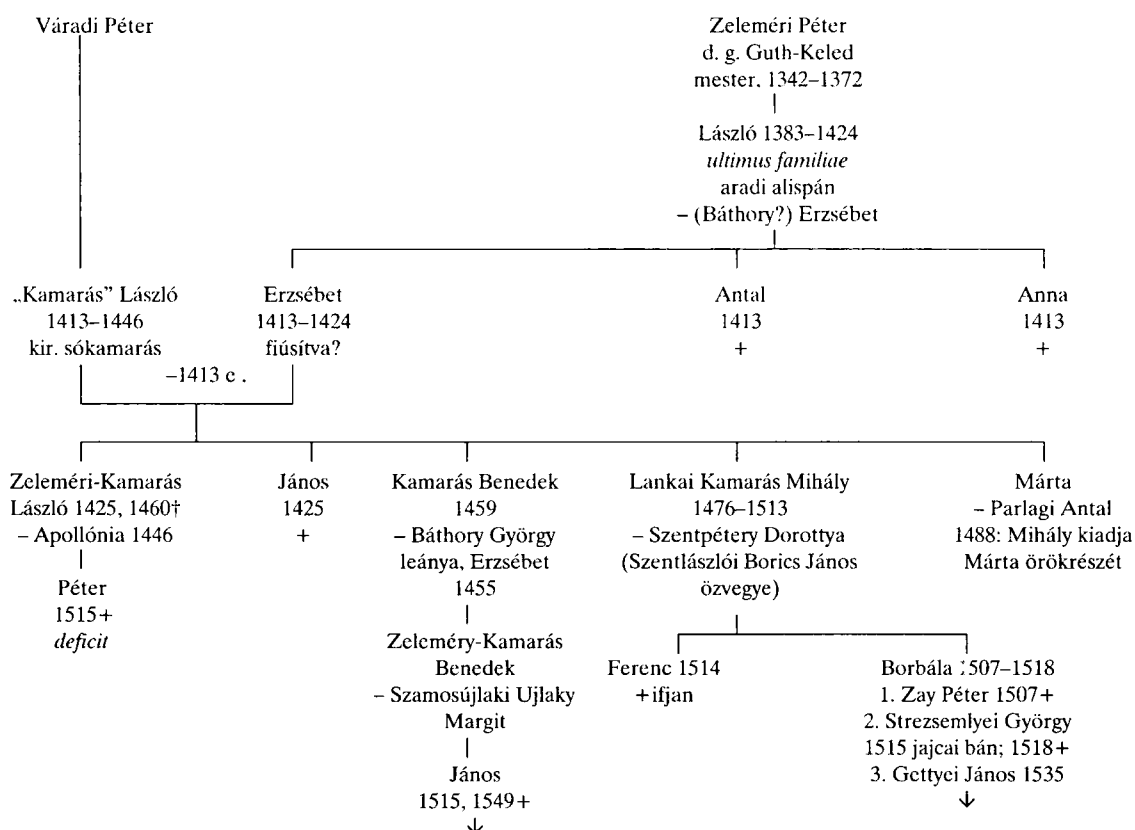
tett a koridős, amiért a Zeleméry-Kamarás névkettős továbbörökítése csak Péter halála után, a XVI. század elején szállhatott Benedek ifjabb ágára. Nagy Iván Zeleméry információja tehát jócskán módosítandó, figyelemmel a Jagelló-kor sokszor még tétova névhasználatára, amely a rákövetkező nemzedék Verbőczyánus merevedése nyomán nyerte csak el a stabilitást.

A Zeleméry-Kamarás klán³⁷ ekként adódó helyesbítéseit a túloldali tábla szemlélteti.

A prosopográfiai előidők összegezése után kívánatosnak tűnik a Zay család további besorolásának szakaszolt társadalmi felmérése. Sorstörténetük e tekintetben is modellszerű. Gyökereik az Aranybulla társadalmába nyúlnak vissza. A várjobbágyok, királyi szabadosok és udvarnokok köznemességgé kovácsolódó rétegébe, amely a XI-XII. század fordulójának észrevétlen forradalmát kezdeményezte és az Aranybulla jogrendszerével tetőzött.³⁸ Egy összeurópai megújulás magyar vetülete ez, az aragon *Carta de la Unión* (1208) és az angol *Magna Charta* (1215) hasonmestű párdarabja.

Az Aranybulla jogelvei egy új társadalmi rétegződésre tártak kaput, az 1222. évi kiadását a tatárjárás földindulásától elválasztó alig két évtized távközén. A tatárjárás utáni társadalommegújulás már egy tudatosult előképet követ: az egykori várjobbágság mind szervezesebben idomul a genusokból sarjadt ősnemességhez, megosztva annak eddigi egyeduralmát. Mindez többnyire még királyi kiváltságlevelek kötődésében, amelyek jórészt egy már megtörtént társadalmi feltörést hagynak jóvá.³⁹

További lépés a kései Árpád-kor oligarchiájának – a törzsökös nemzetségeknek – a velük két évtizeden át keményen tengelytakasztó Anjouk általi letörése. A *genus*, a Szicíliai Királyság társadalomstruktúrájának mintájára bevezetett *osztályos egyezségek* újmódi gyakorlatában családokra bomlik, a felszabdalt nemzetségi közbirtok egyik, vagy másik töredékéből formálván egyedi birtokot és megkülönböztető családnevet. Megjelennek a továbbgyegetítő címerek – kezdetben sisakdísz-adomány formájában, „a torna céljára”.⁴⁰ Visegrádon az újmódi családok legjobbjából válogatják az udvari vitézeket. Kiemelésük az uralkodó tetszvényjoga. A dinasztia-nevelte fiúk ekként tompítják, sőt nemegyszer hatálytalanítják az apák és nagyapák aranybullás jogait.⁴¹ E közel másfél százados társadalmi átalakulás (1222–1351) az ősi-ségben tetőzik, amely a frissen szabdalt családi birtokokat nem a nemzetséghez, hanem a Koronához köti.⁴²



Nyilvántartásukra létesülnek az 1351-től indított *Királyi Könyvek* – a nápolyi *Regesta Feudorum* mintájára – amelyeknek első sorozata oly tragikus véget ért 1526-ban a Duna hullámsíkjában.⁴³ Ez a rendszer – kivételeit és kibúvóit is beleértve – 1848-ig maradt érvényben, a XVI. század eleje óta már Verböczi-fogalmazta merevítésében. – Fenntartója és kerékkötője volt egyszersmind a magyar államiság és társadalomfejlődés politikai és gazdasági sommázatának.

Minden egyéb szinte csak cifrázat. A Zsigmond király idején általánosuló címerhasználat – habár „a nemességnek nem kelléke, csak ékessége”⁴⁴ – a Mátyás idején reneszánsz-módin szokásba jött név-cseberberék és a közrendűeknek királyi oklevéllel való nemesítése.⁴⁵ Ide számít a címer-háramlás is, amelynek legismertebb példája a Körös megyei Garázdák 1409-ben nyert családi jelvényének leányági háramlással a Zaránd megyei Telekiek által való átvétele.⁴⁶ Hasonmód történhetett a Zay-címer esetében is: fő témájának jellegzetesen Zsigmond-kori motívuma – létrán állón az ostromlott toronyba üszköt vető fátylás vitéz⁴⁷ – alatt a Vaja nemzetség hasított pajzslába: ezüst-kék osztályban. Csak a reneszánsz szabá-

dosság javítja utóbb a kék hasítást az „előkelőbb” aranyra, míg a végleges címer a bárói adománnyal járó, már tudatos kompozícióban teljesül ki, hogy majd a késő-barokk grófi címer bonyolult összképébe torkoljék.

A Vaja nem címerelemeinek átvétele tükrözi egyrészt a Zay Péter javára történt valkói birtokháramlást; másrészt valószínűsíti, hogy a közbenső Kamarás-nemzedéknek még nem volt címere. Zeleméryjusszon a Guth-Keled farkasfogazat viselése nyilván az idősebb Zeleméry-Kamarás ágazata kiváltsága maradt amiből fiági kapcsolódásuk tévHITE is adódhatott. Szakasztott ugyanúgy, mint a Zayoknak a Vaja nemből való egyenesági származtatása esetében.

A társadalmi feltörés második szakasza tragikus an ellentmondásos. Zay Ferenc – a Péter fia – Garai Bánffy Borbála kezével megszerezte a Délvidék leg-hatalmasabb birtoktömbjét, a Garai-jussot.⁴⁸ Erre 1541-ben királyi adományt is nyert.⁴⁹ De csak igény-adomány, maga a jószág ekkor már török kézen volt. Ugyanakkor Ferenc, mint Ferdinánd királynak kezdetől mindvégig álhatatos híve, 1560-ban az ország bárói közé emeltetett.⁵⁰ Az odalett délvidékieket így

biztonságosabb felvidéki birtokadomány kártalanította, a Ferenc emelte Ugrócz várával mint birtokfővel.⁵¹ A család új szempontú beizülése a Verbőcziánus struktúrába ezzel megtörtént. – Az 1830-ban szerzett grófi rang⁵² már nem igazi váltás, csak társadalmi promóció. Hasonlatos ehhez a még a XVII. században történt Kollonich-kiágazásuk. Báró Zay Lőrinc és Kollonich Mária-Polyxéna grófnő kilenc gyermekének benjaminját, Lászlót, nagyhatalmú anyai atyafia, Kollonich János-Zsigmond bíboros, bécsi érsek, örökbe fogadta, lévén nemzetségének fiága vele kihalóban.⁵³ A Zay-ivadék ezzel felvette az anyai nevet, előnevet és címet, a császár reája ruházta a Kollonichok birodalmi grófságát, megtartva a „Zay-ugrócz örökös ura” megkülönböztetést. A családnak ez az ága evangélikus hitéből katolikussá lett. László négy nemzedéknyi utóda, 1863-ban bekövetkezett kihaltukig, az Osztrák Örökös Tartományok német/cseh elitjéhez számított, magyar jellegéből kivetkőzve, s mégis egy kalocsai érseket és két magyar nemesi testőrt adva társadalmunknak. A teljesség kedvéért a Kollonich-ág mégsem hagyható ki egy összbe mutatásból.⁵⁴

E fejlődést minden vonatkozásában gazdasági létalapja szintjén rendítette meg a XX. század. Grófi címük változatlan érvényű, főrendiházi örökös tagsági jogosultsággal tetézve.⁵⁵ Protestáns hitéből végül a főág is katolikussá lett, reverzális-engedmények révén. Az ugróci uradalom lényegében már 1920-ban odaveszett, a csonka országon belül Károlyi-jusson szerzett átmeneti kompenzációval.⁵⁶ Ezt, és magát a családi struktúrát is, 1945 zúzza majd szét. Azóta a család utolsó hajtásait külföldön találjuk: Kanadában, az Egyesült Államokban.

Lezárult ezzel egy sokévszázados társadalmi körforgás, amely az Árpád-korban ötvöződött társadalomból, az Anjou- és Zsigmond-kori feltörést követő reneszánsz tetőzés után a XVI. században főúri szinten izült a Verbőczi-féle társadalom elitjébe, hogy barokk virágzását követően végül a XX. század társadalombomlásába torkoljék. Nem egyedülálló sors, de fejlődéstörténetének szakaszolása a magyar társadalom jellegzetes példájaként mutatható be.

Vajay Szabolcs

JEGYZETEK

1. Az állagában teljes ugróci Zay-levéltár jelenlegi pozsonyi őrzőhelye a *Slovensky Národný Archív, Bratislava; Radovoj Archív Zayovcov z Uchrovca (Archív Rodu Zay)*.

2. Nevezetesen *Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században*. Bp., 1971.; *Uő. Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban*. Bp., 1977.; *Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Bp., 1970.; *Uő. Uram, királyom... a XV. századi Magyarország hatalmasai*. Bp., 1974.; *Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. I–II., Bp., 1990.; valamint a *Borsa Iván* gondozásában folytatott *Mályusz Elemér* kezdeményezte Zsigmondkori Oklevéltár kötetei: III. (1411–1412), Bp., 1993.; IV. (1413–1414), Bp., 1994.; és V. (1415–1416), Bp., 1997.

3. *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája, 1310–1457*. I–II., Bp., 1992. (továbbiakban: Engel i. m.)

4. *Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája I–IV*. Budapest, 1990–1998; *Zay: IV. kötet*, 326–329. pp.

5. A *prosopográfia* a genealógia időrendi előfutára. Míg az utóbbi a már biztos leszármazás igazolt nyomait követi, az előbbi a pontos összefüggések híján lévő csoportosításokat tanulmányozza, ahol a családi összefüggések és egybetartozás kétségtelennek tűnik, de ízek-szerinti kapcsolódásuk felderíthetetlen. – Kutatási lehetőségeit főként a névtudomány, az időrend és a birtokháramlások segédletei támogatják.

6. *Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, (továbbiakban: Nagy i. m.) XII. Pest, 1865. 329–340. és *Pótlék*, Pest, 1868. 368 p., *Wertner Mór: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, (továbbiakban: Wertner i. m.)

II. Temesvár, 1892. 391–393. pp. *Karácsony János: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, (továbbiakban: Karácsony i. m.) III. Bp., 1901. 129–132. pp.

7. Szerk.: *Fejérpataky László: Magyar Nemzetségi Zsebkönyv. Főrendi családok I*. Bp., 1885. 271–273. pp.; *Gothaisches Genealogisches Handbuch der Gräflichen Häuser*, Gotha, 1764–1944; első felvételük 1835, utolsó: 1941, 565–566. pp.

8. Nagy, i. m., XII., 329. p.; Wertner, i. m. II. 391. p. – Erre hivatkozik még az 1830. évi grófi diploma *praeambulum* is, vö., alább, 52. jegyzetek.

9. Karácsonyi, i. m., III. 129. p.; Wertner Mór: Nemzetségi kutatások, „Turul”, 1901 (XIX.), (továbbiakban: Wertner: Nemzetségi kutatások) II. rész; 13: *Vaja nemzetsége*, 184–186. pp.

10. Így 1373. aug. 18-án: *Nicolaus dictus Zay de Chemer* perdöntő esküt tesz (Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltár (továbbiakban: MOL D.) 75374.

11. Karácsonyi, i. m., III. 130. p. II: Zay-ág, és Wertner i. m. Nemzetségi kutatások, 185. p. – A szakirodalmi összevetés gyökere, hogy – a hajdanvolt ugróci levéltáros vélelmét követően – Karácsonyi és Wertner egyazon személynek veszik a Valkó-megyében említett Vaja-nembeli Lambert fia Ruzboid fivérét, az 1300-ban szereplő Pétert, az 1335-ben Pest megyében *homo regius* Petrus de Chemerrel, amit sem a korrend, sem a szállásvidék, sem pedig a társadalmi besorolás nem indokol. – Az említett Péter de genere Vaja 1300-ban három ízben is szerepel: utolszor november 8-án, amikor Tommasina anyakirályné vizsgálati parancsra igazat ad fivérének és neki Sente-Mágócs-nembeli Demeter ellenében, aki őket *Tolmány* birtokában háborgatja, vö. *Wenzel Gusztáv: Árpád-kori Új Okmánytár*, X. (1290–1301), 375. p. (továbbiakban: Wenzel

i. m.) Bp., 1873. No. 248. ahol az érdekeltek mint *Rozboyd et Petrus filii Comitū Lamperti* említve. – Ám az ekként jelölt Péter aligha lehetne azonos az 1335-ben *homo regius* Petrus de Chemer Pest megyei nemessel. – *Tolmány* utóbb Zay-birtokká lévén és a Vaja-nem korai okiratai a Zay-levéltárban maradván fenn, a kezdeti összevetés bocsánatos ugyan, de helyesbítésre szorul.

12. 1335. febr. 10.: mindketten királyi emberek (MOL.DI.2884); vö. *Bakács István*: Iratok Pest megye történetéhez. Oklevél-regeszták 1002–1437., Bp., 1982, 153–154. pp. No. 484. (továbbiakban: Bakács, i. m.)

13. 1337. jún. 26.: Péter ismét *homo regius* (MOL.DI.3079); vö. Bakács, i. m., 156. p. No. 494.

14. 1373. aug. 18.: e néven tesz perdöntő esküt (MOL.DI.75374), vö. Bakács, i. m., 250–351. pp., No.884.; 1388-ban szerepelnek Demeter fiai, Albert és Miklós (MOL.DI.7449). Ha e két Miklós azonos, úgy prosopográfiailag Demeter tölthetné be az 1337 és 1371 közötti egy nemzedéknyi űrt.

15. Az 1388-ig szereplő Miklós fia lehetett Csömöri Zay László, aki 1406. júl. 3-án *homo regius* (MOL.DI.9216), vö. Bakács, i. m., 933–934. pp. No. 1207. Lászlónak feltehető fia az 1438-ban ugyancsak *homo regius* János (MOL.DI.13268); 1449-ben már csak özvegye, Margit asszony élt, vö. *Thallóczy Lajos*: Csömöri Zay Ferenc, 1505–1570, „Magyar Történelmi életrajzok”, Bp. 1885., 9. p. 2. j. (továbbiakban: Thallóczy, i. m.) Fiúk talán ama másik János, aki az ötvenes évek elején három ízben is *homo regius*: 1451 (MOL.DI.14480), 1452 (MOL.DI.11858), 1453 (MOL.DI.14637), majd 1458-ban budai vámszedő (MOL.DI.15256). Ugyanő szomszédként említve 1459-ben (MOL.DI.35807), 1467-ben pedig esküdt (MOL.DI.16512). Utólszor 1469-ben ismét *homo regius* (MOL.DI.16835). Özvegye Dorottya asszony, akitől őt fia született: a család első biztos szétágazása. E fiak egyike az 1507-ben már néhai Péter, akitől a leszármazás szakadatlan. – Mind a fentiekre még vö. *Bárfai Szabó László*: Pest megye történetének okleveles emlékei, 1002–1599-ig. Bp., 1938. No. 786, 852, 937, 957, 977, 1106, 1181. és 1216.

16. Csömör a főtí és a cinkotai határokig terjedő, főként bortermelő uradalom volt. A birtoktól további tartozékai Iváncs, Sáp fele, Várok háromnegyede, Örvöd, Tiszagyanta, Almágy és egy halastó, vö. Thallóczy, i. m., 10. p.

17. Nagy, i. m. XII. 330. p. Józsefnek mondja, ami olvasati hiba, feleségét pedig Dochy Katának Dóczy helyett. – Az Izsép név a latin *Eusebius* magyarított formája; változata még: Özséb.

18. *Márki Sándor*: Arad vármegye és Arad sz. kir. város története, Arad, 1892. 338. p. (továbbiakban: Márki i. m.); 1396. január 2-án Dóczy Gáspár birtokcsere-egységére lépett a Morócz-családdal, aminek egyenlegeként a Moróczok száz arany értéktöbbletet térítettek Dóczynak és vejének, Zay Izsépnek.

19. 1561-ben még birtokos Temes megyében Zay György, illetve Zay János két özvegye, vö. *Lendvai Miklós*: Temes vármegye nemes családjai. I. Bp. 1896., 104. p. Másrészt, az 1637/38. évi pozsonyi országgyűlésen felterjesztett sérelmek (*gravamina*) 70. pontjában továbbra is szóvá tételnek a Zay család aradi jogigényei, vö. Márki, i. m. I.338. p.

20. *Csoma József*: Magyar nemzeti címecrk, Bp., 1904. 169–171. pp.

21. A nyugati hűbériség házassági kötődéseinek jelölésében kialakult terminológia, amely a magyar társadalmi magatartás eseteire szintűgy alkalmazható. *Hypogámia*: az egyénileg rátermett férj egy nálánál rangosabb társadalmi besorolásra tartó családból

nyer hitvestársat. Ez esetben a feleség köt hypogámiát. Ellenesetében (amikor a feleség a szerényebb eredetű) a *hypergámia* esete forog fenn. Az egyenrendű házasságok jelölése: *isogámia*.

22. Nagy, i. m. XII. 330. p. Borbála szüleit pontosítja *Witting Johann Baptist*: Der niederösterreichische landständliche Adel, S–Z. Nürnberg, 1918. 615. p.

23. Ezt az áttételt nagy valószínűség szerint a Bács-megyéből – talán épp e révén? – a Dráván-túlra átszármazott, Dorozsmánbéli *Hosszúbácsi* család közbenjöttével sejtethetők, akik a szóbanforgó jószágokat a XIV. század során bírták, vö. *Csánki Dező*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, II. Bp. 1894. 373. p. (továbbiakban: Csánki, i. m.). A Hosszúbácsiak ezen István-ága az 1441-ben már néhai Balázssal halt ki. Jóságát nem a család Miklós-ága örökölte (nyilván nem ősi, hanem szerzett birtok volt), hanem I. Ulászló király 1441-ben Szentpétery Péter fiának, Miklósnak adományozta, feltehetőleg anyja jussán, akinek Lanka, Tolmány és Haraszi leánygyede lehetett. Következő ebből – és korrendileg is így felel meg – hogy Kamarás Mihályné Szentpétery Dorottya e Miklósnak leánya volt. – E valószínűnek látszó, de pusztá feltevéseken alapuló háramlás útja ezek szerint a következő:

(lásd a következő oldalon a táblát)

Említsük meg annak lehetőségét is, hogy a háramlás nemcsak *Hosszúbácsi*, de *Tolmányi* áttételben is vélelmezhető. Ez a Külső-Szolnokból a Dráván-túlra szakadt család többszörösen osztályos atyafi a Szentpéteryekkel, Hosszúbácsiakkal, sőt a Zayokkal is, vö. Csánki, i. m., II. 378. p. – A Hosszúbácsi/Nagypói/Szentpétery Zay prosopográfiai syndroma még megoldatlan felméréséhez álljon itt adalékul három kiadatlan regeszta: (1) 1507. október 26. II. Ulászló új adományul adja Ivánkaszentgyörgy várát és tartozékait, valamint *Hosszúbács* és három más birtok részeit (Valkó-megye) *egregius Szentpétery* Lászlónak és általa *frater*-einek, *Nagypói* Mihálynak és *Zay* Péter fiainak, Ferencnek és Mátyásnak (Zay Lt., B-1/72 fasc.; az iktatás: uo. B-1–73.; ebben elsorolva Ivánkaszentgyörgy 49 possessio tartozéka); (2) 1512. április 18. a boszniai káptalan beiktatja Szentpétery Lászlót, *Nagypói* Mihályt és *Zay* Péter fiait, Ferencet és Mátyást, Nagypó és Kispó (Külső-Szolnok megye) birtokába (Zay Lt. B-1/114. fasc.); és (3) 1515. április 26. II. Ulászló iktató parancsa a fehérvári keresztelvényhez, hogy örökletes adomány címen iktassák be *Strezsemlyei* Györgyöt és *Zay* Péter fiait, Ferencet és Mátyást Ivánkaszentgyörgy várába és tartozékaiba, továbbá *Hosszúbács* és három más birtokba (Valkó megye) és *Nagypó* és *Kispó* birtokok részeibe (Külső-Szolnok megye), amelyeket most György és felesége, *Borbála*, *Zay Péter* özvegye, tart a kezén. (Zay Lt. B-1–76a. fasc., ahol jelentik az iktatás megtörténtét). – E regesztákra Engel Pál hivat felfigyelmemet, akinek itt mondok érte köszönetet.

24. Wenzel, i. m., VIII. (1261–1272), Pest. 1870. 180–182. No.125: Ruzboid fia Lambert birtok-peri egyezkedés, 1267. – Ugyanígy István alországbíró 1300. évi ítéletlevele Tolmány és Lanka dolgában, uo. X., Bp., 1873. 382–387. pp. No. 254.

25. A leánygyed (*quartalium*) a fiágnak fenntartott ősi birtokot terhelő, de abból ki nem adható örökrész. Rendszerint a kötetlen szerzeményi birtokból, vagy pénzmegváltás formájában adták ki. – Utóbb Verbőczy pontosít: „Mert leányi negyedek csak a szerzeményes birtoki jogokból fizetettek”, vö. *Verbőczy István* Hármaskönyve, a Magyar Tudományos Akadémia magyarnyelvű kiadása, Pest, 1864. Első Rész, 7. Czím, 3. Szakas, 45.

26. Csánki, i. m. II. 380–381. pp. – a Zay levéltárra hivatkozva, A.5.fasc.

lás avatott – akarva, nem akarva – az 1848-ig fennállott társadalomszerkezet dogmájává.

39. *Szűcs Jenő*: Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához, In.: Mályusz Elemér Emlékkönyv, Bp., 1984. 341–394. pp.

40. *Vajay Szabolcs*: A sisakdísz megjelenése a magyar heraldikában, „Levéltári Közlemények”, (1969) XL. Bp., 1970. 279–287. pp. ugyanez összehasonlító nemzetközi kivetítésben, vö. *Szabolcs de Vajay*: Le scul cimier... L'analyse sociale d'une mutation héraldique, „Las armerias en Europa al començar la edad moderna”, Actes del VII Coloquio Internacional de Heráldica (Cáceres, 1991), Madrid, 1993. 445–459. pp.

41. *Kurcz Ágnes*: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században, Bp., 1988.

42. *Morarik Antal*: Az Ósiség alapintézményének eredete, Bp., 1938.

43. *Hajnik Imre*: A Királyi Könyvek a vegyes házbeli királyok korában, Magyar Tudományos Akadémia, „Értekezések a Történelmi Tudományok köréből”, Bp., 1879. 3–21. pp.

44. „Mert a fejedelemtől valakinek adott címer nem okvetlenül szükséges a nemességre, hanem annak csak jobb voltára szolgál”, *Verbőczy*: Hármaskönyv, Első Rész. 7. Cím, 1. szakasz. 45.

45. Első ismert magyar példája Zsigmond király 1430. január 8-án Pozsonyban kelt nemesítő címereslevele udvari fogorvosa számára, vö. *Fejérfataky László*: Zágrábi Dabi Mihály címere 1430-ból. „Turul”, 1887 (V.), 105–107. pp.

46. A Teleki grófok fiága az Aranybulla társadalmának a Körös-közön honos Csarnai nemesek – *nobiles de Charna* – közül emelkedett ki. Prosopográfiájuk a XIII. század végétől ismert, de csak az 1602-ben először említett Csarnai Teleki Mihállyal éri el a genealógiai küszöböt. Mihály, már mint fejedelmi testőrkapitány kötött házasságot Széki Garázda Annával, akinek a goroszlói csatában 1603. augusztus 5-én elesett atya családjuknak utolsó físarja volt. Anna révén így a Széki klónév, a Garázda-juss és a Garázdának Zsigmond király által 1409-ben adományozott címer is a Telekiekre szállt, akik azt mindmáig viselik.

47. Amennyiben ez a motívum megengedheti egy korai címeradomány vélelmét, úgy feltehető Zsigmond-kori adományosuk Csömöri Zay László, vagy fia János lehetne. – E jelvényt bővítette Zay Péter Drávántúli birtokszerzése a Vaja nemzetség pajzslábjával, míg végülis az 1560. évi bárói adománnyal állandóslat hasított formájában. Hátsó mezejének motívuma a három részre szakadt ország bel- és külharcaira utalhat, amiből Zay Ferenc ugyancsak kivette részét.

48. Az öt vármegyére terjedő Garai-juss közel kétszáznyi birtokállaga felsorolva Csánki, i. m., II.: Szerém, 257. p.; Valkó, 370–372. pp.; Pozsega, 441–442. pp. és a Dráván-túli Baranyában, 545–546. pp. továbbá: *Csánki Dezső*: Körös megye a XV. században, Bp., 1893, 52–54. pp. – Nádori főáguk kihaltán, a Garai Bánffyak birtokviszonyait végülis II. Ulászló király pontosította, 1508. május 22-én utasítván a boszniai káptalant, hogy a Bánffy-ágot a következő Garai-birtokokba iktassa be örökös joggal: (1) Darnóc vára és 34 possessio, valamint Nartszentmiklós vára és 23 possessio Körös megyében; (2) Szlakóc vára és 33 possessio, Cserna vára és 9 possessio, valamint Gara vára és 86 possessio Valkó megyében; és (3) Kisdarnóc vára és 6 possessio fele Pozsega megyében. – E birtokfők mai horvát megnevezése: Slatinski Drenovac, Mikuleus, Slakovci, Cerna, Gorjani és Brodski Drenovac. – Az iktatóparancsban felsorolt 191 possessio nagyrészt még azonosítható a XVI. századi török defterekben, de utóbb már csak lakatlan pusz-

tahelyek, dülőnevek, vagy teljesen azonosíthatatlanok. – Az 1508. évi iktatóparancs nem említi ama Gera-birtokokat, amelyek kívül esnek a boszniai káptalan hatáskörén. Így a Dráván-túli Baranyában lévőket (Siklós, Nekcse és Podgorács vára, valamint összesen 41 possessio), sem pedig egyetlen Somogy megyei birtokukat, Szigetvárt, amely csak 1463-ban került Garai kézre. vö. Csánki, i. m., II. 583, 675. p. – Borbála, 1528-ban nőtlennül elhalt fivérének, Lászlónak – *ultimus familiae* – magvaszakadtával lett a Garai Bánffy juss örökösévé. Lakodalmát Zay Ferencsel 1538-ban ülte, az akkor még török nem járta Darnóc várában. Körös megyében, (Zay Lt.G. C/39.fasc.).

49. A birtokszerző Zay Ferenc 1526-ban még II. Lajos királytól nyert adományt Valkó megyében (Zay Lt.G. 11/1. fasc.). Mohács után – még az esztendő végéig – Szapolyai János elkobozta birtokait. Ferdinánd-párti volta miatt. 1530-ban Ferdinánd a Valkó megyei Kórógy várával és uradalmával kárpótolná, ami azonban már török préda volt, mindennemű jövedelem nélküli..., vö. Thallóczy, i. m., 25. p. l. j. – Ferenc édesanyja ekkor a már veszélyeztetett Valkóból Somogyba húzódott.

50. Kelte 1560. július 1. Bécs. A *Királyi Könyvekbe* nincsen bejegyezve. Az adomány kiterjed Ferenc fiaira, Péter, János, László és Andrásra. A bárói rang mellett a vörös viasszal való pecsételést jogát is engedményezi (*ius ceri rubri*). Eredetije: Zay-Lt.F. fasc.1/4. Lásd még: *Aldásy Antal*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei, 2. (1092–1600), Bp., 1923., 138–139. pp., No. 178. Az eredetit nem ismervén, egy XIX. századi kivonatos másolat alapján közöl. (továbbiakban: Aldásy: Címereslevelek)

51. Vagyonhiány ellenére, Zay Ferenc továbbra is vezető szerepben marad a Ferdinánd-párt struktúrájában. Királyi tétát igyekszik megrendülni anyagi helyzetét valamiképp egyenlíteni. Amiért 1547-ben neki adományozza az Ugróczi Szilárdy Péter magtalan elhunytával annak a Koronára szállott Trencsén-megyei uradalmát. A Kis-Fáttra erdős hegytömbjében, a Radisa-patak mentén. Az uradalom tartozékai: Noszticz, Radisa, Ksinna, Zavada, Mrezgócz, Zsittna, Omasztina és a vár felépültén Váraljává (Podhragy) lett Ugróc maga, vö. Thallóczy, i. m. 48. p. E birtokfő szirtes magasán kezdte építtetni Ferenc úr 1548-ban Ugróc várát, a családnak ezentúl 1920-ig állandó rezidenciáját.

52. 1830. november 12-i pozsonyi kelettel; MOL. Liber Regius LXV. 661. etsq., vö. *Illésy János–Pettkő Béla*: A Királyi Könyvek.. 1527–1867. Bp., 1895. 240. p. (továbbiakban: Illésy-Pettkő, i. m.) és Aldásy: Címereslevelek, i. m. 8. (1826–1909), 124–126. pp. No. 84.

53. Nem tévesztendő össze a magyar történelemből kedvezőtlenül ismert gróf Kollonitz Lipót esztergomi bíboros érsekkel (1695–1707). Ennek elsőfokú unokatestvére volt Ulrich gróf, akinek három fiú unokája adja a család utolsó nemzedékét: János-Zsigmond bécsi bíboros érsek (1722–1751) és két katona fivére: János-Ernő és György-Ferdinánd, akik nőtlennül estek el a török háborúk során. A család ezzel fiágon kihalt. Hármójuk nagynénje volt Mária-Polyxéna grófnő, akinek legkisebb fia, az érsek unokatestvér által örökbefogadva, királyi kegyelemből a Kollonitz név, címer és cím folytatójává lesz. – Örökbefogadás és névátvétel: Laxenburg, 1728. június 12. (vö. *Karl Friedrich v. Frank*: Standeserhebungen und Gnadeakten, 3. (K–N) Sfnftenneg, 1972. 59. pp.) a *Királyi Könyvekbe* való bevezetése: 1733. december 8., XXXVII. 166. vö. Illésy-Pettkő, i. m., 240. p. – Az örökbefogadott Zay László a magyar Udvari Kamara referendáriusa volt; több cs. kir. kamarás és belső titkos tanácsos. 1749. aug. 2-án morva, 1773. jún. 14-én pedig cseh inkolátust nyert, vö. *Adalbert Ritter Král von Dobrá Voda*: Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien, Prag,

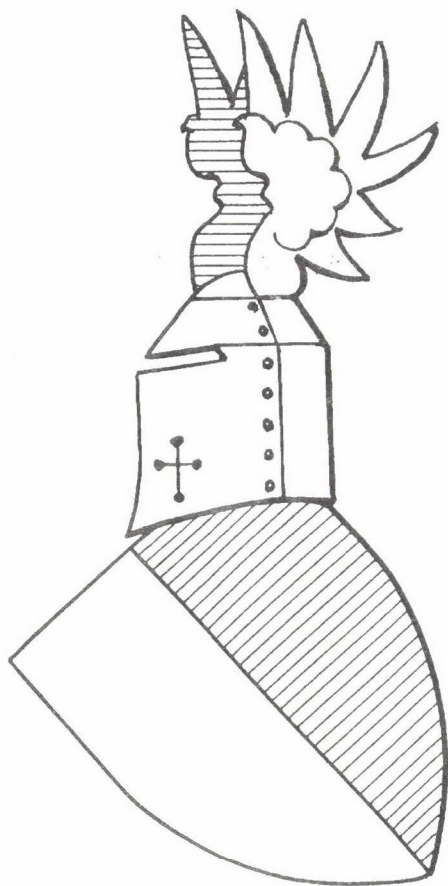
1904. 120. p. – László felesége szintén Kollonitz-leány volt: édesanyja nagybátyjának dédunokája, vö. Nagy, *i. m.* VI. 303. p. tábla). Ő és utódai ezzel átváltottak az Örökös Tartományok társadalomstruktúrájába.

54. Ifjabb gróf Kollonitz László 1775. április 24-én erdélyi, majd 1781. június 25-én váradi püspök, végül 1788. március 10-én kalocsai érsek, 1817. április 23-án bekövetkezett haláláig. A két nemesi testőr: Károly gróf, cs.k. tábornok (+1804) és féltestvére, Miksa gróf, cs.k. altábornagy (+1827). vö. *Hellebronth Kálmán: A magyar testőrségek névkönyve az 1760–1918. Bp., 1939. 215–216. pp. No. 597–598.*

55. Szerk. *Szerencs János: A Főrendiház Évkönyve, III., Bp., 1907. 479. p.*: „a főrendi családok Családkönyvének 154. oldalára bejegyeztetett.”

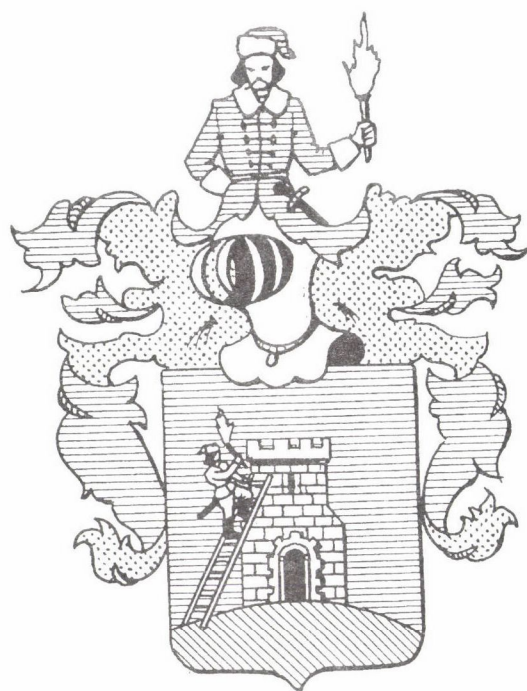
56. Gróf Zay Miklósnak 1889. január 12-én Károlyi Margit grófnővel kötött házassága révén, birtok-részleg a Heves megyei Erdőkövesden.

A ZAY CÍMER KIALAKULÁSA



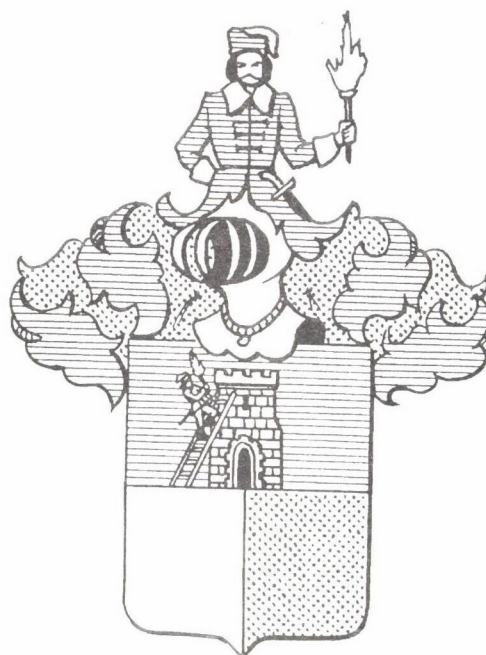
1. *A Vaja nem Anjou-kori toma címere*

Hasítása és a sisak-szárnyak alkalmasint ezüst/kék. – Az ezüst, mint fém, „elöl”, – ha követték a szabályt...



2. *A feltehetőleg Zsigmond-kori adomány*

Az ostromlott toronyba üszköt vető harcos alkalmasint a huszita-háborúk egy fegyvertényére utaló „mesélőcímer”



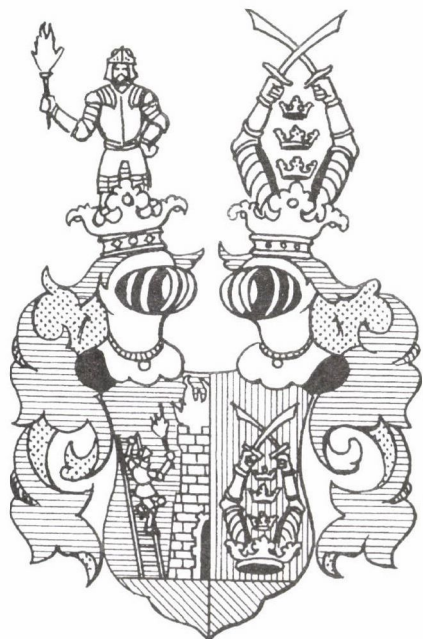
3. *A Jagelló kori egyesítés (ca. 1497/1507)*

A Vaja-jussot hozó Kamarás-házassággal a birtokjelző pajzsláb fölött a Zsigmondkori családi jelvény. – Hogy a pajzsláb kékje össze ne folyjék a címerével, aranyra módosul.



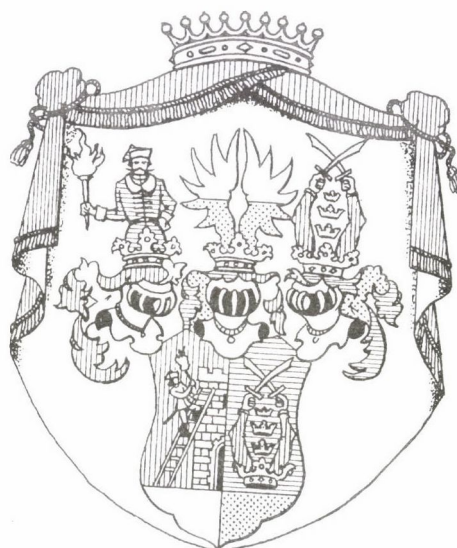
4. Zayugróc várának kapucimere

Készült 1558-ban. Az igénycímer jellegű pajzslábat elhagyja. A némileg módosult címerábra az akkor talán még ismert eredeti adományt tükrözheti: a létra leszálló, a vitéz *zárt* sisakos, a torony *tetős* és *szirten* áll. A mögője került táblát Ferenc fia Lőrinc vésette 1589-ben.



5. I. Ferdinánd király bárói bővítése

A hasításban a módosult ősi motívum „elől”; a „hátsó” bővítés a korabeli szimbolikában esetleg a három részre szakadt országban folyó harcra utalhat? Az igénycímer jellegű pajzsláb zöld gyepre vált (1560)



6. A végkifejlett

Az 1830. évi grófi címeradomány késő-barokk cicomázata

ZAY IKONOGRÁFIA



7. Csömöri Zay Ferenc

A bárói címer szerzője 1560-ban

Ismeretlen korabeli művész olajképe után a XIX. század derekán Dörre által készített metszet.



A SPILLENBERG CSALÁD LŐCSEI ÁGA (XVII–XVIII. SZÁZAD)

SPILLENBERG DÁVID (1627–1684) LŐCSEI ORVOSDOKTOR ÉS BÍRÓ ÉLETE

Spillenberg Sámuel (1573–1654) és Clementis Magdolna legfiatalabb fia, Dávid 1627. július 22-én született Lőcsén.

Lőcsei tanulmányait követően a pomerániai Stolpenben, a helyi gimnáziumban tanult, ahol nagybátyja Spillenberg Márton professzor, majd később rektor volt.

Leydenben, majd Baselben orvostudományt tanult, ezt követően pedig 1650. május 4-én iratkozott be Wittenberg egyetemére.

1652. december 18-án Padova híres egyetemére iratkozott be, ahol napra pontosan, egy év múlva avatták Spillenberg Dávidot az orvostudományok és a filozófia doktorává. A helyi szokás alapján a nem katolikusokat, így őt is, „in Collegio Veneto” avatták fel. (A katolikus doktorok avatása pedig a székesegyházban, a püspöki helyettes és kíséretének jelenlétében történt.) Kesztyűpénzt – „per guatni”-t – kellett fizetnie az avatás előtt a városi rektor részére a felavatandó orvosnak.

Spillenberg Dávid Itáliából és más távoli vidékekről hozott oltógallyakat Lőcsére gyümölcsnemesítéshez, ami arra utal, hogy a családnak már ekkor lehetnek szőlőbirtokai is.

1655-ben tizenhárom könyvet adományozott a páduai egyetemi könyvtárnak, ami azért jelentős adomány, mert élete vége felé neki magának is csak 126 darab könyve volt, ez egyébként szintén igen jelentős mennyiség volt a XVII. század végén. Apjához hasonlóan az egyetemeken Lőcse város költségén, a Thurzó-alapítvány támogatásával tanult. Az Alapítvány évente két-két lőcsei diák 50-50 arannyal történő támogatását tette lehetővé.

Ebben az évben egy rövid ideig még a cromwelli Angliában is tartózkodott, majd csak ezután tért haza Lőcsére.

Egy évvel fiatalabb unokatestvére, ifjabb Spillenberg János (1628–1679) kassai festőművész sokat tartózkodott ez időben Lőcsén, ahol 1658-ban megfestette Zabler Jób lőcsei lelkész portréját. Ő készítette el Spillenberg Dávid 100×80 cm-es vászon, olaj portréját is, ami ma a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár gyűjteményében található. Az ovális kép recepttel a kezében ábrázolja az orvosdoktort, feje mellett édesapjának, Spillenberg Sámuelnek a magas színvonalú gyógyító tevékenységéért II. (Habsburg) Mátyás által Prágában 1615. október 20-án adományozott nemesi címer található.

1659. augusztus 27-én német nyelvű meghívólevelet küldött esküvőjére, Lőcse városa előljárósága számára. Az esküvőt Hont vármegyében, Selmecbánya szabad királyi városban ez év szeptember 21-én tartották meg nem éppen szerény lakomával. Felesége, Reuther Zsuzsanna Regina gazdag selmeci családból származott: édesapja, Georg Ulrich Reuther arany- és ezüstművészek részvényeinek tulajdonosa, az osztrák főhercegi család belső tanácsnoka, familiárisa volt. Reuther Zsuzsanna Regina testvére Reuther Mihály később selmeci főbíró volt.

A Reuther család vagyona abból eredt, hogy Spillenberg Dávid felesége, Reuther Zsuzsanna Regina nagyapja (Reuther) 1596-ban Selmecbányán egytizenhatod részt nyert a Brenner szövetkezethez tartozó családi bányarészek felosztásakor, amellyel mint a régi fő részvényesek örököse rendkívül megnövelte vagyonát.

Az orvosdoktor felesége hozományként így az ezüst- és aranybányák részvényeit vitte a házasságba.

Az esküvő alkalmából a legjelentősebb selmeci polgárok (Windisch János lelkész, Perack Bálint rek-

tor, Klein János kántor, Czickaeus Fülöp és Pancrati-
us János gimnáziumi tanárok) írtak üdvözlő verseket
*a Honori et Felicitati amabilissimorum Neogamo-
rum...* című lakodalmi versgyűjteménybe.

A lőcsei polgárok a *Vota et desideria...* című latin
és német nyelvű versgyűjteményben üdvözlötték az if-
jú párt.

1660. december 29-én Gerstner Gergely a Thurzó-
alapítvány ügyében Besztercebányára utazott, egyút-
tal Selmecebányára, a már ott lakó Spillenbergek Dávid-
nak vitte a felkérést Lőcse városától, hogy legyen a
város főorvosa, és térjen vissza. A kérésnek eleget
tett, alig több mint egy hónap múlva az új beszterce-
bányai követség alkalmával 1661. február 6-án költö-
zött vissza Lőcsére, a Ringre.

1661-ben végzett Brewer Lőrinc fia, Brewer János
a wittenbergi egyetemen, és az itt kinyomtatott avatá-
si értekezését (*De Vita Hominis Disputationem...*)
édesapja mellett a híres Spillenbergek orvosdoktorok
ajánlotta. Egyébként ugyancsak ő jelentette meg Wit-
tenbergben 1664-ben az *Autoritate et Consensu Amp-
lissimi Collegii Medici...* című művét, amit Spillenbergek
orvosdoktor, Zabler Jób lőcsei lelkész, Reuther Mi-
hály selmeci főbíró számára ajánlott.

A lőcsei főorvosi praxissal később felhagyott, mi-
vel a bányagazdaságból rendkívüli gazdagságra tett
szert, de azért Lőcse városa kérésére az előkelők ré-
szére orvosi tanácsadással foglalkozott.

1662-ben a neves orvosdoktor üdvözlőverset írt
Weber János eperjesi főbírónak (és gyógyszerésznek)
bírói lemondása és újraválasztása alkalmából írott
könyvébe (az újraválasztott Weber János főbíró volt
Kossuth Lajos anyai ükapja). A bírói beiktatás mu-
tatja, hogy a városnak milyen nagy eseménye volt a
bíróválasztás, és a polgárság mennyire megtisztelte
vezető emberét.

Eperjeshez hasonlóan az egymással szövetségben
álló felső-magyarországi hat város, Kassa, Lőcse,
Eperjes, Bártfa, Kiszzeben, Késmárk ugyanolyan szo-
kások és hagyományok szerint élt.

Weber Lőcsén, Breuer Lőrinc nyomdájában adta ki,
és a felső-magyarországi királyi biztos, császári tanácsos
és kamarás, gr. Rottal Jánosnak mint patrónusnak és
komájának, és a fia, János György keresztatyjának
ajánlotta. Művének címe „*Janus Bifrons*”, a Kéthomlo-
kú (arcú) János, vagy Egészség- és közügyi tükör.

A könyv bevezető ajánlása után közölte a hozzá-
intézt számos üdvözlőverset, köztük a híres lőcsei
városi orvosét. Aztán nagy terjedelmű, 52 oldalas sa-
ját székfoglaló beszéde következett a kormányzásról,

az ehhez szükséges bölcsességről, jóságról, tapasza-
latról, a közügyek, az emberek és a város szolgálatá-
ról.

1665-ben I. Lipót király Pozsonyban felhívta Lő-
cse város hatóságát, hogy az eperjesi Schönlin János
Fülöp és a lőcsei Spillenbergek Dávid orvosok között
1114 forint követelésért folyó perben mielőbb íté-
kezzenek. Ez a per összefüggésben lehetett testvérci,
Spillenbergek János lőcsei zenész és Pál 1664-es Schön-
lin elleni perével, amit Katalin testvérük halála után
indítottak.

1666. július 7-én Teleki Mihály Uzdiszentpéterről
írott levelében Apafi Mihály erdélyi fejedelem felesé-
ge, Bornemissza Anna betegsége miatt kérte Széchy
Máriát, hogy „lőcsei doctorát ő nagysága meglátásá-
ra, s ha kívántatnék, orvoslására is” kérje fel. Széchy
Mária 27-én Murányból írott válaszlevelében azt kö-
zölte, hogy a férjével, báró Wesselényi Ferenc nádor-
ral együtt levelet írtak Spillenbergek Dávidnak, hogy
„vegye fel az útát s bírja reá magát” az Erdélybe való
utazásra. Bethlen Miklós viszont még **aznap** arról tá-
jékoztatta Murányból írott levelében Teleki Mihályt,
hogy bár a nádor „az lőcsei doctort maga hintaján lo-
vain, költségén be akarta küldeni Erdélybe az asszo-
nyunk curálására, de emez nem mehet”.

A levelezésből nyilvánvalóan kiderül, hogy a ne-
ves lőcsei orvos már ekkor szinte a nádori pár házi-
orvosaként is működött.

1667. május 15-én, vasárnap a lőcsei lelkész a
templomban tartott beszédében a városi tanácsot bí-
ráltta, ezért a tanács a képviselőtestület elé idézte,
ahol egy éles vitát követően a nagy közmegebecsülés-
nek örvendő Spillenbergek Dávid hatékony közrehatá-
sa után a bíró a lelkésszel kezdet fogott és kibékült.

1668. szeptember 27-én az orvosdoktor házában
egy kisebb baleset, falomlás történt.

1670. január 13-án Lőcse város tanácsa egyhangú
szavazással Spillenbergek Dávidot választotta meg a vá-
ros főbírójává, aki az ekkor már özvegy betegeskedő
Széchy Máriánál tartózkodott Murányban (Gömör
vármegye). Szokásos szertartás keretében az egész
választott tanács és község a templom szentélyéből a
frissen választott bíró lakására ment, ahol a város
kulcsait az egyik szobájának asztalára tették. Két ta-
nács- és két községtag az bíró személye távolléte mi-
att az ősi szokásnak megfelelően az asztalt emelték
fel, majd a templomba mentek, ahol hálát adtak is-
tennek a bírórendelés okán.

Hain Gáspár (a Lőcsei krónika szerzője, később
városbíró) már másnap igen nagy kísérettel utazott

az orvosdoktorhoz Murány várába, hogy a városi tanács döntése értelmében felkérje a bírói tisztség elfogadására: a doktor egészségi állapota miatt nem fogadta el a szerinte neki nem való tisztséget, hivatkozott arra is, hogy nincs közigazgatási gyakorlata. Hain és Spillenbergtől Dávid baráti érzésekkel, könyvek között búcsúztak el egymástól, és a kíséret visszautazott Lőcsére.

Január 17-én Seelmann Keresztély magiszter vezetésével újabb küldöttség érkezett Murány várába: a magiszterrel egy külön szobába zárkózva, hosszas rábeszélés után az orvos végül is elfogadta a megtisztelő felkérést. A Murányi Vénusz a főbíróvá választott orvosdoktor tiszteletére díszbédet adott, ahol Széchy Mária óhajára egyúttal megígérték a küldöttség vezetői, hogy betegsége esetén továbbra is gyógyíthatja őt a híres lőcsei doktor.

Korán reggel indultak el Murányból, majd január 18-án este – a megválasztott bíró kérésére a szokástól eltérően – a díszes kíséret minden pompa nélkül érkezett meg Lőcsére, majd a következő nap éjjelen szaggatás kínozta, amely betegsége miatt csak 21-én tette le a városbírói esküt, ezzel egyidejűleg a városi polgárjogot is megkapta. Ezt követően a bormérésbe vonult az egész városi tanács, ahol már nagy vendégsereg várta őket, és itt utólakomát tartottak.

Később még háromszor újraválasztották: 1671. jan. 12., 1672. jan. 11., 1673. jan. 10. napjain, ami ritka megbecsülést, elismerést jelentett, hiszen igen nehéz időkben volt a város főbírója.

Orvosi és néprajzi vonatkozású cikkeket is írt közigazgatási és gyógyító tevékenysége mellett.

A „Miscellanea Curiosa, sive Ephemeridum Medico-Physicarum Germanicarum Academiae Naturae Curiosorum” nürnbergi folyóiratban (1670. évf.) közölt egyik írásában a kőrisbogár veszettségellenes hatásairól, és annak alkalmazásáról tett említést, amelyet a Tiszántúlon használtak a gyógyításban.

Cikkében arról írt, hogy a Tiszántúlon némely részben a veszettséghez hasonló új betegség jelentkezett, a betegek nyaka erős lázroham mellett hirtelen megdagadt, és akik nem éltek gyógykezeléssel, azok négy nap alatt meghaltak.

Ezt úgy kezelték, hogy egyszerre tíz kőrisbogarat vettek be, mire erős izzadás és vizeletelés következett be, aminek eredményeként meggyógyultak a betegek.

A németek és más nemzetbeliek számára ezt a gyógymódot nem ajánlotta, mert szerinte csak a tiszántúli magyarok kemény szervezete bírhatta ki ezt a kezelést.

A 12. kötetben pedig a Lőcse környékén talált, és általa megvizsgált hóféregről – gleccserbolháról – írt cikket.

Többi közleményében torzszülöttekről, rákos daganatokról, gázos tályogok feltárásáról közölt adatokat.

Lőcse város bírója és a városi tanács 1670. április 27-én Lőcse város Alsó-kapujáig kísérték Ghica Györgyöt, Havasalföld fejedelmét, aki Bécsbe indult a királyhoz. Ezt követően érkezett a hír, hogy Zrínyi Péter grótot és Frangepán Ferenc grótot Bécsben elfogták, ezért Rákóczi Ferenc fejedelem abbahagyta Tokaj ostromát, és Sárospatakra vonult.

Augusztus 18-án Sporck tábornagy biztosa Rottal János gróf csapataival bevonult Lőcsére, a Felső-kaputól a felfegyverzett polgárság kíséretében, majd másnap Rottal gróf a főbíró és a tanácsot a szállására hívatta. A város vezetőinek ígéretét kérte a királyhoz való hűségéről, amelynek eleget is tettek.

Szeptember 5-én Spillenberg főbíró, a tanácsal részt vett Eszterházy Farkas személynök, királyi biztos temetésén, a Szent Márton káptalanban, a gróffal együtt.

Október 4-én a főbíró és a tanács, Rottal gróf kérésére, a város kapuinak átadására kényszerült: a királyi biztosok vizsgálata végéig, a polgári őrség mellett kivezényelt tiszttel együtt, egy tanácsúr is jelen volt a kapuk bezárásánál: a kapuk egyik oldala a polgároké, másik a katonáké volt.

November 5-én a gróf elutazott csapataival, de előtte kérte a főbíró és a tanács döntését a nagy kolostor átadása ügyében, amelyre ígéretet is tettek az előljárók.

Decemberben Murány várát elfoglalták a császári csapatok: Wesselényi Ferenc nádor özvegye Széchy Mária az ispánjával, Nagy Lessenyey Ferencsel együtt fogságba került, majd Bécsbe vitték őket.

1671. április 26-án délután öt órakor, királyi biztosok érkeztek Lőcsére Bársony György váradi püspök és a szepesi káptalan feje, Holló Zsigmond a kassai kamara vezetője. Mansfeld gróf április 27-én Scholtzani Márton kanonok és Bethlenfalvi János kanonok által átadta a királyi parancsot a városi tanácsnak a lőcsei kolostor átadására.

A lőcsei polgárok ennek egyhangúlag ellenálltak, de válaszelevelük nem elégítette ki a királyi biztosokat, ezért április 30-án kemény fenyegetéssel próbálták a város vezetését befolyásolni. Közben átnyújtották Spillenberg főbíróknak Spanckau generális Kassáról írt levelét, amelyben a város esetleges lerombolá-

sáról írt, amennyiben a kolostor átadását nem teljesítik. A városbíróhoz írt levelében ugyanezt sürgette Joanneli András legfőbb kamaragróf is, de a polgárság hajthatatlan volt.

Május 1-jén a királyi biztosok a főbíróat egyedül kérték tárgyalásra a kolostor átadása ügyében, de ezt a polgárság – tartva erőszaktól – nem engedte meg: Hain Gáspárt és még néhány polgárt adtak a főbíró mellé. Jól érezték a lőcsei a konfliktus veszélyét, mert a főbíró és Haint Mansfeld gróf valóban nem engedte távozni, sőt katonákkal őriztette őket. A városi tanács ezután teljes számban megjelent Mansfeld grófnál, és felvetették azt a lehetőséget, hogy a polgárság felkel, amennyiben nem engedik szabadon a fogvatartottakat.

Hosszas tárgyalások kezdődtek, de mivel a kolostor átadására nem került sor, ezért a királyi biztosok 1671. május 5-én déli 12 órakor erőszakkal betörték a templom és a sekrestye kapuit. A városi polgárság csapatostul jelent meg a szent helyek védelmére, és a vérontást a főbíró és a tanács higgadt magatartása tudta csak elkerülni.

1672. szeptember 23-án a Spanckau-ezred Diependael alezredes parancsnoksága alatt Lőcsén akart éjszakázni, de a városi tanács Spillenberg Dávid bíróval együtt ennek nem akart engedelmessé válni. Kényszerből mégis engedtek, de nem is lett jó vége a dolognak, mivel október 3-án Petróczy István levélben követelte Lőcse városa főbírójától és a várostól, hogy a város adja meg magát a magyaroknak, mert ellenkező esetben lerombolják a várost. Ráadásul Diependael megtiltotta hasonló levelek átvételét és megválaszolását. Október 5-én a város összes kulcsának átadására kényszerítették a városi tanácsot.

1673-ban Besztercebánya orvosául akarta megszerezni a híres doktort, de csakúgy, mint az édesapja fél évszázaddal korábbi átcsábítási kísérletekor, most sem járt sikerrel a próbálkozás.

1674. január 7-én Gandel Mátyás harmincados úr, a szepesi kamara kiküldött biztosa átadta Spillenberg Dávid bírónak a király parancsát, amely szerint Lőcsén katolikus bírót és katolikus tanácsot kell választani. Másnap a Bécsben lévő Hain Gáspárt választották bírónak, de éppen emiatt az új bíró megérkezéséig a szenátorok továbbra is a volt főbíróra bízta a hivatal vezetését.

Január 16-án Nemessányi István királyi ember (homo regius), szepesi alispán Berzeviczy András kanonokkal, a szepesi káptalan és hiteles hely küldöttjével Spillenberg bíróhoz érkezett I. Lipót 1673. február 18-án kelt – a szepesi káptalanhoz intézett – be-

iktatási és bevezetési királyi parancsával, amely szerint a jezsuiták újabb vagyonokat kaptak a királyi döntés értelmében. E döntést neki kellett közölni a tanáccsal, amely után a kolostorban megtörtént a beiktatás az adományozott javakba.

Január 16-án a lőcsei kolostor, templom, a mellette fekvő temető és ezek tartozékai, másnap Lenvard, Hradisko, Dvorec és a városi réteken elterülő major-ság, harmadnap pedig Troiszko, Zavada Ulozsa és Jamnik nevezetű falvak kerültek a fenti királyi döntés értelmében a lőcsei jezsuiták birtokába. Ráadásul az evangélikus lelkészeket a pozsonyi törvényszék elé idézték.

Lőcse városa képviselői nem akarták elfogadni a királyi rendelkezést, ezért a bevezetésnek és a beiktatásnak ellentmondtak, melynek következtében a várost azonnal a bíróság elé idézték az ellentmondás okának előadására. Sőt a város a lelkészeket sem volt hajlandó kiadni, hanem – okos diplomáciai lépésként – a képviselőikre bizottságot választottak.

Február 15-én Lőcse egész polgársága összegyűlt, és arról döntött, hogy a pozsonyi rendkívüli bíróság március 5-re szóló idézésére a város Spillenberg Dávidot (orvos és tanácsag). Söldner Gáspár (nótárius), Pfannschmiedt Dánielt, Alauda Bertalant küldte el meghatalmazottakként a veszélyes helyzet megoldására. A konfliktust jól jellemezte az, hogy a városi tanács a családoknak kártérítést helyezett kilátásba, amennyiben valamelyik küldött a feladat teljesítése során életét vesztené.

Február 23-án az orvosdoktor a küldöttség élén Pozsonyba indult a királyi államkincstár törvényszéke elé, rebellió vádjá miatt, Szelepcsényi György „Iudicium Delegatorio-Extraordinarium”-a előtt kellett a város érdekeit és vallásukat megvédeni.

Március 21-én Pozsonyban a Spillenberg Dávid vezette küldöttség rákényszerült arra, hogy Lőcse városa nevében megkösse azt a szerződést, melynek értelmében az összes templomot, kápolnát, iskolát és a hozzá tartozó vagyontárgyakat három hét eltelté után – mindenfajta igényükről való lemondásuk mellett – át kellett adniuk a katolikusok részére. Sőt a protestáns lelkészek és tanítók tekintetében még kíméletlenebb feltételek voltak: minden további működésüktől eltiltattak, és három hét leteltével el is kellett hagyniuk az országot.

Április 10-én a küldöttség visszaérkezett Lőcsére, ahol másnap, április 11-én a borkimérésben az egész polgárság színe előtt beszámoltak a rájuk kényszerített egyezségről, valamint az ezt befolyásoló kényszerítő körülményekről.

1675-ben a város falvaiból szöktek a jobbágyok, ezért a város tizenkét felügyelőt rendelt ki ennek megakadályozása megszervezésére, Söldner Gáspár jegyző és mások mellett az orvosdoktor is részt vett a munkában, 1678. január 10-én pedig a tanácsosok választásán.

1678–1681 között Spillenberg Dávid számos levelet váltott Radvánszky Györggyel (Radvánszky János édesapjával), amelyekben orvosi tanácsokat adott. Unokáik, Spillenberg Dávid és Radvánszky Fruzsina később összeházasodtak.

1679 áprilisában Mauckisch Donát késmárki polgár háziasszonya volt Spillenberg orvosdoktornál kezelésen, de e hó 12-én Lőcsén kútba esett és megfulladt.

Az ez évi pestisjárvány idején gróf Andrássy Miklós, gömöri főispán Spillenberg Dávidot kérte segítségül, hogy gróf Tilly alezredes kommandánsnál szerezzze meg az engedélyt gyapjújának Lőcsére szállítása ügyében.

Október 22-én a pestis elleni védekezésről írott levelében a doktor arról tájékoztatta a gróft, hogy a gyapjú szállításáról nem tudott Tilly alezreddessel beszélni, mert az még csak szolgáinak sem engedte meg, hogy beszéljen vele, mivel félt a fertőzéstől. „Pedig én mindig csak messziről beszélek a betegekkel és úgy adom a tanácsaimat is.” – írta a válaszlevelében a lőcsei orvos.

1680. november 18-án küldött levelében a gróf mellbaja elleni orvoslásról írt, s a korábban adott gyógyszerek további használatát írta elő.

1681. szeptember 21-én pedig az általa küldött hashajtó alkalmazásáról írt, kúrát rendelt a grófnak, azzal a megjegyzéssel, hogy „a hashajtó pirulákat holdfogyatkozáskor kétszeres adagban vegye be”.

1683. március 26-án Thököly Imrének Zrínyi Ilnától született István nevű gyermeke Lőcsén, a híres orvosdoktor gondos ápolása ellenére április 3-án meghalt, akit a lőcsei Szent Jakab templom Thurzó nádor-féle kriptájában temettek el. A családdal itt tartózkodott a későbbi II. Rákóczi Ferenc, aki ekkor hétéves volt.

Ebben az évben Beszterce városa (Zólyom vármegye) fordult tanácsért a nevezetes orvoshoz a pestis legyőzése érdekében, és számára a díj fejében az orvosi tanácsért előre hat aranyat küldtek Szmrtnik Menyhérttel. Ebben az évben felépíttette a híres Spillenberg-házat, a kapuja fölött a család kőbe faragott nemesi címerével.

Spillenberg Dávid 1684. május 27-én reggel háromnegyed kilenckor halt meg Lőcsén. Május 30-án

temették el a családi pihenőhelyen özvegye és számos barátja kíséretében.

Egyetlen fia, az apja halálakor éppen a leydeni egyetemen tanuló, ifjabb Spillenberg Dávid (1662–1703) is orvosdoktorként végzett Jénában még 1683-ban. Idősebb Spillenberg barátja és sógora, Andreas Thann a szepesi Szent György-hegy vidéke evangélikus lelkésze, aki egyébként később katolikussá lett, az orvos halálára írott Trauer Klad Trost und Letztes Ehrengedicht... címet viselő gyászköltményében „tavollévő fiú”-ként említette ifjabb Spillenberg Dávidot.

IFJABB SPILLENBERG DÁVID (1662–1703) LŐCSEI ORVOSDOKTOR ÉLETE

Spillenberg Dávid (1627–1684) orvosdoktor fia, egyetlen gyermeke volt. Orvostudományi egyetemi tanulmányait Jénában 1680-ban kezdte meg és itt is avatták fel először orvosdoktorrá, miután 1683-ban megírta a *Dissertatio Medicia De Visorum...* című művét.

1684-től Leydenben folytatta az orvosi tanulmányait, ahol 1684-ben orvosi témájú könyvét *Disputatio Medica Inauguralis De Morbis Periodicis...* címmel írta meg.

Hazatérve Lőcse város főorvosává, megyei fizikussá, főorvossá választották. Betegei közé tartozott a Felvidék főnemessége és a vagonos polgárság.

Örökölt selmeci (Hont vármegye) bányarésztvényei révén igen gazdag lőcsei patrícius és nemes volt.

1686. november 19-én vette feleségül Schubert Zsuzsannát, Schubert Bertalan lőcsei posztókereskedő és szenátor leányát, Schubert Keresztély testvérét.

1691-ben a lőcsei evangélikus egyháznak adományozott egy gyönyörű ezüstsodronyos díszítésű kelyhet, amelynek hatkarélyos talpának karimáját és a kupakkosara peremét erdélyi zománctechnikával készült virágdíszítés borította. A talp filigrános oldal-lapjait és a kupa kosarát 6–6, fehér alapon vörhenyes árnyalatú színekkel festett, az apostolokat mellképben ábrázoló zománcozott medalion díszítette.

A kehely talpán az alábbi fölírat áll: „David Spillenberg D. Obtulit Dono Hunc Calicem Communitati Germanico Evangelicae Anno 1691. Doi.”

Egy 1693. április 1-jén kelt a kötelezvény tanúsága szerint háromezer forintot adott kölcsön Lőcse városának, ami jól mutatja a család gazdagságát.¹

1694-ben Buchholtz Jakab lelkész szembetegségével Spillenberg Dávid orvosdoktorhoz fordult, aki unguentem viperarumot rendelt a szemek dörzsölésére, de mivel ez nem használt, ezért valeriana gyökerét rendelte tubák gyanánt szippantgatni a betegnek. Ez a kezelés hatott, hat nap alatt tökéletesen meggyógyította, jól látott és olvasott a beteg.²

1695-ben Spillenberg Dávid a betegsége miatt Lőcsére utazó gróf Károlyi Sándort (1669–1743) kezelte egy hónapon át Lőcsén, amiről a gróf így emlékezett meg a naplójában:

„In anno 1695. volt rajtam újobban kiváltképpen való változás, kit az doctorok hypochondriának neveztenek. Elég az, főszédelgésekkel, hirtelen izzadozással, és kezeimnek elesésével s úgy lábamnak járt, hogy sem ülhettem sem fekettem, hanem csak járnom kellett; kit sokáig csak titkoltam, de végre nem titkolhatván, cret kellett vágatnom Salánkon; de az sem használván, sőt ex apprehensione vérem sem folyván, Lőcsére kellett Spilengerer nevű doctorhoz mennem, ki is Isten után, egy hónap alatt való curája után könnyített rajtam, mindazáltal teljességgel ki nem gyógyított, hanem kellett continuálnom az curát. Lejövén azután, az fejem lágya nehezedett el, s mintha nagy terh lőtt volna rajta; az ellen is holmi veres porral és olajjal könnyített rajtam. Voltak velem oda fel az feleségem, Bagosi Pál és Domahidi László.”³

Érdekesség, hogy Károlyi Sándor nagyapját, Károlyi Mihályt (1585–1626) ifjabb Spillenberg Dávid nagyapja, Spillenberg Sámuel (1573–1654) kezelte.

1700 januárjában ifjabb Spillenberg Dávid orvosi kezelésére bízta Lőcsén II. Rákóczi Ferenc és Hesseini Sarolta az 1697. június 12-én született Lipót-György nevű gyermeküket, aki már 1699 eleje óta betegeskedett.

A kisfiú a kezelés ellenére február elején meghalt.

1700. október 9-én kelt az a városi hatósági kötelezvény, amely szerint hatszáz forint kölcsönt adott a városnak a híres orvosdoktor.⁴

1701. május 3-án Debrődy János sáwniki tiszttartó arra kérte Lőcse városát, hogy adja ki az egri prior számára a teplici papírmalom alapításáról szóló 1614. évi engedélyt és a malom használatára Spillenberg Sámuel orvossal kötött szerződést. XII. o.⁵

1703. január 12-én halt meg Lőcsén.

Ifjabb Spillenberg Dávid leánya Spillenberg Zsuzsanna, fiai pedig Spillenberg János és legifjabb Spillenberg Dávid voltak.

Spillenberg Zsuzsanna 1706. április 27-én nemes Újházy Jánoshoz ment férjhez. A túl fényes esküvő miatt Trangous János lőcsei városi hatósági biztos megvádolta a költségek miatt özvegy Spillenberg Dávidné Schubert Zsuzsannát.⁶

1712-ben Lőcse már 1000 forinttal tartozott özvegy Spillenberg Dávidnének.

1715. április 12-én Lőcse városa négyezer forintért elzálogosította Spillenberg Dávidnének Ulozsa nevű birtokát.⁷

1716-ban Spillenberg Dávidné 2000 forintot adott kölcsön Lőcsének, a város zálogul adta Erdőbényén a „Fekete” nevű szőlőjét.⁸

1726-ban Lőcse tartozása a Spillenberg-örökösöknek a fenti folyamat eredményeként az alább felsoroltakra nőtt: Ulozsa elzálogosítása mellett 5200 forint, kamatba évenként 3 hordó bor (1353 forint), a legjobb szőlő elzálogosítása mellett (ez is Hegyalján lehetett) pedig már 2400 forint volt az összes tartozásuk.

1757-ben Lőcse városa tervezetet készített a birtokok visszaváltására: a Spillenberg-családnak Ulozsa kiváltásáért 6800 forintot szántak. (Lőcse városa anyagi nehézségeit jól tükrözi az a tény, hogy míg 1697-ban Hegyalján 27 szőlőbirtokuk volt, addig 1753-ban már csak 11, mivel a többi már korábban zálogba adták.)

A Lányi és a Spillenberg családdal kapcsolatos, a városi hatósághoz írt levelek találhatóak a Lőcsei Levéltárban.⁹

SPILLENBERG JÁNOS

Ifjabb Spillenberg Dávid (1662–1703) fia volt. Felleségül vette Lehotzky Katalint, Lehotzky Márton huszárezredes, később tábornok, majd 1710. április 3-ától báró leányát.

1719-ben Spillenberg János és Radvánszky János Besztercebányára hívták Hruskovicz Sámuel evangélikus lelkészt, aki fiaival együtt egy hivatali éven át itt is tartózkodott.

1722. szeptember 20-án, Bécsben III. Károly király testvérével Spillenberg Dáviddal együtt megerősítette nemességükben, és a királyi kegy a „de Spillenberg” nemesi előnévvel ruházta fel a régi nemességüket. 1723. június 3-án királyi asztalnoki címet kaptak a királytól.

1732-ben testvérével nemesség- és családfigazozást kértek és kaptak Szepes vármegyétől.

1737-ben számos levelet írt Radvánszky Jánosnak.

1745-ben 1200 forintot hagyományozott Lőcsére egyházi és iskolai célokra, valamint a szegények segélyezésére.

1754–1755-ben az ország nemesi összeíráskor már nem élt, mivel csak az özvegye szerepelt az összeíráson.

(Szelepcsényi György 1684. április 27-én Litovic várában tett végrendeletében Maholányi János kancelláriai titkárt tette fő örökösévé, aki 1690-ben báróként halt meg, de emellett morvaországi birtokai közül báró pogrameczi Jókay János Bálintot és András nevű testvérét is részesítette a végrendeletében. Lehotzky Márton felesége pogrameczi báró Jókay Zsuzsanna e Jókay János Bálint leánya volt.)

SPILLENBERG ZSUZSANNA (1689–1770)

Ifjabb Spillenberg Dávid (1662–1703) orvosdoktor leánya, Spillenberg Zsuzsanna 1706. április 27-én ment férjhez nemes Újházy Jánoshoz fényes lakodalmom keretében: az esküvő miatt vádolta meg a Transgous János, lőcsei biztos özvegy Spillenberg Dávid-nét.

Egyik gyermeke Újházy Vilmos, huszár ezredes, a másik gyermeke Újházy Dániel, neves tudós volt.

81 éves korában, 1770-ben halt meg.

1732-ben nemes Újházy János öt hold rétét adományozott a lőcsei evangélikus egyháznak, egyházi célokra (1778-ban Újházy Lajos az orgonát aranyoztatta be).

Spillenberg Zsuzsanna (1689–1770) és Újházy János unokája, Újházy József ügyész (1751–1828, felesége Máriaassy Teréz), a pesti Nagyszívűséghez szabadkőműves páholy tagja volt Spillenberg Pállal, a neves ügyvéddel és lapszerkesztővel együtt. Az ügyész testvére volt Újházy János Sámuel (1765–1816), akinek felesége Radvánszky Poxelina (született 1770-ben), Radvánszky János (1666–1738) dédunokája volt, gyermekük pedig Újházy László Pál (1795. január 21. Budamér – 1870 Iowa) volt, aki létrehozta Új-Budát Iowában, majd később öngyilkos

lett 75 éves korában. Újházy László 1831-ben a Zempléni Casino tagja volt hadusfalvi Spillenberg József Gáborral (1808–1878) együtt.

Újházy Anna Mária mellétei Barna János (szül. 1780-ban) első felesége volt. A XVIII. sz. végén az Újházyaknak Hadusfalván (Edősfalván) is volt birtokuk.

Legifjabb SPILLENBERG DÁVID

Ifjabb Spillenberg Dávid (1662–1703) fia, legifjabb Spillenberg Dávid Radvánszky Fruzsínát, Radvánszky János (1666–1738) leányát vette feleségül.

1718. október 24-én III. Károly királyi oklevéllel gyámul rendelte a kiskorú Weiss Mátyás és Mihály testvérpár részére.

1722. szeptember 20-án Bécsben III. Károly király testvérel, Spillenberg Jánossal együtt megerősítette őket nemességükben, és a királyi kegy a „de Spillenberg” nemesi előnévvel ruházta fel régi nemességüket. 1723. június 3-án királyi asztalnoki címet kaptak a királytól.

1732-ben testvérel, Jánossal nemesség- és családigaizolást kértek és kaptak Szepes vármegyétől.

1728-ban már egy Spillenberg sem szerepelt a házbirtokosok listáján, ami arra utal, hogy a család már ekkor elköltözött Lőcséről.

1754–1755-ben az országos összeírásakor csak özvegye élt már Szepes vármegyében, akinek Tótfaluban volt birtoka (a Lányi, Sváby, Horánszky és Almássy családoknak szintén itt volt birtoka). Ugyanekkor Hollóolomnicon volt birtoka testvérenek, az ekkor már özvegy Újházy Jánosné Spillenberg Zsuzsannának (1689–1770).

Spillenberg-Diószegi György Antal

JEGYZETEK

¹ Lőcse város Levéltára (továbbiakban: L. v. Lt.)

VI. osztály V. csomag 166. szám.

² Historischer Geschlechtsbericht Bp. 1904. 243. o.

³ Károlyi Sándor gróf: Önéletírás I. 38. p.

⁴ L. v. Lt. – VI. oszt. V. csomag 183. szám.

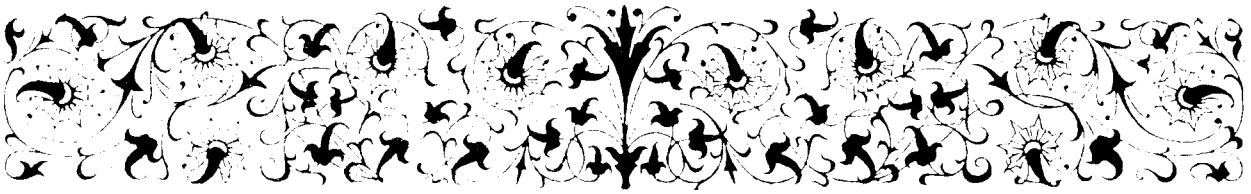
⁵ L. v. Lt. – XII. o. VI. csomag 171.

⁶ L. v. Lt. – XX. osztály I. csomag 25. szám.

⁷ L. v. Lt. – VI. oszt. B. szekrény 220/a. szám.

⁸ L. v. Lt. – VI. osztály IX. csomag 274. szám.

⁹ L. v. Lt. – a XVI. osztály VI. csomag 143. szám.



A BELEZNAYAK ŐSEI

A „Turul” legutóbbi, hetvenegyedik évfolyama 1–2. füzeté Merényi-Metzger Gábor tollából kitűnő cikket közöl a gróf pilisi Beleznay család Pilisen eltemetett családtagjairól illetőleg azok sírjáról. Az egyes személyek életrajzi adatai a család pilisi szereplését is bemutatják. A Beleznay család pilisi birtoklását megelőző XVI–XVII. századi történetének ismerete teheti azonban teljessé eme érdekes család bemutatását, ami kicsiben tükrözi hazánk történelmének is.

A déli országrészen honos Beleznayak is, mint annyi más dél-magyarországi család a törökök elől északabbra húzódnak. Ehhez a biztos bázist az adja, hogy Beleznay Mátyás 1500 körül feleségül veszi az ősi Ják nemzetségből való Niczky Margitot, Mihály leányát, annak a Niczky Benedeknek az unokáját, ki 1466-ban Mátyás királytól adományt kapott a Sopron megyei Sajtoskál birtokára¹. Ennek következtében Beleznay Mátyás gyermekei 1539-ben már Sajtoskálon osztoznak², majd 1559-ben gyermekeit, Farkast, Jánost, Verát, Zsófiát és Annát Sajtoskál öröksége miatt perlik elhalt Klára nővérüknek Keményegersegi Kemény Ferentől való gyermekei³. Beleznay Farkas és János 1561-ben hatalmaskodást követnek el a szomszéd birtokos Récsey Bálint ellen, majd 1562-ben a zalavári konvent előtt kiegyznek vele⁴. 1567-ben Sajtoskál birtokosok néhai Beleznay Farkas és felesége Zsófia, gyermekei Gáspár, István és Borbála továbbá János és leánya, Fruzsina Sági Kurdács Kelemenné. Beleznay István 1583-ban tanúskodik Landzséren⁶, 1590-ben pedig homo regiusként szerepel Küllön⁷. 1615-ben Beleznay Ferenc, István fia, Farkas unokája, Mátyás és Niczky Magda dédunokája szerepel⁸. 1632-ben Beleznay Ferenc, András és Zsigmond testvérek új adományt kapnak ősi birtokukra Beleznára⁹, amely adománynak csekély a

gyakorlati jelentősége, hiszen Belezna mélyen a török hódoltság területén helyezkedik el, azonban azt mutatja, hogy a menekültek már kellően biztonságban érzik magukat, ráérnek jogaik biztosítására gondolni. Mint ismeretes 1635-ben Beleznay Ferenc és András újított címeres nemeslevelet is kieszközölnek maguknak. Nyilván időközben Zsigmond eltűnt az élők sorából. András is elköltözik Sopron megyéből, ő a későbbi grófi ág őse. A harmadik testvér Ferenc továbbra is Sopron megyei birtokos, sőt 1641-ben mint gróf Nádasdy Ferenc főember szolgálja feleségével Stansith Ilonával 200 forint fejében 3 alsópulyai telekre nyer adományt, majd 1642-ben megveszi Küllői Bálint alsópulyai malmát¹⁰. Ferenc 1656-ban Nádasdy Ferenc németkeresztúri provizora, majd 1657-ben Sopron vármegye főszolgabírája¹¹. Beleznay Ferenc 1668-ban Ligvándon zálogosít el, de 1674-ben már nem él, mert gyermekei Farkas és Jusztina és Magdolna asszonyok, öccsük, Ferenc nevében eladják az atyjuk által 1642-ben vett malmot gróf Draskovics Miklósnak¹². 1701-ben Beleznay Krisztina Bezerédjné, Teréz Meszlényné és János néhai Farkas és Csebi Pogány Judit gyermekei megosztóznak Alsópulyán¹³. 1715-ben Beleznay Gábor, Ferenc fia landzséri várnagy, fia Imre pedig 1738-ban osztozik Beleznay János tábornokkal Beleznán, melyet nyilván vissza tudtak szerezni a Neoacquistica Commissionsiótól¹⁴. Imre egyébként szerepel Vas és Somogy vármegyék 1754/55. évi nemesi összeírásában¹⁵. Felesége báró Zaruba Jozefa Antónia, Ferenc és Pósfai Tulok Mária leánya, Lippich Pál özvegye, kinek révén Beleznay Imre birtokos Vas megyében is. Ezután azonban rövidesen eltűnik és vele kihal a Beleznayak dunántúli ága, csak az addigra Pilisen birtokot szerzett, későbbi grófi ág virágzik további 150 évig.

Beleznay Mátyás
 Niczki Niczky Margit
 (Mihály leánya, Benedek unokája)

Farkas
 1539/61 Sajtoskál
 N Zsófia

János
 1539/67 Sajtoskál

Klára
 Keményegerszegi
 Kemény Ferenc

István Fruzsina
 1567 Sajtoskál
 1583 tanú Landzséren

1559 néhaiak
 Sági Kurdács Kelemen

Ferenc 1615

Ferenc
 †Alsópulya 1668
 1632 új adomány Beleznára
 1635 újított nemeslevél
 1641 adomány Alsópulyán
 1656 németkeresztúri provizor
 1657 soproni főszolgabíró
 Stansith Ilona
 (Kristóf-Tömpö Dóra)

András Zsigmond
 1632 új adomány 1632 új adomány
 1635 újított
 nemeslevél
 Hidvéghy Anna

Farkas
 †Alsópulya 1701
 1674 Alsópulya
 Csebi Pogány Mária
 (György-Szigethy Éva)

Ferenc
 1683 soproni esküdt
 1692 alsópulya
 Kruplják Orsolya
 (János leánya)

János
 †Bér 1720
 Ürményi
 Kovács alias Pintér Magda
 (Mihály-Gellért Judit)

Krisztina Teréz
 Bezerédi Meszleni
 Bezerédj Meszleny
 György János

Gábor
 1715 landzséri
 várnagy

János tábornok
 (1673–1754)
 17118 adomány Pilisre
 Gyaraki Grassalkovich Zsuzsa,
 a grófi ág őse

Imre
 1738 osztály Beleznán
 1754/55 Vas és Somogy vm.
 Hudsztisáni báró
 Zaruba Jozefa Antónia
 (Ferenc-Tulok Mária,
 1. férje Lippich Pál)

Szluha Márton

JEGYZETEK:

¹ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL), O 18 Táblai perek Nr 3025.

² MOL P108 Esterházy hercegi levéltár, Rep. 17 Fasc L – Lékai uradalom.

³ U.o.

⁴ U.o.

⁵ MOL P 235 Festetics család levétára, Gersei Pethő család, Sopron megyei iratok.

⁶ MOL P 108 Esterházy hercegi levéltár, Rep. 12 Fasc. M – Landszér.

⁷ MOL P 108 Esterházy hercegi levéltár, Rep. 17. Fasc. L. – Lékai uradalom.

⁸ Magyar Nemzeti Múzeum, törzsanyag.

⁹ MOL P108 Esterházy hercegi levéltár, Rep. 17. Fasc. L. – Lékai uradalom.

¹⁰ U.o.

¹¹ MOL P 108 Esterházy hercegi levéltár, Rep. 12. Fasc. M. – Landszéri uradalom.

¹² MOL P 108 Esterházy hercegi levéltár, Rep. 17. Fasc. L. – Lékai uradalom.

¹³ MOL P 108 Esterházy hercegi levéltár, Rep. 12. Fasc. M. – Landszéri uradalom.

¹⁴ U. o.

¹⁵ MOL C30 Helytartótanácsi levéltár, Acta Nobilium.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 1999-re 1000 Ft+áfa, azaz **1120 Ft**, amely befizetéséhez az eddigi előfizetőink részére a folyóirattal együtt csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőségtől rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére is változik az előfizetési díj a magas postaköltség miatt. A tengeren túlra (légiposta költséggel) **30 USA-dollár**, Európában **25 DM**, vagy **25 svájci frank**. Az előfizetés történhet „Magyar Országos Levéltár-Turul” címzésű money orderrel, vagy a Postabank és Takarékpénztár Rt. **11991102-02103006-00070010** Magyar Történelmi Társulat-Turul bankszámlára.



Az Erdélyi Fejedelemség udvari hadszervezetének heraldikai ábrázolásai

KÖKÖSI NAGY MIKLÓS CÍMERESLEVELE

A Magyar Országos Levéltár Erdélyi Fejedelemségre vonatkozó anyagában, mindenekelőtt a királyi könyvek és a hiteleshelyi protocollumok esetében a címerkép nélküli, csak leírást tartalmazó, következésképpen korlátozott értékű források aránya magasabbnak tűnik, mint a levéltár más területekre, a Királyi Magyarországra vonatkozó anyagában.¹ Ezt indokolhatja a fennmaradt források jellege, mivel az erdélyi királyi könyvekben és protocollumokban egyetlen címerkép sem található, valamint az Erdélyi Fejedelemség társadalmának erősen katonai jellege és az ebből következő, főként a XVII. században feltűnően elszaporodó ún. kondicionális nemesítés. Magyarátul szolgálhat még a címerkiállításnak, a címert kérők anyagi lehetőségeihez képest jelentős költsége. A kérdés eldöntését nehezíti, hogy az említett problémákat összetetten vizsgáló mű az Erdélyi Fejedelemségre vonatkozóan eddig nem készült.²

Magáról az adományozottról, illetve a kökösí Nagy család XVI–XVII. századi történetéről jelenleg források nem állnak rendelkezésünkre.³ Tisztségének – „militum nostrorum peditum praetorianorum vice ductor”, a fejedelem testőrségének, helyesebben fizetett multifunkcionális udvari gyalogságának, a „kékdrabantoknak” alhadnagy⁴ – ismeretében azonban célszerűnek látszott az udvari hadszervezet tagjaira vonatkozó leírások, illetve ábrázolások összevetése.

Az udvari hadszervezet tagjaira vonatkozó címerábrázolásokat a következő csoportokba oszthatjuk:

1. Az eredeti címereslevélen fennmaradt ábrázolások.⁵

2. Az eredeti, címert is tartalmazó, címereslevél alapján heraldikai rajzban kiadott ábrázolások.⁶

3. Hiteles másolatban fennmaradt, csak címerleírást tartalmazó forrás alapján, heraldikai rajzban kiadott ábrázolások.⁷

4. Hiteles másolatban fennmaradt, csak címerleírást tartalmazó források.⁸

Az első csoportba, jelenlegi tudásunk szerint, mindössze egyetlen, mindeddig kiadatlan és feldolgozatlan, bár ismeretlennek nem nevezhető⁹ forrás sorolható. Ez a tény is indokolja, hogy a címereslevél mint szerfelett sokrétű forrástípus kínálta lehetőségeket – ismereteink és a források engedte mértékben – kiaknázzuk.

A címerképet színes mellékletben, a címereslevél szövegét teljes terjedelmében átirásban¹⁰ míg a címerleírást magyar fordításban is közöljük:

**1630. június 28.
Gyulafehérvár**

BRANDENBURGI KATALIN ERDÉLYI FEJEDELEM NEMESSÉGET ÉS CÍMERT ADOMÁNYOZ NAGY MIKLÓSNAK, A FEJEDEMI TESTŐRSÉG ALHADNAGYÁNAK, ÉS ÁLTALA FELESÉGÉNEK KIKEMEZEI KATALINNAK ÉS JÁNOS ÉS PÁL NEVŰ GYERMEKEIKNEK.

Nos Catharina Dei gratia nata marchionissa Brandenburgica sacrae Romani Imperii et Transylvaniae Princeps, Partium Regni Hungariae Domina, Siculorum Comes, ac Borussiae, Iuliae, Cluiviae montium etc. Ducissa etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod nos cum ad nonnullorum fidelium Dominorum Consiliariorum nostrorum singularem nobis propterea factam intercessionem. Tum vero attentis et consideratis fidelitate fidelibusque servitiis strenui Nicolai Nagy certorum militum nostrorum peditum praetorianorum vice ductoris, [kiemelés tőlem – S. A.] quae ipse primum quidem serenissimo quondam principi, Gabrieli Dei gratia sacri alias Romani Imperii et Transylvaniae principi et Domino et marito nostro immortalis nominis, ac tandem nobis etiam et huic regno nostro Transylvaniae, toti denique genti Hungaricae, omni occa-

sione, pro locorum et temporum varietate, iuxta possibilitatis suae exigentiam hactenus semper fideliter et summa cum animi sui promptitudine exhibuit et impendit, ac in futurum quoque eadem fidelitate et promptitudine exhibiturum et impensurum eum minime ambigimus. Eundem igitur Nicolaum Nagy ac per eum Catharinam Kikemezei uxorem, nec non Joannem et Paulum filios ipsorum, iam natos et in futurum ex divina clementia nascituros, e statu et conditione plebea ac ignobili in qua nati sunt et hactenus extiterunt ex speciali gratia nostra et potestatis plenitudine eximendos, ac in coetum et numerum verorum et indubitatorum Regni huius nostri Transylvaniae et partium Regni Hungariae eidem annexarum nobilium annumerandos, aggregandos, cooptandos et adscribendos duximus pro ut eximimus, annumeramus, aggregamus, cooptamus et adscribimus: decerentes expresse ut a modo deinceps successivis semper temporibus iidem Nicolaus Nagy ac Catharina Kikemezei uxor, nec non Joannes et Paulus filii ipsorumque haeredes et posteritates utriusque sexus universis, pro veris et indubitatis nobilibus habeantur et reputentur. In cuius quidem nostrae erga ipsos exhibitae gratiae et clementiae ac libeaitatis testimonium veracque nobilitatis signum haec arma seu nobilitatis insignia. *Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cuius campo sive area homo integer, inferiori caeruleo, superiori vero rubri coloris habitibus indutus erectus stare, sinistra clavum (sic!)¹¹ sursum porrectum tenere (sic!)¹² dextra autem manu gladium succintum quasi evaginare velle visitur:* [kiemelés tőlem – S. A.] ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utraque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant, prout haec omnia in capite sive principio praesentium litterarum nostrarum docta manu et arte pictoris clarius expressa et depicta esse cernuntur. Animo deliberato et ex certa scientia liberalitateque nostra praefatis Nicolao Nagy, Catharinae Kikemezei ac Joanni et Paulo Nagy ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dedimus donavimus et contulimus. Annuentes et concedentes ut ipsi praescripta arma seu nobilitatis insignia more aliorum verorum et insignitorum nobilium armis utentium ubique in proeliis, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis ac aliis quibusvis exercitiis militaribus et nobilitaribus item sigillis, vexillis, cortinis, velis, auleis, domibus, annulis, clypeis, tentoriis, domibus sepulchris et generaliter quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub merae et perfectae nobilitatis titulo quo eos ab universis et singulis cuiuscunque status ordinis, honoris, dignitatis et praeminentiae homines existant, insignitos dici, teneri, nominarique volumus ferre et gestare, omnibusque et singulis iis honoribus, gratiis, privilegiis indultis, libertatibus, immunitatibus et praerogativis, quibus caeteri veri nati et indubitati nobiles et militares praefati Regni nostri Transylvaniae et partium eidem annexarum homines quomodocunque de jure et ab antiqua consuetudine utuntur fruuntur et gaudent perpetuo uti, frui et gaudere valeant atque possint. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratas memoratis Nicolao Nagy, Catharinae Kikemezei nec non Joanni et Paulo similiter Nagy ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dandas duximus et concedendas. Datum in civitate nostra Alba Iulia die vigesima octava mensis Iunii. Anno Domini millesimo sexcentesimo tricesimo.

Catharina manu propria

Stephanus Kowachochy
cancellarius manu propria
Martinus Markosffalvi secretarius
manu propria

Anno 1631 die 17 junii in generali congregatione dominorum regnicolarum trium nationum Transylvaniae ac partium Regni Hungariae eidem annexarum ad 5 diem junii, ex edicto illustrissimis domini domini principis Transylvaniae in civitate Alba Iulia celebrata, exhibitae, publicatae et praesentatae sunt nemine contradicente.

Külzeten: Litterae Armales strenui Nicolai Joannis et Pauli Nagy ac Catharinae Kikemezei per Michaellem Nagy de Kökös virtute mandati serenissimae suae Maiestatis collocatae. Anno 1774.

Cista Szatmáriensis fasciculo sexto numero 34.¹³

A címerleírás fordítása a következő: (égszín)kék katonai pajzs, melynek mezejében vagy területén alul kékbe, felül vörösbe öltözött, felegyenesedve álló egész emberalak, baljában felfelé nyújtott buzogányt tart, jobbában rövid kardot. A sisak tetejéről pedig lefolyó sokszínű szalagok vagy foszlányok a pajzs mindkét részét díszesen veszik körül, ékesítik, amint minden jelen oklevelünk fő részében vagy elején – gyakorlott kézzel lefestve tisztábban látszanak.

Az ismert címerleírások

Az említett szűkös forráslehetőségek miatt néhány, a kérdéskör szempontjából igen izgalmasnak ígérkező ábrázolás vizsgálatát kénytelenek voltunk nélkülözni.

Az vizsgált címernyerők közül a legmagasabb rangú személynek, Sasa Jánosnak, a fejedelmi udvari gyalogság kapitányának, aki tisztségét adatolhatóan 1567. és 1585. január 18. között töltötte be,¹⁴ végrendelete¹⁵ tanúsága szerint volt címere, azonban leírása, ábrázolása nem ismeretes.¹⁶

Az ismertett címerábrázoláshoz hasonló buzogányos tiszti ábrázolás a Kereső család címere,¹⁷ amelynek azonban keletkezési ideje, az adományozott személye, illetve rangja ismeretlen.¹⁸

Az összehasonlító elemzés során kökői Nagy Miklós esetétől eltekintve egykorú, hiteles forrásként mindössze a címerleírásokat vehettük figyelembe. Az ezek alapján készült heraldikai rajzok esetében csupán a leírásokhoz való hűséget vizsgálhattuk.

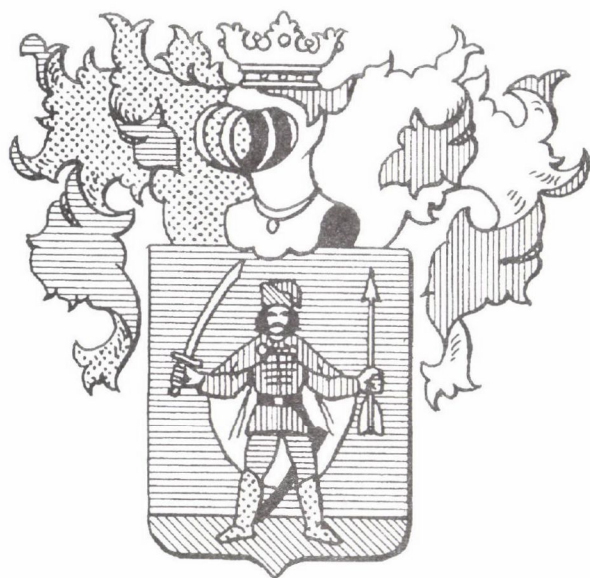
Az emlékanyag mennyisége túlzottan messzemenő következtetések levonását nem teszi lehetővé.

Az első előfordulásnál lábjegyzetben az egész címerleírást közöljük, a leőhely megjelölésével, későbbi utalásaink is ugyanezre vonatkoznak így azt külön már nem jelezzük.

A vizsgálatkor az alábbi címerleírásokat vettük figyelembe:

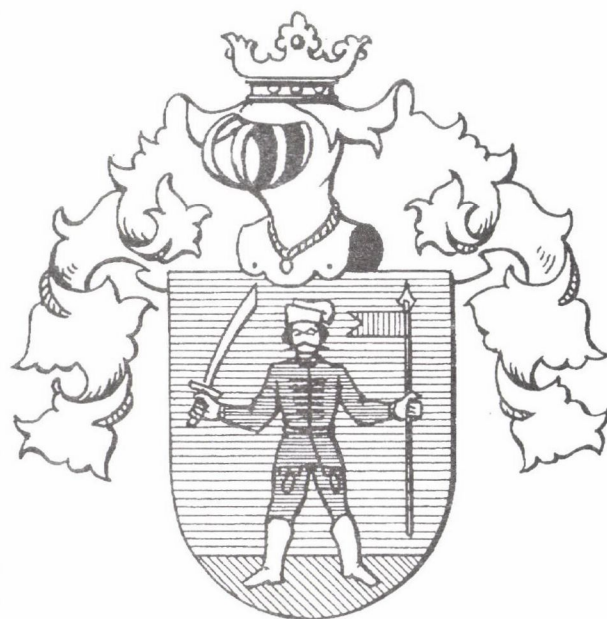
1613. június 24. Szeben.

Báthory Gábor erdélyi fejedelem léthay Léthay Balázsnak, gyalogsága Szepesi Nagy Gergely kapitányága alatt szolgáló tizedesének nemességet és címert adományoz.¹⁹



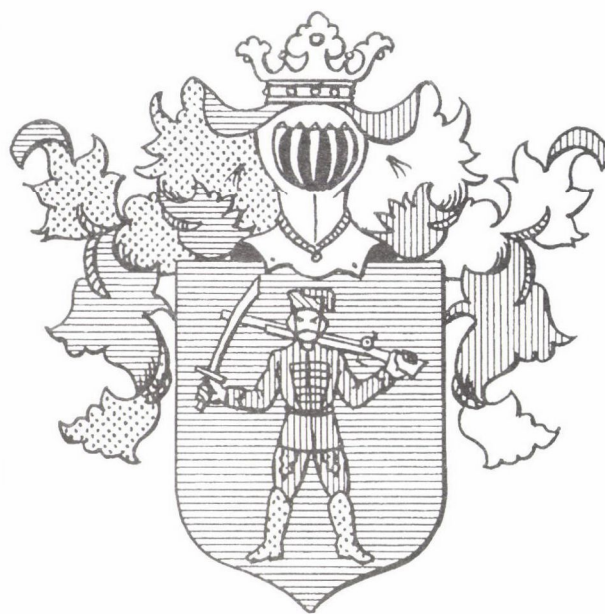
1613. június 26. Szeben.

Báthory Gábor erdélyi fejedelem Dóczy Mihály-nak testőrgyalogsága Szepesi Nagy Gergely kapitányága alatt szolgáló tizedesének nemességet és címert adományoz.²⁰



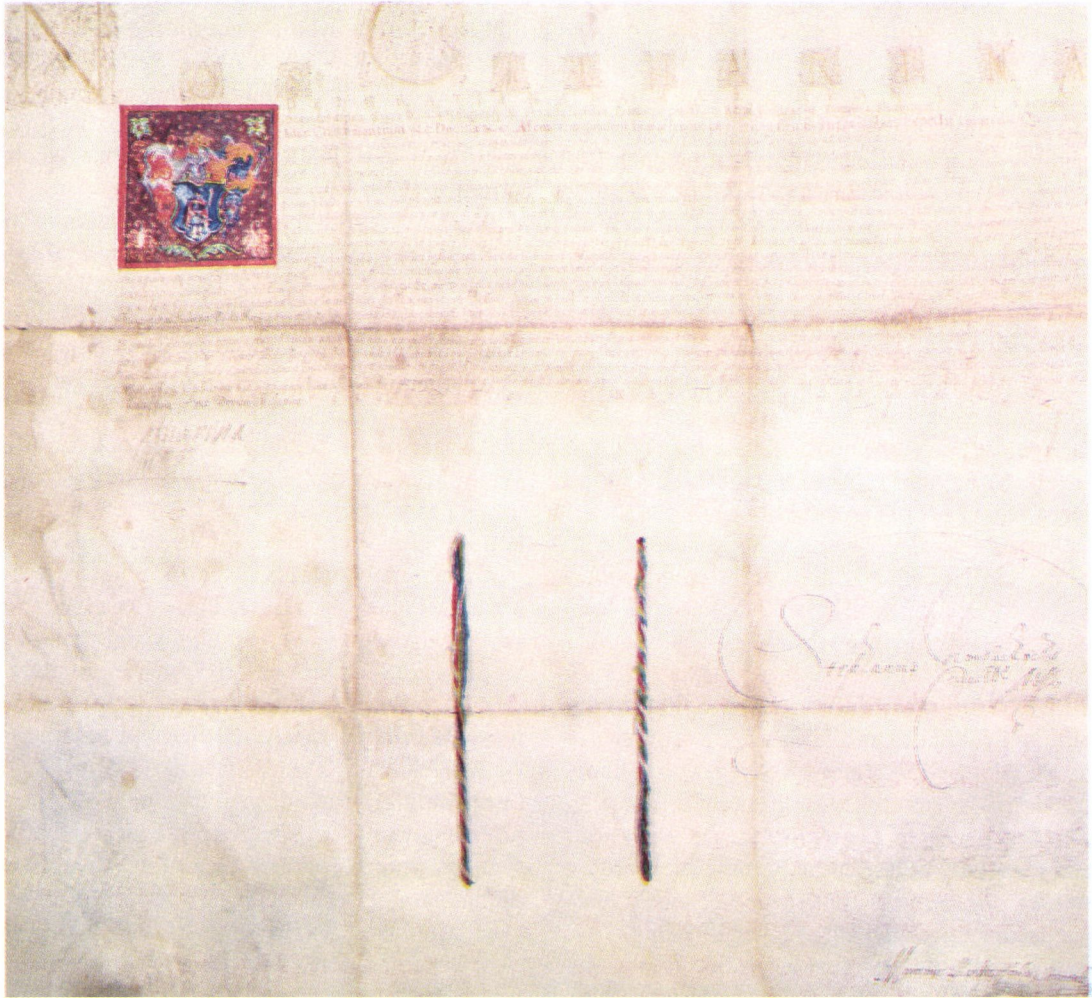
1613. július 24. Szeben.

Báthory Gábor erdélyi fejedelem Szilágyi, más-ként Nagy Péternek, testőrgyalogosának nemességet és címert adományoz.²¹



1613. július 26. Szeben.

Báthory Gábor erdélyi fejedelem fentesi Kővári Tamásnak és Rákossy Istvánnak, testőrgyalogosainak nemességet és címert adományoz.²²



1618. július 17. Gyulafehérvár.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem szénási Szénási Györgynek és általa feleségének Bereczk Erzsébetnek, gyermeküknek, Szénási Jánosnak, valamint Vadon Ilonának, a néhai Bereczk Péter özvegyének nemességét és címert adományoz.²³

1619. augusztus 25. Gyulafehérvár. Bethlen Gábor fiadfalvi Geréb András kapitánysága alatt lévő Somogyi György és Cserő Miklós hadnagyoknak Nagy Abrahám, Károly László, Újvári Mihály, Deli György alhadnagyoknak és 335 testőrgyalogosnak nemességét és címert ad, és Új-Torda puszta mezővárost tartozékaival együtt nekik adományozza.²⁴

1631. május 23. Gyulafehérvár. I. Rákóczy György dévai Nagy Pál kapitánysága alatt levő Kenderesi Tamás és Török Bálint hadnagyokat, Nagy Péter, Pántos András és Otthományi György alhadnagyokat, 21 tizedest és 115 gyalogost megnemesít és nekik címert adományoz.²⁵

1642. február 19. Gyulafehérvár.

I. Rákóczy György erdélyi fejedelem Gedőcz Bálintnak, héjjasfalvi Valon Péter alkapitány századában szolgáló testőrgyalogosának nemességét és címert adományoz.²⁶

Az adományozottak címe

Az összes nemesítésben az adományozott megszólítása *strenuus*. Messzemenő társadalomtörténeti következtetések levonása nélkül is érdemes itt utalni arra, hogy a jelző középkori eredetű.

„Az elbeszélő Küküllei az egyidejű okleveles gyakorlatl megegyezően gyakran nevezi *strenuus miles*-nek a király lovagjait. A XIV. század második felében a zárt rétegnek nem nevezhető a királyi tanács proceres kategóriájával nagyjából egyforma gazdasági társadalmi tekintélyű, de magasabb katonai képzettségű, harci feladatokat ellátó, az udvarral szorosabb kapcsolatban álló személyek lovagi voltát hangsúlyozza. Hogy hadi erényekről, személyes bátorságról alkotott kép ebben közrejátszik, azt a *strenuus miles* jelzős szerkezet elterjedése, címmé merevedése bizonyítja.”²⁷ „A *strenuus vir* cím pedig, amely elsősorban az ispáni és királyi várnagyi méltóságok viselőiből, a királynéi udvar fő tisztségviselőiből összetevődött tekintélyesebb udvaroncok csoportját jelölte,

már közel járt a magnificushoz, ha azzal nem volt is egyenértékű”.²⁸

A vizsgált XVII. századi címereslevelek egységes címhasználatára alól kivétel és egyben lehetséges magyarázat az 1619. augusztus 25-i és az 1631. június 23-i csoportos nemesítés, ahol a kapitány (fiadfalvi Geréb András illetve Dévai Nagy Pál) megszólítása *generosus*, míg az összes, rangban utána következő *egregius ac strenuus*. A *strenuus* vélhetően a fejedelmi udvarral szorosabb kapcsolatban álló, főként katonai erényekkel jeleskedő réteget nevez meg, amelynek tagjai azonban nem tartoztak a legmagasabb rangú tisztségviselők közé.

Az adomány indoklása

Az esetek döntő többségében formulaszerű: a címernyerő az adott fejedelem uralkodása alatt, személye mellett folyamatosan „tanúsított és a jövőben tanúsítandó hűségéért és készségéért” részesül adományban.²⁹ Dóczy Mihály tizedes hű is maradt ehhez az elváráshoz és a kék drabantokhoz is egyúttal, hiszen 1621-ben is itt találjuk, immár vicehadnagyként!³⁰

Az 1613. június 24-én és 26-án, valamint július 26-án Báthory Gábor erdélyi fejedelem³¹ által megnemesítettek mindenképp a „barcasági mezőn” tanúsított hűség és szolgálataikért kapnak nemességét és címert („*pedites praetorianos pro fidelibus servitiis, praesertim in Campo Barcensi praestitis*”).

Az 1611–1613 közti időszakot Báthory Gábor és a szász városok – mindenképp a nagyratörő főbíró, Weisz Mihály vezette Brassó – számos véres ütközettel terhes küzdelme határozta meg. Ebből is kiemelkedik a döntő jelentőségű földvári csata (1612. október 14.), amely a szász csapatok teljes vereségével és a főbíró halálával zárult, majd az ezt követő megtorlás a Barcaságban. Az adomány indoklása nyilvánvalóan az ekkor szerzett érdemekre vonatkozik, és a többi azonos vagy közel azonos időpontban megnemesített gyalogosra is vélhetően kiterjeszhető.³²

Kökösi Nagy Miklós „Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin uralkodása alatt tanúsított és a jövőben tanúsítandó hűségéért és készségéért”³³ kap nemességét és címert. Jóllehet az adománylevel konkrét érdemet nem nevez meg, az adományozás időpontja (1630. június 28.) valószínűsíti, hogy a kiélezett politikai küzdelemben – az adományozott érdemeit méltató formula értelmében – a hűség igazolására nyílt

alkalom. Az 1630. július 10-én megkezdődött megyeyesi „veszedelmes országgyűlésen” ugyanis a kékdarabontok állásfoglalása a fejedelmi hatalom megszerzése, illetve megtartása szempontjából döntő volt. Brandenburgi Katalin pártját elhagyva, Bethlen István fejedelemmé választását segítették elő.³⁴ A főhatalom megragadását elősegítő szerepük már a XVI. században, Báthory István és Bekes Gáspár küzdelmének korszakában is meghatározó volt.³⁵

Pajzs: szín és forma tekintetében is többféle megoldást találhatunk. A legelterjedtebb forma jelen esetben is a kék, katonai pajzs. („Scutum videlicet militare coelestini coloris.”) Csak vörös színében („rubri coloris”) tér el ettől az 1631. évi csoportos nemesítés és Gedőcz Bálint adománya, míg az 1619. évi ovalis alakjával is („ovalae figuriae rubri coloris”).

Címeralak:

Ruházat: Már korántsem mutat egységes képet, többségük ugyan „kékbe öltözött egészalak”-ról ír (Szénási, Szilágyi, Kővári és Rákossy és a két csoportos nemesítés). Egy esetben (Kővári és Rákossy) a szín szokásos megnevezése (coeruleus) helyett a ritkán használt caesius szerepel („homo integer stans caesie coloris veste totus indutus”). Ennek tudható be, hogy ábrázolása helytelenül vörös (Kővári), illetve fehér (Rákossy) színű ruhát mutat.³⁶

Jelentősen eltér a fenti típustól a tizedesek, Dóczy Mihály és Léthay Balázs decurio ruházata. Vörös köpeny, fehér felső ruha (dolmány) („homo integer pallio rubro tunica vero alba indutus talari”).

Kökösi Nagy Miklós viceductor e tekintetben szűkszavú címerleírása alapján „alul kékbe, felül vörösbe öltözött, egész emberalak” („homo integer, inferiori ceruleo, superiori vero rubri coloris habitibus indutus”), pontos leírásra nem vállalkozhatnánk.

Összevetve ezt a címerkép alapján rekonstruálható ruházattal, amely „a XVII. században Erdélyben némi tekintetben eltérő irányban fejlődik a magyarországitól”, ennek leírása a következő: fekete, posztó kalpag, vörös mente, kék, arannyal díszített, térdig érő dolmány, szűk szárú nadrág, sárga csizma, piros textilöv³⁷. Az alak hajviseletében azonban eltér a szokásostól, hiszen szakállt nem, csak bajuszt hord, míg a kor férfiai „általában török módra borotválták a fejet s ehhez nagy szakállt viseltek”. Megfigyelhető, hogy a címereslevél csak a viselet legfontosabb, leg-

jellegzetesebb darabjait írja le vagy egyszerűen csak színeket határoz meg.

A XVII. század első harmadára jól megkülönböztethetően elválik a közvitézi, tizedesi, alhadnagyi öltözet. A XVI. század utolsó harmadára, Báthory István korára vonatkozóan csak utalások állnak rendelkezésünkre: Az 1576. október 30-án a lengyel király és erdélyi fejedelem magyar katonái és tisztjei számára történt posztóvásárlások között „vettek még 21 rőf piros karazia posztót a tizedesek számára 13. l. frtért”.³⁸

Jóllehet, a kérdés vizsgálata különösen fontos, hiszen a katonáskodás – többé-kevésbé – egyenruházatra kötelezett, a XVI–XVII. századi Erdélyben, miként Magyarországon is, igen számottevő foglalkozási ág volt. Az egyszerre és csak néhány minőségben és színben juttatott posztó a viseletben eleve nagy hasonlást idézett elő. A Regensburgba bevonuló császár testőrségét képező magyar huszárok – egyébként hazai környezetben szokatlan – viseletének leírása igazolja, hogy a szín és alapanyag tekintetében még a testőrségben sem ismerték az egyenruhát, így „a hadsereg uniformizálásáról beszélni a 18. századig naivitás”.³⁹

A drabantok viseletének meghatározó színe a kék volt, nevüket is innen nyerték.⁴⁰ Anyaga már Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király uralkodása idején egy kék posztófajta, az úgynevezett karasia volt. Veress Endre rámutat: a varsói kereskedőktől 1576 telén vásárolt kék posztóra „Báthorynak bizonyosan a kék drabantok uniformálásához volt szüksége”.⁴¹ A XVII. század első harmadára vonatkozó források híján csak azt mondhatjuk, hogy az Apafi-korszakban a posztó beszerzése végenként 18–22 forintot áron Brassóból, Szebenből, Meggyesről történt. Anyagi fedezetét a verestornyai harmincad szolgáltatja.⁴² A karasia, amely az egész középkorban élénk textiltermelést folytató suffolki falu Kersey nevét viseli, a XV. században tűnik fel. Első említésekor, az 1457/58. évi pozsonyi harmincadlista szerint, új fogalom a hazai textilpiacon. Rövid idő alatt kibontakozó népszerűségének, bár használata csak a XVI. század közepétől, az Erdélyi Fejedelemségben 1571-től igazolható,⁴³ oka egyszerű; olcsó, könnyebben feldolgozható (kallózható, bolyhozható, nyírható) anyag mint a posztó. Jelentős hátránya, hogy sokkal kevésbé tartós. A magyar piacon elsősorban az angolt (a legolcsóbb Yorkshire-it és a jobb minőségű Hampshire-it) keresik.⁴⁴

Folyamatos adatsorral a kérdésre vonatkozóan nem rendelkezünk, de tudjuk, hogy a XVII. század elején az udvari gyalogság ruházatát a fejedelem utasítására városi szabók készítették.⁴⁵

Azt, hogy a királyi Magyarországhoz hasonlóan a katonák rangja, beosztása és a számukra kiutalt posztó minősége között szoros összefüggés van⁴⁶ jelenleg igazolni nem tudjuk.

Ide kapcsolható az alhadnagyi tisztséggel járó jövedelem kérdése. Pontos fizetési adatokkal rendelkezünk az adománylevél keletkezését nem sokkal megelőző időszakból, Bethlen Gábor uralkodásának korából. 1621-ben az alhadnagy hópénze 6 forint.⁴⁷

A fejedelem 1624. szeptember 29-én Béli Kelemennek, Háromszék főkapitányának a moldvai vajdához küldendő segélyhadakról írt utasításában⁴⁸ a kék gyalogok vicehadnagyának hópénzét 8 forintban határozza meg.⁴⁹ Ez az összeg a főhadnagy javadalmazásának éppen fele, míg a közlegényekének több mint kétszerese.

Sajnálatos módon az adott évet illetően fizetési jegyzék egyáltalán nem, a következőre vonatkozólag is csak összesített formában áll rendelkezésünkre.⁵⁰ Így az alhadnagy fizetését is csak megbecsülni tudjuk. Az évi fizetést, mint azt már Veress Endre is megállapította, karácsonykor, azaz 1630. december 24-én kezdik.⁵¹ Ekkor a 803 fő tisztekkal együtt 2805 forintot kap, ami 3,49 forint/fő átlagot jelent. Ez az arány az utolsó fizetési időpontig 1630. október 7-ig alig változik.

Fegyverzet

A leírások közül mindössze kettő (Szénási, Kővári és Rákossy), mutatja a szakirodalom által jól ismert, bár megjelenésében kissé későbbre datált klasszikus puskás címeralakot:⁵² Szénási címeralakja jobb kezében véres kardot, bal kezében lövésre kész puskát tart („dextra gladium sanguinis aspergine evadentem, leva autem manum sclopetum ad explodendum paratum tenere conspicitur”). Kővári és Rákossy címeralakja bal vállon puskát, jobb kézben kardot tart („humero sinistro bombardam ferre, dextra vero manu gladium ... visitur”). A két csoportos nemesítés pedig pixidárius seveget említ („exercitus quidam ex pedibus pixidarius coeruleis vestibus indutis constitutum”).

Terminológiai szempontból figyelemreméltó a puska háromféle, egymástól eltérő (sclopetum, bombardum, pixis) megnevezése. A bombardum szakkifejezés használatának érdekessége, hogy míg a két másik el-

nevezés puska, kézi lőfegyver jelentése elfogadott, addig a „XVI. század második felében a bombardum már inkább a különféle lövegtípusok összefoglaló neve.”⁵³

Külön csoportot alkot ebből a szempontból is a két tizedes leírása. Mindketten jobb kezükben kihúzott kardot, bal kezükben lándzsát (Dóczy esetében a zászlós lándzsa hegyén véres török fej), tartanak.⁵⁴

A lándzsa a buzogányhoz hasonlóan rangjelző szereppel is bír,⁵⁵ bár ábrázolása nem köthető egyértelműen tizedesi tisztséghez, hiszen a vizsgáltak között is akad olyan eset (Szilágyi), amikor közvitéz címerleírásában szerepel. A címeralak ugyanis jobb kezében kihúzott kardot, baljában csúcsán vörös zászlóval díszített lándzsát ráz („dextra ensem evaginatum; sinistra vero manibus sarissam rubro velo in cacumine ornatam vibrare conspicitur”).

Kökösi Nagy Miklós alhadnagyi tisztségének megfelelően baljában felfelé nyújtott buzogányt tart, jobb-jával rövid kardot húz ki („sinistra clavum [sic!], sursum porrectum tenere [sic!], dextra autem manu gladium succintum quasi evaginare velle visitur”).

A XVII. század közepére az udvari gyalogság viselete, fegyverzete és az ezt ábrázoló címertípus általánosan ismert lehetett az Erdélyi Fejedelemségben. Ez magyarázhatja, hogy az 1642. február 19-én, Gyulafehérvárott Gedőcz Bálint udvari gyalog részére kiállított nemeslevél⁵⁶ címerleírása már csak „testőrgyaloghoz illő ruházatot és fegyverzetet” határoz meg.⁵⁷

A viselet talán legérdekesebb, több funkciójú darabja a erdélyi fejedelmi hatalmi jelvényegyüttes⁵⁸ egyik tagjaként is ismert buzogány. Jelen esetben az úgynevezett gömbfejű típussal van dolgunk, amelynek a viselő személyhez viszonyított mérete az ábrázoláson meglehetősen nagynak tűnik. Eredetileg fegyverként szolgált, de a XVI. század végére a védőfegyverzet változásainak következtében „a tompa ütőfelületű buzogány hatása ekkor már jelentéktelenebbnek bizonyult”,⁵⁹ és így a XVII. század első harmadára már rangjelző funkciója erősödik meg, bár vezénylő, fegyelmező eszközként is szolgálhatott, sőt alkalomadtán a kézitusában való – elsősorban önvédelmi célú – használata is elképzelhető.⁶⁰ Anyagában is idomult az új feladathoz, vas helyett már aranyozott rézlemezből, aranyozott ezüsből készült. A Nyugat-Európában lejátszódott folyamattal szemben, amely a marsallbot kialakulásához vezet, Kelet-Európában a huszárviselethez köthető, a hazai sírköszobrászat és portréfestészet által is megörökített buzogány a nemesi viselet részévé válik.⁶¹

Összevetve a rendelkezésünkre álló források buzogányábrázolásait, érdemes néhány megjegyzést tenni. Az ismertett címerábrázolások közül kökői Nagy Miklós adományát és a két csoportos nemesítést kivéve⁶² az udvari gyalogság tagjaira vonatkozók egyike sem buzogányos, hiszen a megadományozottak között a két legmagasabb rangú, Dóczy Mihály és Léthay Balázs is csak tizedes. Így az erdélyi hadseregvezet más területein szolgáló, hasonló címerképpel bíró tiszti buzogányábrázolásokat vizsgáltuk. Megállapítható, hogy a címerleírások egyetlen esetben sem említik a buzogány típusát.⁶³

Jó összehasonlítási alapot nyújt Csíkszentsimoni Endes György, a Csíkszéki lófők hadnagya 1620. december 15-én nyert címere,⁶⁴ amely egy érdekes terminológiai adalékkal is szolgál egyben. A vörös ruhás egész emberalak ugyanis jobb kezében „századosi buzogányt” („clavam Centurionalem”) tart. Ez esetben a buzogány egyértelműen rangjelző, a tisztség függvénye. Annak eldöntésére, hogy a hadnagyi buzogányhoz hasonlóan egy meghatározható típusról van-e szó, a rendelkezésre álló adatmennyiség nem tűnik elegendőnek.

Sisak, sisakdísz

Az 1613-ban keletkezett adományokban csak rövidítésben alkalmazott közismert mintától („galea militaris clausa est posita etc.”) jelentős eltérést csak a két csoportos nemesítés mutat. Itt a nyílt (1619), illetve zárt (1631) katonai sisakkoronából három (1619), illetve egy (1631) kibontott udvari zászló emelkedik ki, a címerpajzs vonatkozó részét ismételve.⁶⁵ A puskának a sisakdíszben való megisméltése nem fordul elő.⁶⁶

Kökői Nagy Miklós címerleírása formulaszerű, még az általánosnál is némiképp szűkszavúbb, hiszen sem a sisak típusáról, sem nyitott, illetve zárt helyzetéről nem tájékoztat. „A sisak tetejéről pedig lefolyó sokszínű szalagok vagy foszlányok a pajzs mindkét részét díszesen veszik körül, ékesítik” („ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant”).

A címerábrázolás egésze

Ennél a pontnál természetesen csak kökői Nagy Miklós eredeti címereslevelét vehettük figyelembe. A jobb kéz a szablyamarkolat kupakján nyugszik. A bal

kar anatómiailag rosszul csatlakozik a törzshöz, ez igen gyenge megoldás. Szerencsésebb lenne, ha a jobb kéz maradna a szablyán, a bal kezét a köpeny takarná. A lelógatott bal kéz zavarná a szablyát. Így a bal kézbe került a buzogány. A címerkészítő valószínűleg elfelejtette megfesteni a bal kezet és mulasztását utólag szükségmegoldással pótolta! A feltételezést erősíteni látszik az a tény, hogy az öltözet és a fegyverek ábrázolása összességében jónak nevezhető.⁶⁷

A kék drabantok hadnagyáról Somogyi Győző által más források alapján készített rekonstrukció,⁶⁸ az úgynevezett házi viselet és a fenti címerábrázolás összevetésekor mindössze néhány eltérést találunk. Itt a buzogány gerezdes, míg az öv jobb oldalán függő tarsoly a címereslevelen nem szerepel. A ruházat esetében kimutatható eltérések közül legfontosabb a mente hiánya, eltérő lábbeli, valamint a tollas szőrme kalpag alkalmazása. A jobb vállnak támasztott buzogány és a bal oldalon felkötött szablya viselésének módja azonban sokkal természetesebb megoldású.

Az adományok jellege

A szövegek alapján csak az 1619. évi csoportos nemesítés minősül kondicionálisnak. A többinél a feltételek felsorolása nem szerepel. Ezek a személyek a kék drabantok közé tartoznak, és jöllehet mind-egyikük „valamilyen puskával teljesítendő szolgálattal tartozik földesurának vagy az országnak”,⁶⁹ bármiféle megkötés, feltétel nélkül nemesítik meg őket. A kővári puskásokkal⁷⁰ ellentétben nem rendelik őket semmilyen várhoz sem, holott erre az udvari gyalogság esetében – igaz, nemesítés és címeradomány nélkül – már a XVI. század utolsó harmadában is van példa,⁷¹ és a reájuk és utódaikra is vonatkozó fegyveres szolgálatteljesítés kötelezettség megkövetelése is hiányzik.

Csak a címerképből nem állapítható meg egyértelműen, hogy az adományozott gyalogos puskás katoná volt-e. A kék puskás alakulatok tizedesi és alhadnagyi, hadnagyi rangú tagjainál ugyanis, sőt a közvitézeknél sem (Szilágyi címere!) kell a címerleírásban puskának szerepelnie. Bár tudjuk, hogy már Báthory István Lengyelországban szolgáló magyar gyalogsága valószínűleg teljes egészében puskásokból állt.⁷² A néha egészen szűkszavú (Gedőcz Bálint) leírás szövege és az ennek alapján készült heraldikai rajz nem nyújt elég támpontot a viselet, fegyverzet pontos meghatározásához. Teljes forrásértékűnek

csak a szöveges leírás – különös tekintettel az adományozott rangjára és érdemeire –, valamint a festett cí-

mer egysége tekinthető. Mindez adja jelen címereslevél kiemelkedő jelentőségét.

Sunkó Attila

JEGYZETEK

¹ A címerkép hiánya miatt nem rekonstruálta a címereket Nyulásziné Straub Éva sem, vö.: *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein.* Bp., 1987. 14. p. A levéltárban található mintegy 1650 eredeti címereslevélből így csak 1173 heraldikai rajzot tudott a kötet közölni.

² A Királyi Magyarországra vonatkozóan jól használható: *Kóta Péter: Címereslevelek diplomatikája. 1526–1848.* Bölcsészdoktori értekezés. 1991. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bölcsészettudományi kar.

³ *Pálmay József: Háromszék vármegye nemes családjai.* Sepsiszentgyörgy, 1901. (a továbbiakban: Pálmay i. m.) című művében is mindössze egy töredékes, a XIX. századtól induló családi táblázat található. 324. p.

⁴ Az udvari gyalogság terminológiai és archontológiai vonatkozásaira lásd. *Sunkó Attila: Az erdélyi fejedelmi testőrség archontológiája a XVI. században.* „Fons”. I. (1994/2. sz.) 186–213. pp. (a továbbiakban: Sunkó i. m.) Az egész szervezetre: *Sunkó Attila: Az erdélyi fejedelmek udvari hadai a XVI. században.* „Levéltári Közlemények” 69. 1998. 1–2. 99–131. pp. (a továbbiakban: Sunkó 1998).

⁵ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL). Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak. F szekció (A továbbiakban: F szekció). A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára. F 4 Cista Comitatum. Comitatus Szatmár. Fasc. VI. No. 34.

⁶ 1619. VIII. 25. Gyulafehérvár. Donatio oppidi Thorda certis militibus pedestribus, Nobilitatio et armales eorundem. MOL. F szekció. A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára. Protocola. F 2 (a továbbiakban: F 2) V. 424–433. pp. Kiadásai: „Bethlen Gábor fiadfalvi Geréb András kapitánysága alatt lévő Somogyi György és Cserő Miklós hadnagyoknak Nagy Ábrahám, Károly László, Újvári Mihály, Deli György alhadnagyoknak és 335 testőrgyalogosnak nemességet és címert ad, s új-Torda puszta mezővárost minden hozzátartozóival együtt nekik adományozza.” *Sándor Imre: Címerlevelek I–II.* Kolozsvár, 1912. (a továbbiakban: Sándor i. m.) 74–76. pp. „A fent meg nem nevezett társszerzőket a könnyebb áttekinthetőségért az adománylevéltől eltérőleg, betűrendben adjuk.” *Sándor i. m.* I. 74. pp. „Eredetije az új-tordai ref. egyház levéltárában. Címerrajzunk az eredeti felhasználásával készült.” Sándor i. m. I. 76. p.

Kövendi Weress Sándor: Torda őscsaládai. Torda, 1890. (a továbbiakban: Weress i. m.) A tordai református egyház levéltárában lévő XVII. századi magyar fordítás. 15–21. pp.

Bölönyi László: A nagybölöni Bölöny-család (Bewlewn nemzetség) története. Kézirat gyanánt. Kolozsvár, 1903. (a továbbiakban: Bölönyi i. m.) A tordai református egyház levéltárában lévő XVII. századi magyar fordítás. 11–15. pp.

Orbán Balázs: Torda város és környéke. I–II. Szerk.: Katona Tamás. Utószó: Lászlóffy Aladár. Bp., 1986. I. (a továbbiakban: Orbán i. m.) 268–273. pp.

1631. VI. 23. Gyulafehérvár. „I. Rákóczy György dévai Nagy Pál kapitánysága alatt levő Kenderesi Tamás és Török Bálint hadnagyokat. Nagy Péter. Pántos András és Otthományi György alhadnagyokat, 21 tizedest és 115 gyalogost különböző alkalmakkor teljesített hű és kitartó szolgálataiért megnevesíti és nekik címert adományoz” Sándor i. m. II. 11–13. pp.

„A gyulafehérvári káptalannak 1651. szept. 5-én kelt átiratában S. Gyulai Rikárd birtokában Kolozsvárt. A marosvásárhelyi kir. :ábla által 1830. jan. 14-én kiállított latin nyelvű hiteles kiadvány Biás István levéltáros birtokában Marosvásárhelyt. A két átirat szövegében a neveket illetőleg eltéréseket találtunk. Mi a gyulafehérvári káptalan szövegét követjük. „Uo. 13. p. Ugyanezt közli Török Pál a marosvásárhelyi példány alapján.” „Genealógiai Füzetek” (a továbbiakban: GF) II. (1904) 139–140. pp.

⁷ 1613. július 26. Szében.

„Nobilitatio Thomae Keouari de Fentes, et Stephani Rakossy peditum praetorianorum” MOL F szekció. A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára. F 21 Armales. (a továbbiakban: F 21) D nro. 9. *Siebmacher, Johann: Großes und Allgemeines Wappenbuch. IV. Band 12. Abteil. Der Adel von Siebenbürgen.* Nürnberg, 1898. (a továbbiakban: Siebm.) 183., 211. pp. Taf. 121., 148.

1613. július 24. Szében. „Nobilitatio Petri Szilagy alias Nagy peditis” F 21 Armales. D nro. 9. Siebm. 232. p. Taf. 168.

1613. június 26. Szében. „Nobilitatio Strenui Michaelis Doczy decurionis peditum praetorianorum sub capitaneatu Gregorii Nagy de sepes existentis.” F 21 D nro. 9. Siebm. 149. p. Taf. 86.

1613. június 24. Szében. „Nobilitatio Blasio Lethei de eadem Decurionis peditum sub capitaneatu Gregorii Nagy de sepes existentis.” F 21 D nro. 9. Siebm. 187. p. Taf. 125.

1618. július 17. „Nobilitatio Egr[egii] Gregorii Szenasi de Zenas ac per eum Elizabetae Bereczk consors et Joannis Zenasi ac Haelena Vadon”

MOL F szekció. Erdélyi Fejedelmi Kancellária. F1 Libri regii (a továbbiakban: LR). X. 74^v–75^r. fol. *Siebm.* 229. p. Taf. 165.

⁸ 1642. II. 19. Gyulafehérvár. „Armales Valentini Gedeócz.” F 2 VIII. 87^v–88^v fol.

⁹ Jegyzéke az Országos Levéltárban a magyar és erdélyi udv. kancelláriák föllállításáig található hercegi, grófi, bárói, honossági és nemesi okleveleknek. Összeállította: Tagányi Károly. Bp., 1886. 51. p. Ennek alapján: Pálmay, i. m. 324. p. „Nagy (kőkösi). Nemes levele 1630 (sic!) kelt.”

¹⁰ A szövegkiadásban a rövidítéseket jelöletlenül oldottuk fel, míg az eredeti központosítást értelemszerűen módosítottuk.

¹¹ Helyesen: clavum.

¹² Helyesen: tener.

¹³ A címereslevél anyaga hártya, a függőpecsét hiányzik, piros, fehér, zöld, kék színű selyem pecsétzsinór.

¹⁴ Sunkó i. m. 203–204. pp.

¹⁵ 1585. II. 5. Gyulafehérvár. „Confirmatio Testamenti Egregii quondam Joannis Sasa, Capitanei peditum aulae Illustrissimi Principis Transylvaniae.” LR I. 281^r–282^r fol. Sasa János életpályája: *Sunkó*, 1998. 114–116. pp.

¹⁶ Temetéséről rendelkezve kiderül, hogy Gyulafehérvárt temethették el, valamint az is, hogy címerrel bírt: „*az en Testemet temettesek nagy füzteseggel az Ompay keőzeótt walo Zýgeteckeben az Ispotalý fele keőbeól boltoth fellýll rea faragott keőwet, az en Newemmel es Chýmere[m]el egýetembe chýnaltassanak*” LR I. 282^r fol.

¹⁷ „Kereső v. Kis-Selymos.” Siebm. 176–177. pp. Taf. 115.

¹⁸ A Siebmacher által megadott forrás, a Béli Gyűjtemény a címerábrázolást nem tartalmazza. Béli István erdélyi címergyűjteménye. I–IV. téka. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Oct. Hung. 629. Az egyes tékákban elhelyezett, vélhetően egykorú vagy közel egykorú mutatókban sem szerepel a Kereső család. Ezek értelmében helye a III. téka „Köznevesi családok G–P” lenne.

¹⁹ 1613. június 24. Szeben. „Nobilitatio blasio Lethai de eadem Decurionis peditum sub capitaneatu Gregorii Nagy de sepes existentis. ... Scutum videlicet militaris coelestini coloris in cuius area, homo integer stans pallio rubro tunica veru alba indutus sinistra sarisam erectam fusce coloris dextra vero manibus gladium evaginatum sursum porrectum ferre conspicitur.” F 21 D nro. 9. Siebm. IV. 187. p. Taf. 125.

²⁰ 1613. június 26. Szeben. „Nobilitatio Strenui Michaelis Doczy decurionis peditum praetorianorum sub capitaneatu Gregori Nagy de sepes existentis ... Scutum videlicet militare coelestini coloris in cuius campo homo integer pallio rubro tunica vero alba indutus talari, dextra manu gladium evaginatum, sinistra vero manibus sarissam sursum porrectam velocum flamo ornata in cacumine caput turcicum sanguine conspergum conspicitur.” F 21 D nro. 9. Siebm. 149. p. Taf. 86.

²¹ 1613. július 24. Szeben. „Nobilitatio Petri Szilagy alias Nagy peditis ... Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cuius campo homo integer coerulea veste indutus, dextra ensem evaginatum; sinistra vero manibus sarissam rubro velo in cacumine ornatam vibrare conspicitur.” F 21 D nro. 9., Siebm. 232. p. Taf. 168.

²² 1613. július 26. Szeben. „Nobilitatio Thomae Keouari de Fentes, et Stephani Rakossy peditum praetorianorum ... Serenissimus Princeps Gabriel Strenuus Thomam Keeuari, et Stephani Rakossy de ... pedites praetorianos pro fidelibus servitiis, praesertim in Campo Barczeni praestitis... „továbbá „Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cuius campo sive homo integer stans caesie coloris veste totus indutus, humero sinistro bombardam ferre, dextra vero manu gladium ... visitur.” F 21 D nro. 9. Siebm. 183., 211. pp. Taf. 121., 148. Siebmacher a címeralak színét tévesen vörösnek adta meg.

²³ 1618. július 17. Gyulafehérvár. „Nobilitatio Egr[egii] Gregorii Szenasi de Zenas ac per eum Elizabethae Bereczk consors et Joannis Zenasi ac haelenae Vadon.” LR X. 74^v–75^r fol. „Scutum videlicet militare coelestini coloris in cuius campo sive area, homo integer veste indutus caerulea, dextra gladium sanguinis aspergine evadentem leva autem manum sclopetum ad explodendum paratum tenere conspicitur.” LR X. 75^r fol.

²⁴ „Donatio oppidi Thorda certis militibus pedestribus, Nobilitatio et armales eorundem.” F 2 V. 424–433. pp. „Scutum videlicet ovalae figuriae rubri coloris, in cuius campo sive area exercitum quondam ex pedibus pixidariis coeruleis vestibus indutis constitu-

tum, tria vexilla autem ipsa duos ductoris clavis humeris appositis equis praecedere conspicitur. Supra scutum galea militaris aperta est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter exornatum, ex quo vicissim tria vexilla expansa aulica in auras prominere visuntur, ex cono autem galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque scuti partem pulcherrime ambiunt et exornant.” Sándor, i. m. I. 74. p. „... egy veres-színű kerek pajzs, melynek középső tágasságán egy kék ruházatba felöltöztetett karabélyos gyalogsereg láttatik három udvari zászlók után menni, a zászlók előtt pedig láttatnak lovakon menni két buzogányos hadnagyok. A pajzs felébe pedig egy vitézi kiszélesített sisak tétetett, melyet befedez egy gyöngyökkel és drágakövekkel megékesített királyi korona, a melyből ismét ismét három kiterjesztett udvari zászlók láttatnak az ég felé állani.” *Weress* i. m. 19. p., Bölönyi i. m. 14. p. „Veres mezőben levő testőrcereg, kék öltönyben, fegyverzettel, előttük udvari zászlót vivő zászlótartó, lóháton vezérbuzogányt tartó két hadnagy. A pajzscúcsos díszkövekkel ékített korona, melybe lebegő három udvari zászló van tűzve kétfelől díszfoszlánnyal szépen ékítve.” Orbán i. m. I. 272. p.

²⁵ „Scutum videlicet militare rubri coloris, in cuius campo sive area exercitus quidam ex pedibus pixidariis coeruleis vestibus indutis constitutum, unum vexillum sequi vexillum autem duos ductores clavis humeris oppositis equis praecedere conspiciuntur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter exornatum, ex quo vicissim unum vexillum expansum aulicum in auras praeminere visitur. Ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu marginis ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.” Sándor i. m. II. 12. p.

²⁶ 1642. II. 19. Gyulafehérvár. „Armales Valentini Gedeócz.” F 2 VIII. 87^v–88^r fol. „Valentinus Gedeocz pedes noster, praetorianus, in centuria Egregii Petri Valon de Héasfalva vicecapitanei.” 87^r fol. „Scutum videlicet militare rubei coloris in cuius campo sive area homo integer vestibus et armis pediti praetoriano contentibus amictus est positus.” 88^r fol.

²⁷ *Kurcz Agnes*: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Bp., 1988. 33–34. pp.

²⁸ *Engel Pál*: Nagy Lajos bárói. „Történelmi Szemle”. (XXVIII). 1985 3. sz. 393–414. pp. Idézett hely: 401. p.

²⁹ 1619. „eleitől fogván minékünk és ennek az erdél országának sokat használtak, és mi mellettünk lévén szüntelen, minden ő rájuk bizatot dolgokban hűségesen és álhatatosan szolgáltak, s hisszük, hogy tovább is azon hívséggel és serénységgel fognak szolgálni.” *Weress* i. m. 18. p. „A mostan lakatlan Újtordát (Így), melynek lakói, önvédelmük végett templomukba húzódvá, a császári seregek vezére Basta György által, tekintet nélkül nemre, öregekre, gyermekekre, kegyetlenül legyilkoltattak, s akik e vérlázító mérszárlást túlélték is, szétbolyongva, éhség és pestis martalékai lettek. Nem akarván e nevezetes és termékeny helyet pusztán, lakatlanul hagyni, sőt azt előbbi fényébe visszaállítani igyekezővén, hűséges pretoriánus gyalogságát...” Orbán i. m. I. 268. p. 1631. „quae ipsi nobis, ac praedecessoribus nostris legitimis scilicet regni huius nostri Transylvaniae principibus continue lateri nostro et eorum adhaerentes in quibuscunque rebus et negotiis fidei industriaeque ipsorum commissis magna semper constantia exhibuerunt ac impenderunt ac in futurum quoque pari fidelitate et alacritate eosdem exhibituros, et impensuros nihil dubitamus”. GF II. (1904) 140. p.

³⁰ „Bethlen Gábor fejedelem gyalog testőrségének fizetési lajstroma 1621. márczius 11. Dóczy Mihály vicehadnagy 6 frt.” *Radvánszky Béla*: Bethlen Gábor udvartartása. Házi történelmünk emlékei. I. oszt. Udvartartás és számadáskönyvek. I. Bp., 1888. 212. p.

³¹ Az 1613. évi nemesítések közül Rákossy István és Szilágyi alias Nagy Péteré tévesen Bethlen Gábor adományaként vannak feltüntetve, holott a kiadás dátumából egyértelmű, hogy Báthory Gábor erdélyi fejedelem adta ki a nemesleveleket. *Siebm.* 211–232. pp.

³² Báthory Gábor és a szászok küzdelmére a legfontosabb irodalom. *Szilágyi Sándor*: Báthory Gábor fejedelem története. Pest, 1867. *Mika Sándor*: Egy év Brassó és Erdély történelméből. „Erdélyi Múzeum” (XVIII). 1891 13–34., 117–132. pp. *Lovas Rezső*: Báthory Gábor és a szászok. Debrecen, 1940.

³³ „quae ipse primum quidem serenissimo quondam principi. Gabrieli Dei gratia sacri alias Romani Imperii et Transylvaniae principi et Domino et marito nostro immortalis nominis, ac tandem nobis etiam et huic regno nostro Transylvaniae, toti denique genti Hungaricae, omni occasione, pro locorum et temporum varietate, iuxta possibilitatis suae exigentiam haecenus semper fideliter et summa cum animi sui promptitudine exhibuit et impendit. ac in futurum quoque eadem fidelitate et promptitudine exhibiturum et impensurum eum minime ambigimus.” F 4 Fasc. 6. Nro. 34.

³⁴ „Bethlen István ... a gubernátor tanácsainak többségével júliusban Margit napjára országgyűlést hívott össze Medgyesre, amelyet még manapság is veszedelmes országgyűlésnek neveznek, és ahol az ország engedelmesen meg is jelent. Amikor Katalin ezt meghallotta, a német katonákkal, a két *darabontokkal* és a mezei katonákkal útnak indult, ő is Medgyesre érkezett, és ezzel az országgyűlésen nem csekély félelmet keltett. ... Rádásul Katalinnal tartottak a német katonák is, akik nem akartak elpártolni tőle, úgyszintén a *darabontok* és a mezeiek. Ellene volt Bethlen István fia a gróf, sógora Zólyomi Dávid és az egész országgyűlés, amelynek fegyverrel a kézben állandóan résen kellett állnia. ... A mezei katonák azonban, akiknek a generálisa Zólyomi Dávid volt, látván a játszmát, engedtek a rábeszélésnek, és átpártoltak Bethlen Istvánhoz. Amikor a *darabontok* ezt észrevették, ők is hasonlóképpen cselekedtek. A német katonák azonban Csákyval együtt állhatatosan kitarítottak Katalin oldalán. De mivel mindkét párt véletlen szerencsétlenségtől tartott, elváltak egymástól: Katalin, a fejedelmesszony Fogarasra ment, Bethlen István pedig az egész országgyűléssel, a mezei katonákkal és a *darabontokkal* Kolozsvárra, ahol a Szamos folyó partján tábort ütöttek, és végül Bethlen Istvánt egyhangúlag az ország fejedelmévé választották.” [Kiemelések tőlem 197 S. A.] *Krauss Georg*: Erdélyi krónika. 1608–1665. (Ford., bev., jegyz.: *Vogel Sándor*.) Bp., 1994. 126. p., Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk.: *Szilágyi Sándor*. (a továbbiakban: EOE) IX. 40–44. pp.

³⁵ Sunkó i. m.

³⁶ *Siebm. Taf.* 121., 148.

³⁷ A magyarországi és az erdélyi viselet eltéréseire és utóbbi fejlődésére: *Szendrei János*: Adatok az erdélyi férfiviselet történetéhez a XVII. században. *Archeológiai Értesítő*. (XL). 1908 97–122. pp. (a továbbiakban: *Szendrei i. m.*) 97. p.

³⁸ „A föntiekhez (1576) okt. 30-án még 15 magyar gyalogos érkezett, kiknek felöltöztetése, uniformáltatása végett, valamint a többi magyarok szükségére varsói kereskedőktől vásároltak 47 vég (pecie) karazia posztót, ára 750 lengyel frt, 25 közönséges posztót

(panni simplici) 232 7 1/2 garas, 7 marienburgi karazia blekitnej posztót, végét 12 frtjával, 2 hasonló színű posztót, végét 13, és ugyanabból még 35 rőföt (ulna) 12 garasával vettek még 21 rőf piros karazia posztót a tizedesek számára 13. l. frtért: 1 vég lundi kék posztót (panni Lundinensi) 1/ eredetileg 33 frton; ugyanolyat 331/2 rőföt 27 garasával; 381/2 rőf pirosat 22 és 8 rőf zöld színűt 27 garasával. Mind ezt tisztí egvenruhák számára.” *Veress Endre*: Báthory István király magyar hadserege. „Hadtörténelmi Közlemények”, (a továbbiakban: HK) 1897 II. 277–297. pp. (a továbbiakban: *Veress, i. m.*) 281. p.

³⁹ „... vörös nadrágot, kék vagy vörös törökös szabású dolmányt viseltek. ... Derékban szűk dolmányuk elől pitykével gombolódik, ujjas mentéjük satinból, damasztból vagy bársonyból készült, különböző színekben, ... egész vagy félcipőjük szattyánból vagy birkabőről való, piros vagy sárga színben.” *Endrei Walter*: Patyolat és posztó. Bp., 1989. (a továbbiakban: *Endrei i. m.*) 105–106. p.

⁴⁰ Sunkó i. m. 187. p.

⁴¹ *Veress i. m.* 280–281. pp.

⁴² 1677. „az restantia hatodik ezer forint honoráriumban az universitás ez szerint adott pénzt: Az magyar gyalogok ruházatjokért huszonöt 25 vég köz posztót, huszonkét-két forintban, tenzer ára fl. 550.”: I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. Első kötet. Bornemisza Anna gazdasági naplója. (1667–1690). Szerk.: *Szádeczky Béla*. Bp., 1911. (a továbbiakban: *Szádeczky i. m.*) 222. p. „Anno 1679. diebus diversis mensis Augusti, Septembris et Octobris. Szebeni polgármester uram ő kglme praefectusunk által adminisztráltott udvari gyalogink ruházatjára ötven vég kék, egy vég veres és egy vég fejr, közönséges posztót; in summa ötvenkét vég posztót, melyet Sárosi által Radnóton osztottunk ki. Ezen ötvenkét vég posztó árát, cum fl. 18 facientes fl. 936, az verestornyai harminczad árendából parancsoltuk megadatni. Azelőtt adminisztrált posztó végnek az ára fl. 378.” *Szádeczky i. m.* 225. p. 1680. A gyalogok számára közönséges kék posztót vásároltattak 225 frtért. Uo. 422. p. „1684. 26. Octobris. Bakos János verestornyai harminczadosunk adminisztrált verestornyai harminczad proventust pro secundo termino másfélezer forintot. fl. 1500. Item pro primo termino is ezen esztendőre adminisztrált volt másfélezeret, 22. Januarii 1684. Mely két ízbeli adminisztráció teszen floreno 3000, melyről generalis quietantia által quietaltjuk, az mást pedig benn tartottuk. Ezen summa pénzt gyalogok számára való posztóvételre erogáltuk Pápai által. [Lapszélre utólagosan bejegyezve:] Brassóbul, Szebenből, Medgyesről, az elhozott posztókért, vég sz. 53 1/2, hogy megfizették, quietantia volt, hát meghozták; maradt fl. 536. 63. gyalogok számára adtuk. Item, hozván esmént harmincz vég posztót meghozták és az regestrumban be van írva a komornyikok közé. Ij.” „Tudniillik a komornyikok kezén forgott költségek regestrumába, minők az udvartartási gyűjtemény későbbi közleményeiben fognak előfordulni”. „SzB jegyzete.” Uo.

⁴³ Anno domini 1571. Vízkereszt napban Székelyvásárhelyen rész szerint való országgyűlésében az míves mesterek míveiről ily rendelet végeztetett. Az szabókról. „Kéczer dolmántól karasiatol es stamettól d. 40. félszer dolmántól d. 20. Karasia és löremberge nadrágtól d. 16.” EOE II. 379., 382. pp.

⁴⁴ *Endrei i. m.* 133–134. pp.

⁴⁵ 1609. V. 13. Gyulafehérvár. „Báthori Gábor fejedelem parancsa Kolozsvár város fő- és királybírájához s esküdt tanácsosaihoz, hogy gyalogsága ruhája elkészítéséhez onnan minél több szabót küldjenek ... Mivel hogy mostan udvari gyalogoknak ruhájok-

ra való posztóikat kiosztottuk. Hagyjuk azért és parancsoljuk, hogy onnan az kegyelmetek városából mingyarást mentől több szabókat küldhet, azon legyen minden szerszámokkal, es elegendendo költséggel, hogj Egy Ideig meg az dolog el nem vegeződik, meg ne fogjatkozzanak, mert az dolog semmi kesedelmet nem zenued: Secus non facturj. Datum Albae Julie 13. May 1609. Gabriel princeps mpr.” *Jakab Elek*: Kolozsvár története. I–III. Oklevéltár. Bp., 1888. 219. p.

⁴⁶ Batthyány Ádám „az 1640. esztendőben az házi katonáknak és hajdúknak posztó fizetéséről való extractus és computus”-a szerint a parancsnokok 7,50 Ft/rőf, törzstisztek 6 Ft/rőf Tisztek 4 Ft/rőf, altisztek, tisztesek 3 Ft/rőf, közlegények 1,4 Ft/rőf árú eltérő posztófajtát kaptak. Endrei i. m. 107. p.

⁴⁷ Bethlen Gábor fejedelem gyalog testőrségének fizetési listroma 1621. márczius 11. Dóczy Mihály vicehadnagy 6 frt. *Radvánszky* i. m. 212. p.

⁴⁸ Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Kiad.: Szilágyi Sándor. Bp., 1879. 406–409. pp.

⁴⁹ „Megírd neki, [a moldvai vajdának – S. A.] az székel gyalognak adasson mindjárt egy hópénzt, három-három forintot, ételt, az kék gyalognak két hópénzt, közlegénnek negyedfél forintot, tizedesnek ötödfélet, az főhadnagyoknak tizenhat (sic!) forintot, az viceknek 8-at, az zászlótartóknak ötöt-ötöt, az dobosoknak is annyit; enmagam is úgy fizetek én az magam udvarában nekik.” Uo. 407. p.

⁵⁰ A pénzügyi viszonyok történetéhez I. Rákóczi György idejében: I. Rákóczi székfoglalásának költségei. „Történelmi Tár”, 1894. 703–707. pp.

⁵¹ Veress i. m.

⁵² „A XVII. század második felében az erdélyi fejedelmek címeradóányozásai között az addig szokásostól eltérő új címerkép jelenik meg. Az osztatlan címerpajzson gyalog- vagy lovaspuskást látunk. A puskát magát mindig erősen kiemeli a rajz, olyannyira, hogy néha a sisakdíszre is felkerül. A puskás katona zöld, vörös vagy kék egyenruhát visel.” „címeralakunk a puskás az erdélyi okleveles szóhasználatban eredetileg olyan embert jelöl, aki valamilyen puskával teljesítendő szolgálattal tartozik földesurának vagy az országnak. Egyaránt használják a kifejezést nemesekre és jobbagyokra, a várakban és a földesúri udvarokban, katonai vagy egyéb szolgálatot teljesítő emberekre, amellet, hogy a szó eredeti értelme mindvégig megmaradt, a puskás bizonyos társadalmi réteget jelölő kifejezéssé is lett. Olyan réteget jelölt, melynek tagjai békében paraszti szolgálatot teljesítettek, háborúban harcoltak, idővel kiváltságolódtak, sőt meg is nemesedtek.” *Szentgyörgyi Mária*: Puskáscímerek. „Levéltári Közlemények”, (XLVII). 1976 (a továbbiakban: Szentgyörgyi i. m.) 197. p.

⁵³ *Kelenik József*: Szakállas puskák XVI. századi magyarországi inventáriumokban. HK XXXV. (1988)/3. 492–493. pp.

⁵⁴ Dóczy András decurio címere: „dextra manu gladium evaginatum, sinistra vero manibus sarissam sursum porrectam veloque flamo ornata in cacumine caput turcicum sang uine conspergum conspicitur”; Léthay Balázs címerleírása: „sinistra sarisam erectam fusce coloris dextra vero manibus gladium evaginatum sursum porrectum ferre conspicitur”.

⁵⁵ *B. Szabó János–Somogyi Győző*: Az erdélyi fejedelemség hadserege. Bp., 1996. (a továbbiakban: B. Szabó–Somogyi i. m.) 95. p.

⁵⁶ 1642. II. 19. Gyulafehérvár. „Armales Valentini Gedeócz.” F 2 VIII. 87^v–88^r fol. „Valentinus Gedeocz pedes noster praetorianus, in centuria Egregii Petri Valon de Héasfalva vicecapitanei.” Uo.: 87^r fol.

⁵⁷ „Scutum videlicet militare rubei coloris, in cujus campo sive area homo integer vestibus et armis pediti praetoriano condencentibus amictus est positus.” Uo. 88^r fol.

⁵⁸ Az erdélyi fejedelem hatalmi jelvényeiről: *Vajda Gyula*: Erdély viszonya a Portához és a római császárhoz mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában. Kolozsvár, 1891. 56–58. pp. és passim; *Rácz Lajos*: Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben. Bp., 1992. 57–82. pp.; *B. Szabó János*: Az erdélyi fejedelmi jelvények. „Keletkutatás”, 1994/tavas 59–69. pp.

⁵⁹ *Kalmár János*: Régi magyar fegyverek. Bp., 1971. (a továbbiakban: Kalmár i. m.) 25. p.

⁶⁰ Kalmár i. m. 27. p.

⁶¹ *B. Szabó János*: A magyar nemesi viselet díszbuzogányának eredete. „Turul”, LXVIII. (1995) 35–40. pp.

⁶² 1619. VIII. 25. Gyulafehérvár. „Donatio oppidi Thorda certis militibus pedestribus, Nobilitatio et armales eorundem. ... tria vexilla autem ipsa duos ductoris clavis humeris appositis equis praecedere conspicitur”; 1631. „unum vexillum sequi vexillum autem duos ductores clavis humeris oppositis equis praecedere conspiciuntur.”

⁶³ 1654. november. 2. Várad. „Armales Matthiae Lenczes de Varad.” LR XXVI. 418–419. pp. Siebm. 186–187. pp. Taf. 125. Bal kezében nem gömb-, hanem rombuszfejű, talán stilizált tollas buzogány. Ugyanezt találjuk Csegezi Nagy István, az aranyosszéki puskások hadnagyának ábrázolásán. 1649. július 14. Gyulafehérvár. LR XXIV. 132^r–133^r fol. További példák: Szöcs György 1656. augusztus 25. Gyulafehérvár. Siebm. 234. p. Taf. 170. LR XXVI. Siebm. 198. p. Taf. 135., 1653. március 7. Gyulafehérvár. Káposztásszentmiklósi Nagy Gergely a mezei hadak alhadnagya. LR XXVI. 193. p. Siebm. 199. p. Taf. 136.

⁶⁴ 1620. XII. 15. Nagyszombat. F 4 Cista Colos Fasc. V. No. 47.

⁶⁵ 1619. „Supra scutum galea militaris aperta est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter exornatum, ex quo vicissim tria vexilla expansa aulica in auras prominerent visuntur, ex cono autem galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque scuti partem pulcherrime ambiunt et exornant.”; 1631. „Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter exornatum, ex quo vicissim unum vexillum expansum aulicum in auras praeminere visitur. Ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu marginis ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.” Sándor: i. m. 1. 74., 11. p.

⁶⁶ Szentgyörgyi i. m. 198. p.

⁶⁷ Pandula Attila szíves szóbeli közlése.

⁶⁸ *B. Szabó–Somogyi*, i. m. XX. tábla 2 számú ábra. A „kék” hadnagya. Somogyi a leírásokat, illetve más alakulatok ábrázolásait használta fel. *B. Szabó János* szíves szóbeli közlése.

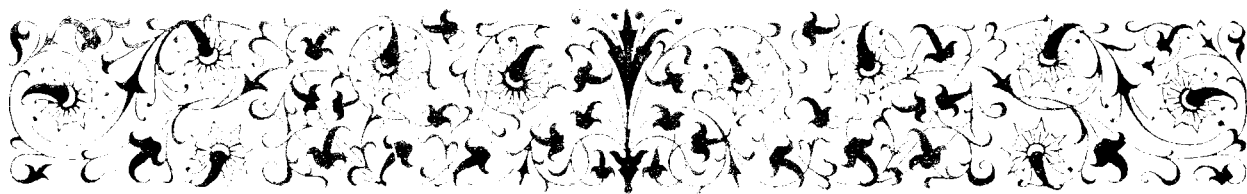
⁶⁹ Szentgyörgyi i. m. 197. p.

⁷⁰ A puskások erdélyi társadalomban elfoglalt helyére: *Szentgyörgyi Mária*: Kővár vidékének társadalma. („Értekezések a történelmi tudományok köréből”. 56.) Bp., 1972. 69–77. pp.

⁷¹ „Peditatus providi Alberti Nagý de fudý Vasarhely cum exemptione domus ibidem habitae” 1588. október 16. LR II. 93–95. pp.

„Peditatus providi Pauli Compolar de Býhar” 1588. december 28. LR I. 171–172. pp. „Peditatus Nicolai Kéréy cum exemptione domus eiusdem” 1589. július 2. LR II. 596–597. pp.

⁷² *Kelenik* i. m.: 33. p.



EGY FELVIDÉKI KÖZSÉG ÉS SOLTÉSZCSALÁDJA

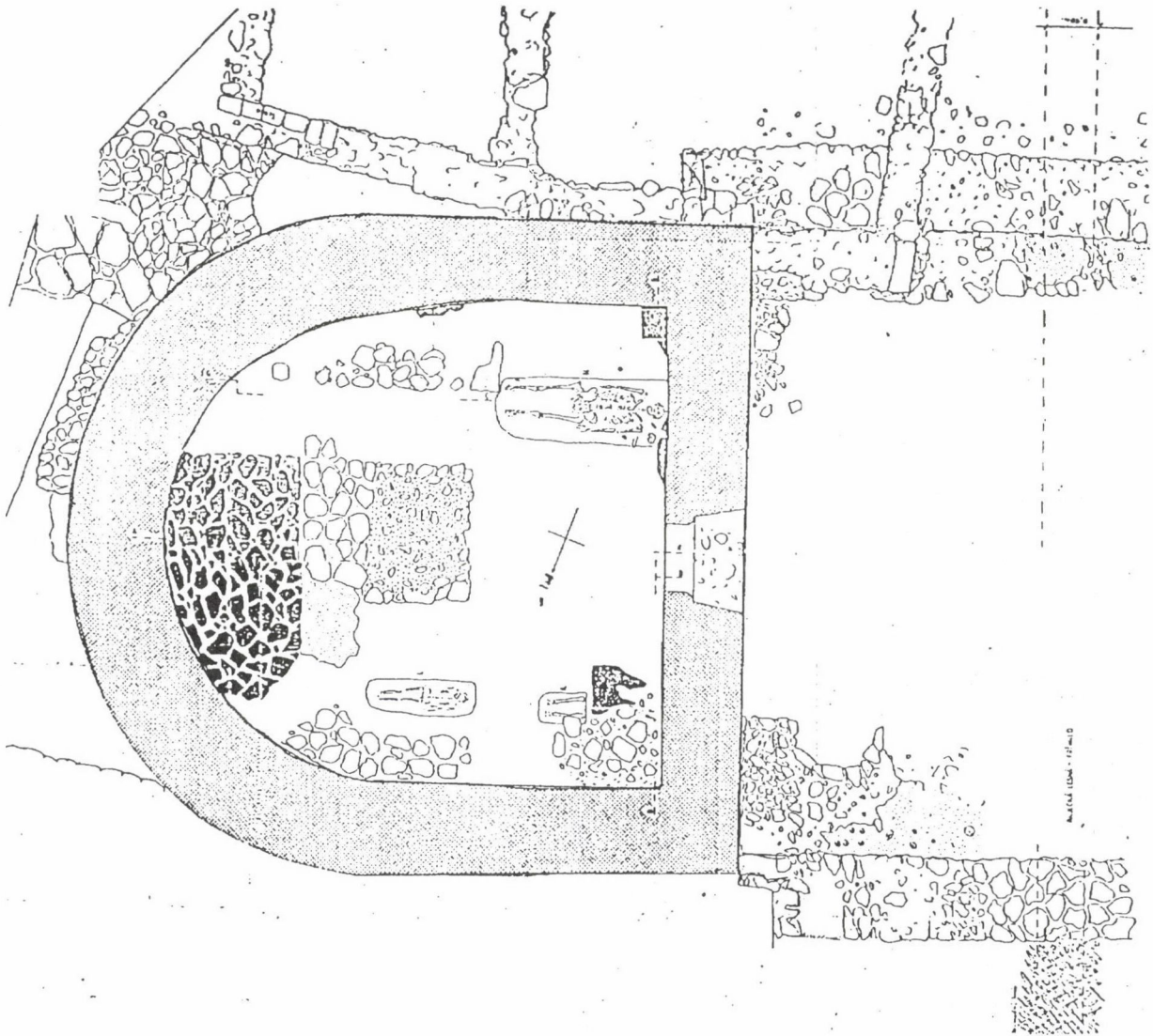
A község neve Frivald, ma Rajecká Lesná, Zsolnától (Žilina) kb. 25 km-rel, Rajectől 5 km-rel délre fekszik az északi irányba folyó Rajcsánka-patak egyik mellékvölgyében. E patak mentén haladt az ókorban, de még a középkorban is az a Magna Via¹, amely a Baltikumból és Sziléziából indulva az Odera, majd a Kiszuca völgyén át jutott e vidékre, tovább pedig a Nyitra folyó völgyén át egészen az Adriáig.

A harmadik keresztes háborúból hazatérő katonák hírverésére a XII. sz. közepén elkezdődött a túlnépesedett német területek lakosságának áramlása a ritkán lakott magyar területekre. A németek az Odera völgyén érkeztek Magyarországra, és a Szepességben és Erdélyben nagy tömegekben telepedtek le, sőt itt közjogi elismerést is kaptak. E közismert német telepeken kívül azonban a Magna Via mentén is voltak német telepek, sőt ezek lehettek a legelsőek, hiszen ez a terület esik legelőször útjába az északról érkező bevándorlóknak. Tudjuk, hogy IV. Béla 1241-ben már kiváltságokat adott itt a németeknek². A tájárjárásban a Vág és a Kiszuca völgyében élő lakosság azonban kipusztult, csak a Rajcsánka és Nyitra felső folyásán maradtak meg; ide úgy látszik, nem jutottak el a tatárok. Így maradt meg Németpróna³ (Aranypróna, Nitrianské Pravno) és Csicsmány⁴, de Frivald is, amelyek mind német települések.

Frivald, azaz Freiwald (Freiwalddau), gyakori német helységnév a Brandenburgtól keletre fekvő német és szláv vidékeken⁵, ahová a XII. sz.-i német kirajzás történt és annyit jelent, hogy valamely nagyobb helység „közerdejébe” települt, távol a „tanács erdejétől”⁶. Itt Rajec erdejéről van szó. Rajecet 1193-ban említik először, templomának patrónusa Szent László, akit 1192-ben avattak szentté⁷. Uradalmi központ fekvésénél fogva, több község is tartozik hozzá Frivaldon kívül. Korábban a nyitrai káptalané volt,

1236-tól a Hont-Pázmány család Bényei ágáé. E család a XIII. sz. negyedik negyedében várral erősítette meg. Ez 1297–1321 közt Csák Mátéé, majd királyi vár⁸ volt. Az 1332–1337. években a pápai tizedszedő a Raya-i Szt. László templom plébánosától 8 garast szedett be⁹. 1370–1380 táján a rajeci uradalom területén már soltész-vállalkozásban telepítették Gyurcsina (Durčina) és Suja (Šuja) falvakat¹⁰. Rajec jelentős hely volt, a bécsi egyetemen 1382-ben rajeci fiú is tanult: Johannes Paganus de Ragcz¹¹. 1385-ben Zsigmond (1387-től király) unokatestvére, Jodok őrgróf benyomult erre a területre, egészen Nyitraig, s csak pár év múlva vonult ki¹². Rajecet és uradalmát ekkor súlyos pusztulás érte. A Rátót nembeliek a királytól 1392-ben zálogba vették, s az elpusztult Jaszenova, Zbinyó, Gyurcsina és Suja falvakat új soltészoknak adták¹³, elkezdték a terület felvirágoztatását. Ennek a folyamatnak azonban vége szakadt, amikor vágvölgyi hadjáratában Zsigmond 1397-ben e birtokot is visszavette. A hadjáratban – úgy látszik – alaposan megsérült a rajeci vár is, ezért lebontották egy 1298. évi dekrétum értelmében úgy ítélve, hogy a hozzá tartozó falvak később sem fogják tudni elégségesen ellátni¹⁴. Rajecet és uradalmát – vele Frivaldot is – ezért Lietavához csatolták, amelynek részét alkotja a további évszázadokon keresztül.

A Frivald alapítása valamikor a XIII. sz.-ra tehető. Volt temploma is, amely szintén elpusztult¹⁵, feltehetően a falu nagyobb részével együtt, 1385 táján. A falu dűlőinek ősi nevei németek. Ezek közül több a mai napig fennmaradt: Az alsó földekéi közt Hut, a középsőkéi közt Honsebak, a felsőkéi közt Honsicht, Schajba. Egy erdőrésze: Gleisgrund, legelőnevek: Wajdnar, Hepnar¹⁶. E helyneveket adó német telepések jól felkészültek az önellátásra a lakatlan erdő mélyén. Iparos mesterségekhez értők voltak köztük, amint ez a család-



A XV. századi templom alaprajza

nevekből kiderül: kovács (Kovač), kerékgyártó (Kolar), ács-asztalos (Zimmerman), cipész (Schuster), szabó (Krajčir), egyéb mesterember (Artel)¹⁷.

A telepések telkeit ma is gruntnak nevezik. A kelet–nyugat irányba folyó, a Rajcsánkába torkoló frivaldi patak két oldalán sorakoznak. Frivald jellegzetes egyutcás falu:¹⁸ A patak déli oldalán, keletről nyugatra haladva a mai megnevezés szerint a gruntnak a következők¹⁹: Školnik, Hulin, Jakub, a nemesi Frivaldszky-grunt, a falu közepén a templommal, a Toman, a Mócz duplatelek, a Grušpal. A patak túloldalán, keletre haladva: a Ziman, Kovač, Rechterand-

riš, Zvrškov, Ludvik, Kozar, Šinhanus, Nemeček, Slovák, Vencil, Hozik gruntnak, amelyek a hajdani tulajdonosaik nevét viselik.

A gruntnak tulajdonos-változásait a századok során többé-kevésbé követni lehet. A Školnik, Hulin, Jakub-telkek eredetileg a bírói telkek részei voltak. A Toman-telkek az eredeti Zimmerman családé, 1586-ban Toman Cimermané volt, de a község elszlovákosodott, s a német neveket már nem tudták kimondani, ezért 1622-ben már Toman a vezetéknev. A Mócz-telkek egyik fele Thyl Péteré lehetett, akiről 1488-ban hallunk, többet nem²⁰. A Richterandriš grunt eredeti

tulajdonosa a Suster család volt, a Zvrškové a Lang; a Kozar-grunté a Weiss, akinek özvegyét a bevándorolt Kozar 1608-ban elvette. A Šinhanus telek kezdetektől a Johanes (Janow) családé, a Vencil telek a Vencelé, a Hozik a Hos család, amelyből kicsinztő képzővel lett a mai név. Az 1543-ban említett Konswal, Mandl, Artel, Krajcza, Kolar családkról nem tudni, hogy melyik mai grunt volt az övék a Grušpal, Ziman, Nemeček, Slovak telek, illetve a Mócz telek másik fele közül. A XIV. sz. végén a falu bírójának neve Jakob Pudlman (ill. Puglman)²¹ volt, de a jelek szerint 1385-ben elmenekült, s a falu üresen állt, mert amikor a falu 1413-ban új bírót kapott, e vevő által előre elkészített oklevélben az eladó névének üresen hagyott helye úgy is maradt.²² A bírójoga – mint az későbbi jogvitákból kiderül – a halászás, malom, fűrészmalom, serfőző tartása, kocsmáltatás volt, de pékség és mészároság kiváltságairól az oklevélben nincs szó. Ezek lévén a XIV. sz. alapítású Zsolna környéki soltész falvak jellegzetes jogai²³, ez is azt igazolja, hogy a falu alapítása ennél korábbi.

1385-ben nemcsak a templom pusztult el és a bíró menekült el, de a lakosság egy része is. Helyükre szlovákok települtek, feltehetően 1413 után, amikor Stibor vajda, aki 1403-ban Lietavát megszerezte, 1410-től egyre nagyobb gondot fordított a vidék fellendítésére.²⁴ Ennek nyomán virágzott fel Rajec is, amelynek újra lettek Bécsben egyetemi hallgatói: 1415-ben Johannes és Martinus de Roitz, 1426-ban Dyonisius de Roishcz.²⁵ Stibor 1413. okt. 22-én Trenčénben kiadott, említett oklevelében hozzájárult ahhoz, hogy hűséges, kedvelt szervitora, a nemes férfi, Michael Walach Frivald soltészjogát („villicatum et iudicium”) megvegye, földet, erdőt, mezőt 250 magyar márkáért. A szövegből érdekes módon az derül ki, hogy a vevőt elsősorban az állattenyésztés érdekelte, kizárólag ennek jogának részletes körülírását igényelte. A soltési kiváltságok nincsenek megemlítve, ezek a szokásjog alapján kerültek a birtokába s gyakorolta őket, mint ez később kiderül. A falu földjének kb. 1/3-a volt az övé, mert akkor még hozzá tartozott a mai Školnik, Hulin és Jakub grunt is, összesen kb. 7 gruntnyi föld. A falu nem soltész alapítás volt – jóval korábbi lévén –, az oklevél készítője mégis ilyennek tekintette a környékbeli soltésztelepülések jogállása alapján.²⁶

Stibor az oklevélben utasítja Liptói Lászlót – aki talán a lietavai várnagy – a birtokba helyezésre és Baliczky Andrást – aki a túróci ispán, Stibor veje, a szomszédos szklabinjai uradalom ura –, hogy védel-

mezze szabadságjogát minden adóztatási kísérlettől, minden zaklatástól. Walach Mihályt nemes szervitornak, házát curiának nevezte, s ezért tiltotta meg a várnagyoknak, hogy bíraskodjanak felette, vagy adót szedjenek be tőle. Nagy Lajos 1376. évi oklevele szerint ugyanis soltészt csak várnagy ítéltette meg, nemest ő sem.²⁷ Mihály eredeti családja Erdélyben – valószínűleg Hátszeg vidékén több falut birtokló kenézi család lehetett. A Frivaldszky-soltészek a vajvoda címükhöz a Frivaldra település után is állhatatosan ragaszkodtak.²⁸

Walach Mihály 1413-ban nem lehetett idős ember – hiszen családot alapított és hagyományt teremtett. Valóságos hagyományt, amely révén Frivald kegyhely lett, román nyelvi hagyományt, amelynek nyomai a XVIII. sz. elején is érezhetők. Felesége is román kenézlány lehetett, román házi személyzettel. Családi körben a román beszélheték néhány generáción át. Végül pedig gazdálkodási hagyományt teremtett: a magával hozott emberekkel meghonosította az erdei juhászkodást, amely egyebek közt Frivald felvirágzásához vezetett. A 35 községből álló lietavai uradalom juhainak egynegyede a XVII. sz.-ban is Frivaldon volt. E románok adtak vlach nevet a Frivald-környéki hegycsúcsoknak, amelyeket korábban a németek nem nevezték el (Kopanice, Javoriny, Kyčera, Gruň, Minčol, Klak).²⁹

Walach Mihály első dolga volt templomot építeni a rommá lett korábbi helyén. E templomnak jelenleg már csak a szentélye áll, alaprajza eltérő az elpusztult korábitól: A szentély félköríves záródású, bordásan boltozva, hossza-szélessége egyaránt 6,20 m. A szentély és hajó közt gótikus diadalív. Volt fölötte „huszártony” is, haranggal. A szentély bal oldalán pasztofórium, mellette ajtó a (ma már nem létező) sekrestyébe vezet, amely boltozott volt, vasrácsos ablakkal. Maga (a mára lebontott) hajó fafödémű volt, három-három szűk ablakán vasrács. A bejárati ajtó kőkeretes, csúcsíves (jelenleg a befalazott diadalívbe áthelyezve). Az oltáron szárnyas oltár volt.³⁰ A templom titulusa: Mária az Angyalok Királynője.

Walach Mihály birtoklevelének kelte után Stibor három hónapra meghalt, Lietava fiáé, az ifjabb Stiboré lett, utána királynéi, majd királyi birtok, de még 1439-ben is Stibor egykori familiárisa, Skrzyni Donin várkapitány tartotta a kezén.³¹ Ezzel Walach Mihálynak a Stibor családdal való utolsó kapcsolata is megszakadt. Az új frivaldi soltésznek nemessége a Stibor családhoz fűződő kapcsolatából eredt. Királyi okleveleről nem lévén a nemessége kérdésessé vált. Hatalmas támogatóit elveszítve idegen volta inkább hát-

rány lehetett, viszont az országos politikában Stibor mellett szerzett jártasságát Frivald felvirágoztatására tudta fordítani.

Mikor Walach Mihály Frivaldon letelepedett, középkorú lehetett, hiszen Stibort „hűségesen” azaz hosszabb ideig szolgálta, így sok gyereke itt már nem születhetett. Az 1488-i, Csernyánszky oklevélben³² felsorolják a hajdani rajeci uradalom falvainak megjelent bírót, köztük Nicolaus de Friwald bírót, valamint e falvak egy-egy másik lakosának a nevét, köztük Mathias de Friwaldot. E személyek Walach Mihály fiának ill. unokájának tűnnek. A pártfogó nélkül maradt frivaldi soltész, az 1458-ban megkoronázott Mátyás királyra, Lietava urára tekintettel nevezte el akkortájt született fiát. Mátyás király az 1460-as években e várát bástyával látta el, majd 1474-ben Kinizsi Pálnak adta, aki ezt jelentősen tovább építette, kápolnával is ellátta. Ezek az építkezések a frivaldi soltésznek munkát és jövedelemforrást jelentettek, tekintve, hogy az épületgerendákat és zsindelyeket az ő fűrészmalmuk szolgáltatta. Kinizsi halála után 1495-ben az uradalom a Szapolyai családnak lett.³³

A XV. sz. harmadik negyedére, azaz Miklós soltész idejére esik a frivaldi templom alakos falfestése. A diadalíven mára egy keresztrefeszítés-töredék maradt belőle.³⁴ I. Mátyás idejéből, 1480 tájáról való a máig meglévő 4 láb magas, aranyozott, koronás Mária-szobor karján a koronás kis Jézussal, amelynek révén a község máig is híres Mária-kegyhely³⁵.

A frivaldi soltészcsalád már a XV. sz.-ban elágazott. Miklós soltész sarja volt az 1543-ban Frivaldon telkes Urban Valach³⁶. Részére a soltésztelekből kihalította a mai Hulin és Skolnik telkeket. Ennek fia volt még az 1553-ban említett „Jurga Syn Walachuw”.³⁷ Ennek fia, Pyetr a szomszédos Gajdellre nősült, a másik fia az Urban vezetéknevű családot alapította Frivaldon, amely a XVII. sz. elején a tekintély jelző Hulin („palcát viselő”) vezetéknevet vette fel, utalva a bírói családdal való rokonságra. Az ő leszármazottjainak kell tekinteni a Rajecen tősgyökeres Hulják családot is, amely 1691-ben kapott nemességet.³⁸

A XV. sz. második felében jelennek meg a vidéken a Kárpátok vonulatain Erdélyből észak felé vándorló hegyi pásztor vlachok, a XVI. sz. elejére jelentük már tömegessé, kellemetlenné vált. A lietavai uradalomban nem telepedtek le, mert itt ez a fajta gazdálkodás akkor már létezett, ellenben a szomszédos uradalomban lévő Facskó és Valaszka Béla jellegzetes vlach pásztor falu lett. Ez utóbbi kiváltságát

1496-ban kapta.³⁹ (I.) Mátyás soltésznek a fia is (II.) Mátyás volt. Erre abból következtethetünk, hogy egy 1543-i keltű, archaikus urbárium a soltész Mátyásnak nevezi. Tekintve, hogy (I.) Mátyás unokái a soltészséget kollektíve viselték, ez a soltész csak apjuk lehet. Leszármazottjának kell tekintenünk a szomszédos Kiscserna (Mala Čierna) községben említett telkes Matuš Walachot is, akinek 1543-ban pénzt fizetett az uradalom.⁴⁰ Utódai itt éltek a XVII. sz. közepéig, ekkor a jelek szerint tovább költöztek a közeli Porubkára. Itt a nevük Valach vagy Walachovych. Leggyakoribb keresztnéveik nekik is Mihály, Mátyás, Miklós volt.

I. Mátyásnak két lánya is volt. Az egyik a frivaldbeli Schusterhez ment feleségül, így ez a telek soltész rokonságba került. A másikat a szomszédos Gajdelből való Schwarz vett el, részére a megmaradt soltésztelek keleti szélén kerítettek le egy telket. Ez a Schwarz-grunt, később Jakub Schwarzé végül Jakub lesz a család vezetéke.⁴¹

II. Mátyás kétszer nősült, a második felesége helybeli volt, a jelek szerint a legtekintélyesebb frivaldi paraszt, Thyl lánya, akinek telkét később közös gyerekeik örökölték. A frivaldi soltészok eddig feleségüket hihetőleg csakis környékbeli nemesi vagy soltési családból vették, mint a továbbiakban is. 1526-ban II. Mátyás meghalt, négy fia még kiskorú. Az uraság, Szapolyai György levelet írt a lietavai castellanusnak, hogy a Frivaldszky scultétok, Gergely és János vizályát egyengesse el.⁴² Itt olvasni először a Frivaldszky családnevet, ahogy a frivaldi soltészcsaládot megtelepedése óta hívták a környékbeli szokás szerint. A vizály tárgya anyai örökséget végül az idősebbik, János kapta.

Van néhány adatunk e korból a falu gazdasági jelentőségéről. 1522-ben és 1531-ben a község dézsmája 3 Ft 50 d, Rajecen tartották nyilván, melynek filiája vett. Ennek dézsmája 21 Ft 18 d, a hatszoros.⁴³

A kettős királyság idején 1535-ben beiktatták a lietavai uradalomba a Szapolyaiak hívét, Kosztká Miklóst.⁴⁴ Ezen jelen vannak az uradalom „nemesei”, a Gyurcsánszkyak és még négy család, de a Frivaldszkyak nem, holott ilyen értelemben ők is „nemesek” voltak, ezért is közöttük kellene lenniük, tekintve, hogy a négy Frivaldszky fiú nagykorú is már. Ezt állásfoglalásnak kell tartanunk abban a zűrzavaros korban, amikor két király és két vallás állt szemben egymással. A Kosztkák protestánsok voltak, a Frivaldszkyak egy Mária-kegyhely soltészai. Egy év-

vel később a falut azonban nagy pusztítás érte. Ferdinánd hadai, spanyol lándzsások feldúlták mint Kosztkabirtokot. A faluban akkora volt a szegénység, hogy mentesültek a rovásadó alól is. Nem csoda, ha ilyen körülmények közt a falu egy időre⁴⁵ a Kosztkákhoz hajlott, amint ezt Kosztká Miklós kifejezetten is állítja. Ebből az időből való a frivaldi templom szentélyében fennmaradt népnyelvű, ezért protestáns jellegű „Pan Buh wsemohucy” („Mindenható Úristen”) felirat. A hely kegyhely volta azonban megőrizte a lakosság hűségét a katolicizmus lényegéhez. A Kosztkák és Podmaniczkyak harca Lietaváért 1545-ig tartott. Más falvak is elpusztultak a környéken.⁴⁶

A falu nehezen állt talpra. Az 1543. évi, de a pusztulás előtti állapotokat tükröző urbárium szerint a falunak 1 bírói, 16 telkes, 4 zselléri családja volt, amivel az uradalom 25 helysége közt a harmadik legnépesebb volt Rajec és Lietava után.⁴⁷ A rovásadó összeírások 1548-ban már 4 adózó „portát” írtak össze (1 bíró, 1 zsellér, 2 szegény, 1 pásztor). 1549-ben ismét 4-et (3 zsellér, 3 elszőköt gazda. Bírót nem írtak össze. A kollektív bíróságról vélik azt, hogy nincs is bíró.) A „porták” száma a jóval kisebb Gyurcsinán 6.⁴⁸

A Frivaldszky-soltész kereskedett az uradalommal. 1539-ben hetente bort szállított Modrából, Szentgyörgyből, Érsekújvárról. 12 Ft-ért zsindelet adott el az uradalomnak⁴⁹, a frivaldi soltész-fűrészmalom termékét, azaz 12 ezer darabot⁵⁰, később is sok zsindelet. Itt látjuk első jelét annak, hogy a Frivaldszkyak éltek a fűrészmalom-tartási és italméresi jogokkal.

1553-ban Frivaldszky (III.) Mátyás az egész bírót birtokot magára váltotta.⁵¹ Úgy látszik ő gazdagodott meg a testvérek közt az urasággal való kereskedésből annyira, hogy ezt megtehette. Megjelent a rajeci bíró és ennek tanácsa előtt három testvérel, bátyjával Lászlóval, öccseivel Jánossal és Gergellyel együtt. Figyelemre méltó, hogy az első három név Hunyadi. Minderről nemcsak a család Hunyad megyei eredete magyarázat, de az is, hogy a földesúr Szapolyai György 1504-ben Korvin János árváját jegyezte el, aki néhány év múlva meghalt. Ekkorra tehető Frivaldszky László születése. László és János 31-31 Ft-ot kap, Gergely 42 Ft-ot, nyilván most kapta meg anyai részét pénzben, amit János 1526-ban természetben kapott meg. Két lánytestvérük 15-15 Ft-ot kapott, amit férjeik vettek fel. Az egyiké Gajdel (Klačno, Nyitrafő) soltésznek a fia. Frivaldszky (III.) Mátyás másik neve Mócz, ami feltehetően a Valach szinonimája.⁵² Neve más helyen Matej Klopán („kalapot viselő Mátyás”)⁵³, ami tekintély-jelző név, mint a Hulin is. Felesége ne-

mes lány volt, mert fia társadalmi helyzete agilis⁵⁴. A legidősebb László azért nem lett a soltész, mert Turie-be nősült⁵⁵, felesége odavaló soltészlány. János (Ján) az anyai örökségű telek birtokosa, ettől kezdve Jan Moczendl („János, az ifjabb Mócz”)⁵⁶ néven, utódaí Mócz (Muoc) családnéven⁵⁷, Gegely elköltözött Frivaldról, az ő lányági leszármazottját kell keresnünk a frivaldi Mettal családban.⁵⁸

A legmegbízhatóbb források szerint Ílietava és Rajec 1560-1570 táján lett protestáns.⁵⁹ Frivaldszky (III.) Mátyás fiai: András, Menyhért és János (1545–1606). Ez utóbbi protestánssá lesz és a lietavai uradalom provizora (udvarbírója), amely a várnagy után a második tisztség. Ennek legvalószínűbb időpontja 1574 előtti, amikor Thurzó Ferenc meghalt, de 1565 után, amikor még Szádeczky Balázs volt a provizor.⁶⁰ 1578-ban már biztosan az, mert levelet intézett Hrabovszkyhoz a Dersffyek hatalmaskodása miatt.⁶¹

A rajeci plébánia protestánssá válásával a frivaldi plébánia pap nélkül maradt. 1583-ban nagykorúsították Thurzó Ferenc fiát, Thurzó Györgyöt, aki a protestantizmus oszlopa. Frivaldszky (III.) Mátyással egy megüresedett jobbágytelekért elcserélte a templom telkét.⁶² Thurzó ezáltal a soltészi kegyuraságot is megvette, megalapítva az evangélikus egyházat, amely azonban még hosszú évekig lelkész nélkül maradt. A templom bejáratához utólag épített alacsony, zömök torony építése ekkorra tehető, az új kegyúr vagyoni helyzetét reprezentálva, új nagy haranggal.⁶³

Még 1583-ban, közbenjárására, II. Rudolf király Frivaldszky Jánosnak címeres levelet adott, megadva neki a nemességet és a „teschnini szabadságot”. A címer: Négy szál búzát tartó kar, alatta nyitott kapujú vár.⁶⁴ A címer ötletét részben a lietavai várfalban lévő Kinizsi-címer adta: Kardot tartó kar, csillag és hold. A várkapu pedig azért került a címerbe, mert Lietaván a provizor két kis szobája a kaputoronyban helyezkedett el: A lakás előtt átrium volt, benne vasrácsos „rekeszték”. A szobának vastag tölgyajtói voltak, benne egyszerű puhafa padok és asztal, a külső szobában az ajtónál nagy élelmiszeres szekrény; külső fűtésű kályhák, ólomkeretes üvegablakok. Más szobája a provizornak nem volt.⁶⁵ A családja úgy látszik, Frivaldon élt, hiszen ott a provizor „curiát” is épített.⁶⁶

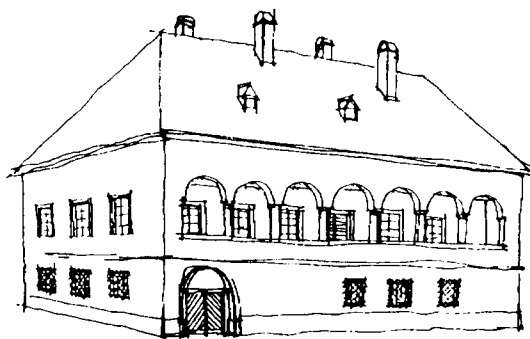
Thurzó azért nemesítette meg provizorát, mert egy 1435-i törvény szerint e tisztelet csak nemes ember tölthette be⁶⁷, a Frivaldszky család pedig hivatalosan a Tripartitum (1514) óta feltétlenül jobbágnak minősül. Frivaldszky János esetében sokat nyomott a

latban, hogy a családból elsőként tért az új protestáns hitre: Az 1570-es évek végétől sorra születő gyerekeit ennek szellemében jellegzetes ószövetségi nevekre keresztelte (Tóbiás, Dániel, Jeremiás, Boldizsár, Mózes).⁶⁸

1584-ben a nemeslevelet kihirdette a nemesi közgyűlésen⁶⁹, 1585-ben Frivaldszky Klopán (III.) Mátyás Rajec város bírása és tanácsa előtt soltészségét János fiára ruházta 200 aranyért, amit ez neki lefizetett.⁷⁰ Frivaldszky János az évi 40 Ft fizetésből⁷¹ gyűjthette össze ezt az összeget. Testvérei közül András megkapta a mai Richter Andris-telket és 20 aranyat, Melichar-, a mai Skolnik-telket és 14 Ft-ot. Az ügylet háttérben még más ügyleteknek is kellett állniuk: A templomért kapott telket Mátyásnak el kell adnia testvérének, Jánosnak, akinek a telke mellette feküdt, így ez e két telket egyesíthette. Az érte kapott pénzből vehette András és Melichar részére telkeiket az atyafi Schuster ill. Urban (Hulin) családoktól. A rokonságban való adás-vételre a mindig kikötött visszavásárlási jog adott alapot. Az oklevél említi Klopán Mátyás egy meg nem nevezett lányát is.

Befejezésül, 1587-ben Thurzó a királyi személynek előtt örökvallást tett arról, hogy a frivaldi scultetiát hűséges szolgálataiért örökre Frivaldszky Jánosnak adományozta: telket, erdőt, legelőt, malomjogot, fűrészmalomjogot, halászatot.⁷² Főúri gesztussal adta oda mindezt, amit a család már 1413 óta birtokolt.

1592-ben Thurzó megnősült, katolikus szertartással vette feleségül Czobor Erzsébetet. A Thurzó-gyerekek is katolikus neveket kaptak ettől kezdve (pl. Imre, 1598-ban), Thurzóné ugyanis csak később lett protestáns. Ugyanebben az időben Frivaldszky János is visszahajlani látszik a katolicizmushoz, ekkor született fiainak katolikus neveket adott (Márton, György, János). Már azért is kereste úrnője tetszését, mert ura kezdte egyre jobban hajszolni az egyre nagyobb bevétel érdekében.⁷³ 1598-tól minden pénzt az épülő biccsei pompás nászpalota emésztett fel. Frivaldszky János 1599. augusztus 18-án levélben fordult urához, hogy nem tud elég pénzt szerezni a sajtért azoktól a szegény emberektől, akiket ura parancsára börtönbe zárt. Dologidő is van, mi legyen velük?⁷⁴ A választ nem tudjuk, de a szituáció jellemző. Az egész uradalom évi sajtbevétele 1615-ben 20 Ft 2 d⁷⁵, főleg Frivaldról származott. Thurzónak egyre több panasa volt Frivaldszkyra, mindezt felesége is táplálta. Nem elég jó Lietaván a bor⁷⁶, a létesített halastó nem felel meg a várakozásoknak, legfőként pedig az urasági járandóságot „mind pénzből s mind vetésből”, azaz ga-



Az egykori Frivaldszky kúria (Körmendy Imre rekonstrukciója)

bonából nem tudta teljes mennyiségben behajtani a jobbágyoktól. Ezért 1603. január 1-jén elcsapta Frivaldszkyt és a vár börtönébe záratta. Végül éppen Thurzóné járt közben érte: 1603. november elején Thurzó szabadon bocsájtja, mert „nem jó az kegyetlenség, nem használ ember vele”. Mindenesetre akasztófával fenyegette meg, ha mire odaér, (ez 1603. decemberében történik meg) nem adja meg minden tartozását. Frivaldszky János a rajta követelt összeget úgy szerezte meg, hogy birtoka egyharmadát átengedte testvérének, Andrásnak. Gabonát tél idején egyáltalán nem tudott szerezni, erre haladékat kapott. Így 1604-ben még 4 köből gabona adósságát tartották nyilván. (Az csak 1611-re derült ki, hogy a halászat káráért nem is a tisztartó volt a felelős).⁷⁷ Thurzó a további években egyre jobban hajszolta és szidta tisztartóit, Frivaldszky János utóda pedig még nála is rosszabbul járt: Őt Thurzó György temetése után fia, Thurzó Imre lefejeztette.⁷⁸

1605 tavaszán Bocskai hajdúi betörték az uradalom területére, de csak a szomszédos Csicsmányt és Facskót dúlták fel, mert Frivald és Rajec elkeseredett, kiszípolyozott lakói a hajdúk mellé álltak. Thurzó biccsei várát fel is gyújtották⁷⁹ Frivaldról csak egy, az 1536-os pusztulás óta betelepült német család menekül el, a kiejthetetlen nevű Umchyn (Vuheim, Unhyen stb.). Telküket ettől kezdve németnek, azaz Nemečeknek nevezték.⁸⁰ Frivald nagyságáról ebből az időből van az első adatunk: 1598-ban a falu 30 házból állt⁸¹, bennük 15 telkes, 10 zsellér családfőt tartottak nyilván 1596-ban.⁸²

Frivaldszky János a hajdúbetörés idején halt meg, egy egész élet munkája után – elszegényedve. 1606. május 8-án végrendeletében birtoka egyharmadát Andrásra hagyta, de ez nem lévén nemes, fiait rendelte fölője.⁸³ Ez az András, testvére fogsága idején, illetve ennek legidősebb fiának nagykorúságáig látta el

Frivald soltészbírói tisztét. A Frivaldszky családnevet nem használhatta, mert ez bátyja nemesi neve lett, ezért Richter Andrásnak hívták, utódai lettek a Richterandriš család, ez lett külön gruntjuk neve is. Még 1596-ban, amikor Frivaldszky János provizor volt Lietaván, frivaldi soltészti teendőit helyette nagybátyja, Turcsik (Turiebeli) László látta el.⁸⁴ Frivaldszky János öccse, Menyhért, az 1601-ben alapított rajeci protestáns iskolában lehetett „skolnik”, azaz „custoder”⁸⁵, kisiskolás tanító. Oda is költözött. Vagyonilag eleinte zsellér, később 2 1/4 virga földje van⁸⁶, frivaldi gruntján kívül. 1608-ra már nem élt. Rajecen többet nem hallani róla, frivaldi telke fiác, Girik (György) Školniké lett.⁸⁷ Még Melicharral kapcsolatos egy másik oklevél is.⁸⁸ Ez tartalmában teljesen azonos a Frivaldszky János, András és Melichar jogait rendező 1586-i oklevéllel, de elhagyja a Melicharra vonatkozó részt, betűi egyszerűbbek és az aláírás helye ki van szakítva. Ez az oklevél hamisítványnak tűnik, amelynek célja az lehetett, hogy elhárítsa Melichar visszavásárlási jogát, már azért is, mert időközben a pénz devalválódott.

Thurzó jobbágyainak 1605. évi lázadását nem torolhatja meg a bécsi béke értelmében, viszont a falu pacifikálására 1606-ban oda protestáns lelkészt helyeztett, a sziléziai Peter Petschiust. Az ő helyzete sem volt nyugodt, mert 1607 decemberében felettese, Johann Nozitiust, bicceci főlelképásztor frivaldi német összeesküvésről írt. Petschiust 1611-ben elkeseredve távozott el Frivaldról. Utána Jan Lang lett a lelképásztor, aki hívei lázongása (sub revolutionibus) miatt szintén súlyos üldözést (persecutio perniciosa) élt át.⁸⁹ Őt Johann Neumann követte, nem sokkal nagyobb eredménnyel.⁹⁰

Mindez már Frivaldszky János fiai alatt történt. Az egykori provizornak nyolc fia volt.⁹¹ A legidősebb Frivaldszky Tóbiás (1578?–1636k). Apja nemesítése előtt született, ezért nem nemes. Amikor apja halála után 1606-ban megrősítését kérte Frivald birtokában⁹², de ezt nem kapta meg, (in defectus seminis)⁹³, ám ez nem volt publikus, s 1615-ben mint nemesi tanú lépett fel egy határperben.⁹⁴ 1625-ben már egyértelműen a zsellérek közt sorolják fel.⁹⁵

A soltészjogot egyik Frivaldszky testvér sem tudta magára váltani, közösen gyakorolták. A dolgot közelebbről megvizsgálva azt látni, hogy a jogokat a protestánsnak kereszteltek sajátították ki maguknak. Frivaldszky Dániel (1584?–1652?), Jeremiás (1587 k–1616?) és Boldizsár (1590?–1630 k) éves váltásban lettek soltészok nagykorúságuktól halálukig. Frivaldszky Mózes (1592?–1622k) apród lett a főúri Thurzó

udvarnál⁹⁶, de ezek az említett testvérek is kapták a szolgálattevői feladatokat a Thurzó lányok 1603, 1607, 1612, 1614, 1618-i lakodalmain: 100 fős gyalogos díszőrségnek, 12 fő ajtónállónak parancsoltak, az előkelő vendégek bortöltői voltak, miközben nekik legények hordják a bort⁹⁷, de kevésbé kellemes futárszolgálatot is el kellett látniuk.⁹⁸

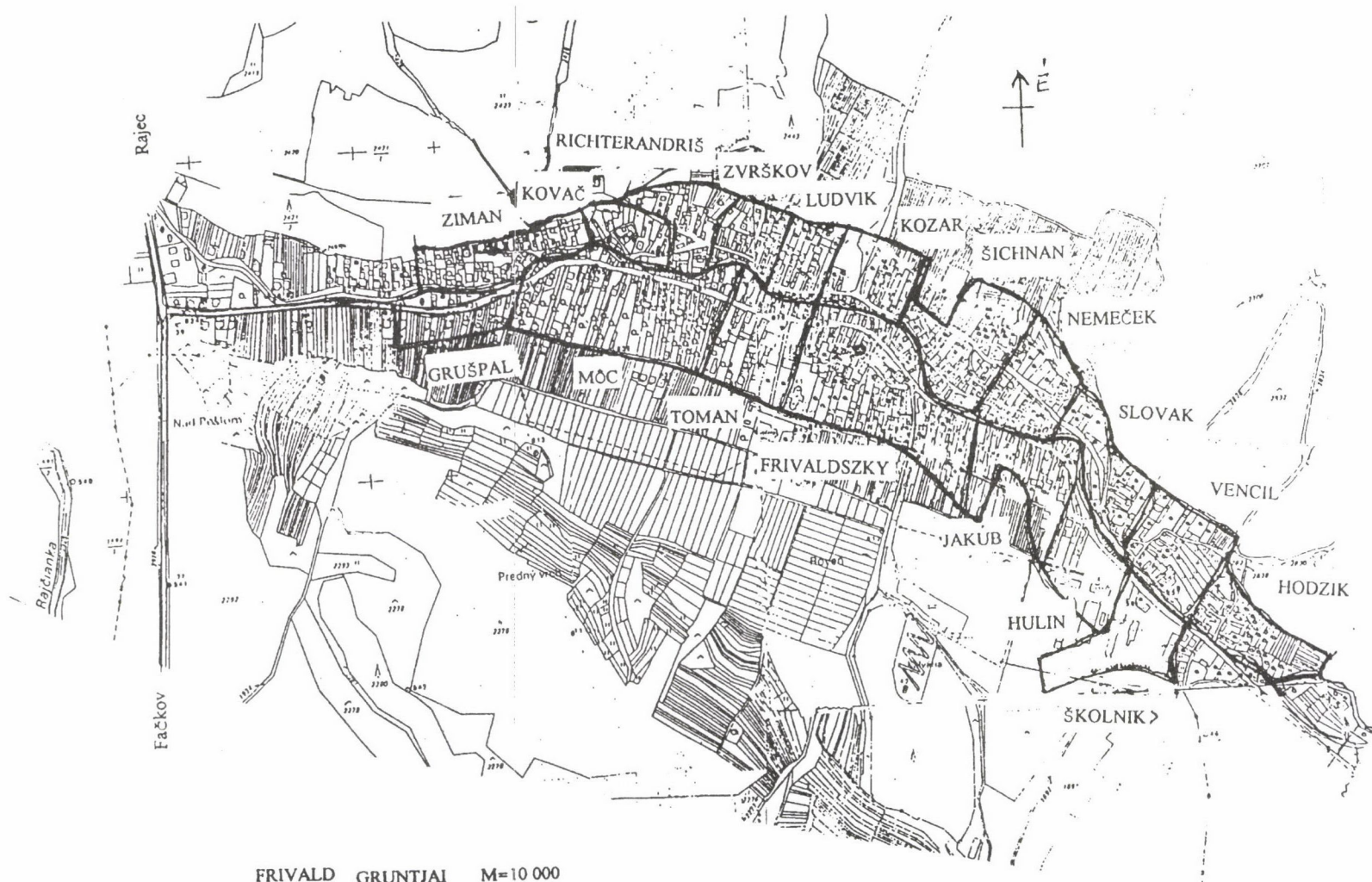
A katolikus testvérek közül csak Frivaldszky Mártonnak (1595?–1644 k) és Györgynek (1597?–1646 k) maradtak utódai.

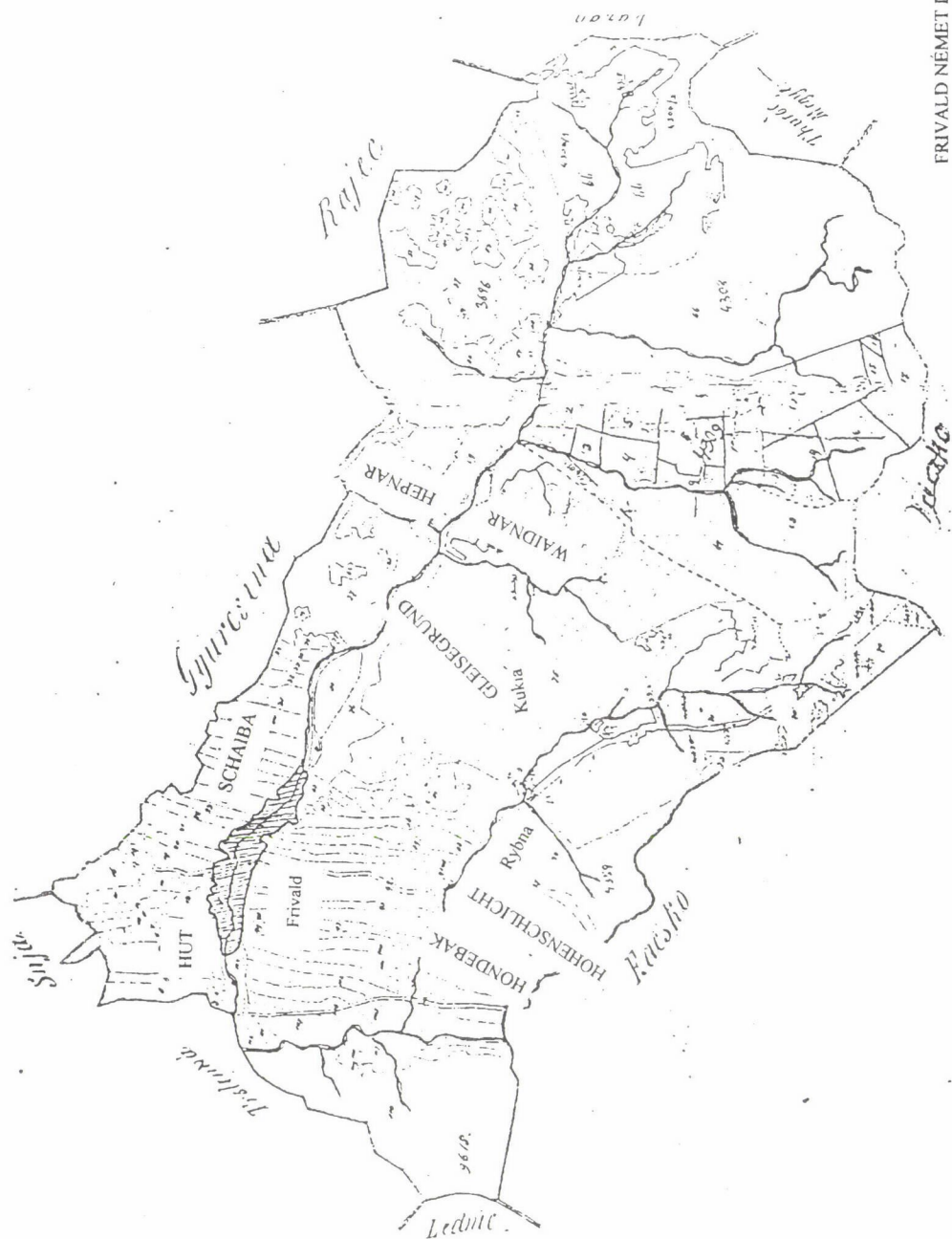
A lietavai uradalmat Thurzó György eredetileg három lánytestvérével együtt örökölte. Ezek közül a Perényiek 1589-ben elkülönítették egynegyedüket minden faluban, Frivaldon a Kovač, Lang (Lamlek), Ludvik gruntokat, valamint előbb az Umchyn gruntot⁹⁹, majd amikor ez 1605-ben pusztává lett, helyébe a Grušpal gruntot. A maradék háromnegyedét Thurzóné egyben tartotta haláláig (1626). E háromnegyed területe 1608-ban 56 virga volt. A parasztok szolgáltatásai: évi 88 Ft 59 d pénz, bizonyos számú kappan, liba, sajt, pisztráng, tojás volt a „konyhára”. Bárány és méz tized. A sót, halat az uraságtól kell szabott áron venni. A soltészok szolgáltatás-mentesek voltak, ez vonatkozott a malmukra, fűrészmalmukra, serfőzőjükre is. Elismerték a Frivaldszkyak zselléreinek a Školnik és Richterandriš családokat.¹⁰⁰

Az 1616, 1617, 1618 és 1621 évekből ismerjük az egész falu juhainak kimutatását, mert értük tizedet adtak. Az egész uradalomban messze Frivaldnak volt a legtöbb juha: 5200-ból 1050; az utána következő község a szomszédos Gyurcsina, 770-nel. Minden családnak volt a faluban juha, a zselléreknek is. A legtöbb juha a Móc és a Kovač családoknak volt. A soltészcsaládnak csak néhány. A juhok után egyenként 1-1 dénár kapudót (hadiadót) fizettek.¹⁰¹

1626-ra a helyzet annyiban változott, hogy a területet mérőben adták meg (parasztoké 192 mérő, soltészoké 56 mérő), továbbá a parasztokat összesen 96, a soltészokat 2 szekér széna szolgáltatásra kötelezték. Megemlégtették még a soltészok kúriáját terhelő személyes szolgálatokat is.¹⁰²

Thurzóné elhunytá után háromfelé osztották a háromnegyedét: A Révayaké lett a Vencil, Slovak, Hulin grunt, a Lengyeleké a Toman, Ziman, Nemeček, Hodzik grunt, a Thurzó közbirtokosságé a Móc, Kozar, Šinhanus, Jakub grunt. A Frivaldszkyaké a saját, valamint a Richterandriš és Školnik gruntok. A kúriát terhelő személyes szolgáltatások, amelyek a Thurzó udvarban még megfizetőek voltak, az udvartartás megszűntével terhesekké váltak, ezért a csa-





FRIVALD NÉMET DŰLŐNEVEI

lád ezt megváltotta 1628-ban évi 50 Ft-ért és a báránytizedért.¹⁰³ Ezt a három uraság háromfelé osztta egynek 16 Ft 66 d jutott. Ezt az összeget ettől kezdve a soltészcsalád soltészségük fennállásáig évente fizette.¹⁰⁴

Az 1633. évi Thurzó-urbárium további fejleményt mutat, a hatalom újabb leleményét. Nincs szó többet arról, hogy elismernék a Školnik és a Richterandriš családoknak a soltészok alávetttségét. Ebből egyelő-

re csak az következik, hogy a Richterandriš grunton lefoglalták maguknak, s elcserélték a Révayakkal a Slovak gruntra. Ezzel a Thurzó-negyed, amely a Mócz grunton dupla mérete folytán eddig is a legnagyobb volt, tovább nőtt. Ami a jobbágyok terheit illeti, a széna szolgáltatást már pénzben követelték (a soltészoktól egyedül természetben), ezzel az öt telekre eső kb. 55 Ft és 55 szekér széna helyett 110 Ft készpénzt szedtek be. A soltész malma, fűrészmalma és serfőzője jogát változatlanul elismerték.¹⁰⁵

A község lelkipásztora 1626–1653 közt Tobias Schumberg¹⁰⁶ volt, aki azonban már nem németül, hanem szlovákul prédikált. Mindez jelzi a német nyelv teljes kihalását az egykori német faluból. Ez a lelkész fiait, Tóbiást és Jánost Körmöcbányán taníttatta. Az előbbi Németországba kivándorolva gimnáziumi rektor lett, termékeny lelki író.¹⁰⁷ Schumberg lelkésznek – úgy látszik – nem volt kifogása a falu Mária-tisztelete ellen, tekintve, hogy a lakosok 1642-ben Szűz Mária tiszteletére harangot öntettek,¹⁰⁸ a templom harmadik harangját, a Thurzó-féle harang mellé.

Frivaldszky János provizor fiai közül Dániel élt a legtovább, az élete vége felé egyedül ő maradt soltész. Halála után, 1653. január 1-jén osztoztak meg a Frivaldszkyak¹⁰⁹. Utóda a fia, Frivaldszky György (1620–1700?) lett. E fiatal soltész néhány határozott intézkedést tett. Először is menesztette az evangélikus lelkészt, bár így a falu két évtizedre saját pap nélkül maradt. Azután Thököly István Thurzó társbirtokos útján III. Ferdinánd királyhoz panaszt terjesztett fel amiatt, hogy a Richterandriš-grunton földesúri szolgáltatásokat kezdtek követelni. 1654. október 3-án a király megintette Révayt¹¹⁰, de hasztalan. Erre a grunton Thököly zálogba vette Révaytól 12 évre 300 tallérért, amit Frivaldszky György soltész és Frivaldszky Mózes (1615k–1675k), a legidősebb rokon lefizetett, s érte a grunton nekik haszonélvezetre átengedte 1655. július 12-én.¹¹¹

Maga a Thurzó-uradalom sem kiméletesebb. A soltész-privilegiumot semmibe véve a XVII. sz. közepén fűrészmalmon épített Frivaldon¹¹², a soltészgrunton 1606-ban Richterandrišoknak jutott 1/3-át a soltészok kezéből kivéve, tőlük éves földbért (cenzust) kezdett szedni, mint jobbágybirtokért, évi 75–120 dénárt, amint az 1655–1675 évekből fennmaradt iratokból ez kiderül.¹¹³ Az 1671-es Thurzó urbáriumban már a konyhára valókat is pénzben követelte: „loco culinaria” 5 Ft 15 d.¹¹⁴

1673-ban a falu – történetében először – saját katolikus plébánost kapott, Andreas Sartoriust.¹¹⁵ A fa-

lunak akkor már iskolája, ennek „rectora” volt¹¹⁶, lehet, hogy még az eredeti katolikus idők óta. A soltész 1675-ben pecsétet készített a község részére, közepén a Frivaldszky-címerrel, ami azért volt jelentős, mert abban az időben a megyében a helységek alig 10%-ának volt pecsétje.¹¹⁷

1658. május 2-án úgy látszik a templomot renoválták, mert ezt a dátumot a szentély falába vésték.¹¹⁸

Az 1690-es években az uradalom kétségbe vonta a soltészmalom tartásának jogát, ezt az úriszéken tárgyalták.¹¹⁹ A próbálkozás nem járt sikerrel, mert az 1696-i urbáriumba az került, hogy a soltészok szabadon használhatják malmukat és fűrészmalmaikat, de tizedet adnak bárányból, kecskéből és méhből (e kettő újdonság). Serfőzőről nincsen szó, időközben tönkre mehetett és nem tudták újjáépíteni. Az uradalom további vívmánya az volt, hogy a soltészi erdőjog sérelmére magának kisajátította a Kukla-hegy erdejét.¹²⁰ 1696–1697-ben a Lipót-abszolútizmusban a megyei közgyűlés elrendelte a soltészok és az armális nemesek megadóztatását; az adóalap a telek.¹²¹ Ezt a rendelkezést – a Rákóczi szabadságharc közbejötté miatt – nem hajtották végre.

Frivald második plébánosa, Jan Lietavsky 1698-ban elkezdte az anyakönyvezést. Ennek tanúsága szerint minden Frivaldszky katolikus volt.

Frivaldszky György soltésznek csak lánya maradt, ezt férjhez adta Frivaldszky Márton unokájához, Györgyhöz (1661–1731), aki apósa soltészjogának örököse akart lenni annak halála után, ám a legidősebb ág, Jeremiásé ezt perrel támadta meg az uradalmi bíróság előtt, amit meg is nyertek a lányt illető részről az 1655. évi 54. artikulus alapján 1702. október 9-én.¹²² Soltész a senior Jeremiás ág seniora, Frivaldszky András (1656–1751) lett. Ő volt az első soltész (önmagát vajvodának nevezi), akinek bírói ténykedését ismerjük: Mint láttuk, ítélt 1719-ben a Muocz és Lamlek családok közti halászati vitában. A soltészoknak ez egyúttal jövedelemforrás is volt, valamint az urasági járandóságok beszedése utáni „sextus denarius”. Ezekről Frivald fennállása alatt azonban egyáltalán nem maradt ránk adat. Frivaldszky András idején zajlott le a Rákóczi-szabadságharc. 1705-ben a kurucok elől elmenekült a plébános. A falut a rajeci plébános látta el, pontosabban titokban a katolikusokat, mert a falu egy része, köztük a Frivaldszky család Jeremiás és Boldizsár ágainak egyes tagjai – köztük a soltész – protestánsok lettek. A frivaldi parókiát Didakus, egy kilépett ferences foglalta el, polgári néven Jozef Laymany. Szerzetesi fogadalma ellenére

nemes lányt vett feleségül (talán a soltész lányát). A katolikus főesperes részeges, visszataszító alaknak jellemzi, Szűz Mária ellenségének.¹²³ 1707-ben az evangélikus szuperintendens tartott a faluban vizitációt és hat pontból álló határozatot hozott: Pénzbüntetéssel sújtják, aki három gyermeke közül egyet nem ad iskolába, ha házanként legalább egy valaki nem jön a temetésre, imára, prédikációra; ha csütörtökönként valamely asszony nem mos; ha valaki éjszaka kiabál; ha babonáságot követ el. Hozzáfüzték még, hogy a Konzska faluban elfogadott 33 pontot is meg kell tartani. Frivaldon a puritán szellem nem volt annyira erős, hogy ilyeneket ők maguk kigondoltak volna.¹²⁴ 1709-ben Lietavsky plébános, a labancokkal együtt visszatért, a lelkészt, (Szűz Máriát érintő) káromkodásait megelégedve, a hívei átadták Ocskai László császári ezredesnek, aki őt kolostorába visszatoloncolta.¹²⁵ Az evangélikus Frivaldszkyak csak 1712–1716 tájban katolizáltak, rendezték házasságaikat, keresztelték meg olykor 5-6 éves gyerekeiket. A plébános a katolicizmus erősítésére a templom szentélyében falfestményt készíttetett, megfestette a négy evangélistát, köztük a Szűzanyával. A templom homlokzatára a pápai jelvény került és Szent Péter képe, amint a vízen jár. Az ő korára datálhatók az őrangyal, Szent Ignác és Xavéri Szent Ferenc bekeretezett (mára már megsemmisült) képei is a templom hajójában, amelyek a zsolnai jezsuiták lelkiségének hatására utalnak.¹²⁶

A szabadságharc háborús pusztításaitól a soltészcsalád, mindenek előtt, javait igyekezett védeni. Mintegy menlevélként tartották maguknál Rákóczi 1706. július 22-i levelét az áruk közforgalmának előmozdítása ügyében, valamint 1706. július 30-át, melyben Trencsén megye rendjeit fegyveres felkelésre hívta.¹²⁷ E magyar nyelvű leveleket – amelyeket nyelvük miatt talán el sem tudtak olvasni – valószínűleg Frivaldszky Zakariástól (1671?–1708?) kapták, aki Ráday Pál jobbkeze volt. 1707-ben összeírják a frivaldi soltészbirtokosokat.¹²⁸ 1708. november 27-én, Rákóczi trencsényi veresége után a Frivaldszkyak Ébergény labanc feldmarsall-leutnanttól menlevelet szereztek, magukra és földjeikre.¹²⁹ 1715-ben országos jobbágyösszeírás volt, Frivaldon 549 pozsonyi mérő földet írtak össze, 1720-ban 138 pozsonyi mérőt és 21,5 telket. Ez telkenként 10, ill. 2,4 katasztrális hold. Első esetben a külső és belső telek együtt, utóbbiban csak a belső.¹³⁰ A gruntokat a már ismert nevükön sorolták fel, összesen 18-at. A nemesi soltésztelek egyik esetben sincs figyelembe véve, amely kb. 6

teleknyi. Ezzel együtt Frivaldnak 27,5 telke volt, azaz 66 katasztrális hold (38 ha). Ez valóban megfelel a térképről lemérhető méretnek.

1721 táján az uradalom támadást indított a Frivaldszkyak malomjoga ellen azon a címen, hogy a család nem is nemes, hiszen nekik adót fizet. A megye azt is felvetette, hogy ez esetben közadót is kellene fizetniük. A frivaldi jobbágyok szerint pedig a katonai beszállásból is ki kellene venniük a részüket. Az ügy éveken át tartott, s a Frivaldszkyaknak hiába volt meg minden iratuk 1413-tól, ami szükséges volt annak igazolására, hogy nemesek, s hogy amit fizetnek az nem jobbágyi szolgáltatás, hanem a személyes szolgáltatások megváltása, ill. soltésztelekük csupán 1/3-a utáni cenzus, lévén parasztbirtok; hiába készítették erről számtalan másolatot, hiába járták meg a Helytartótanácsot, az ügyet elveszítették volna, ha az egyik elvándorolt Frivaldszky nem lett volna annak az Esterházy Imre hercegprímásnak provizora, aki közbenjárására 1738-ban az ügy kedvező elintézését nyert: nem kellett közadót fizetniük.¹³¹ Ennek előjeleként az 1732-i nemesi összeírásba a család már bekerült, bár az 1725-i és 1731-ibe még nem.¹³² Az uradalom azonban a célját elérte, mert a soltészmalmot még az 1720-as évek közepén lebontották.¹³³

Az 1730-as évek végén a soltészok és a jobbágyok (pl. Muocz család) az uradalmi földeket bérbe vették évi 200 Ft-ért, amellyel egyúttal a szolgáltatásokat is megváltották.¹³⁴ Ez a bérlet, amely a soltésztelek 1/3 „bérletének” kiterjesztése volt, nem tudni mennyi ideig állt fent, mert 1761-ben újra szó volt róla.¹³⁵

A katolicizmus 1732-re szilárdult meg teljesen. Ez több dologból is látszik. Egyrészt abból, hogy a templomot felújították. A padlót négyszögletes kőlapokkal leburkolták, fából kórust építettek, a torony alatti teret kibővítették és a templomhoz csatolták, a templom homlokzatára kereszt került és Nepomuki Szent János képe. Új, barokk oltár épült, ennek főhelyére került Mária régi kegyszobra, 13 angyallal körülveve, amelyek a templom titulusát fejezték ki.¹³⁶ A nagyméretű oltár miatt a – korábban is valószínűleg meglévő – kegýúri sediliák a szentélyben már nem fértek el, ezeket a sekrestyében létesítették. Ez a Frivaldszky család adománya volt, vagyoni erejükből már csak erre tellett.¹³⁷ A (talán villámcsapástól) megrepedt nagy harangot újra öntik, rajta a templomgondnok („curator”) neve is szerepel: a (mindig katolikus) Márton ágbeli Frivaldszky Andrásé (1690–1735). Az iskolát átszervezik a „pozsonyi norma” szerint.¹³⁸ Az 1738–1739-es országos diákösszeírás idején 3 frivaldi lakos Frivaldszky járt gimnáziumba.¹³⁹

A XVII. század közepétől tapasztaljuk, hogy a Frivaldszky család tagjai elkezdtek egymás közt házasodni, a birtok-aprózódás elkerülésére. De az is látszik, hogy a katolikus plébánosok ezt nem helyeselték, bár a rokonság távolabbi volt mint ezt a kánonjog tiltaná. Mindez ösztönös, tapasztalati védekezés volt a genetikai ártalmak ellen egy ilyen kis faluban. Az első, 1660 k. a vallásközi interregnumra esett a második, 1680 k. Sartorius plébánossága elejére, kettő 1700 k. Lietavszky plébánossága elejére, négy a protestáns évekre (1705–1709), egy 1723 évi, kettő 1730 évi mind egy-egy új plébános szolgálata első évére. Úgy látszik ezt a frissen érkezett plébánosokkal mint kész helyzetet fogadtatták el. Ezután azonban több, mint negyven évig ilyen házasság nem fordult elő, második jeleként a katolikus megszilárdulásnak.

A Frivaldszky család esetében 1731-ben bukkan fel annak az első nyoma, hogy a család egyes ágai melléknevekkel különítették el egymást. A memória mintegy 4 generációt tud emlékezetben tartani – amint ezt a falu jelenlegi öregjeinél ma is tapasztalni –, összes leszármazottjaikkal együtt. A nemesség megszerzésétől (1583) viszont ennél már több telt el. Az anyakönyvekben az 1730-as évek végéig olvasni ezeket a mellék-családneveket. Utána több, mit egy évtizedre eltűntek. A plébánosok, úgy látszik, ilyen értelemben sem akartak hallani arról, hogy több Frivaldszky család létezne. Az 1750-es és 60-as években szórványosan újra megjelentek, következetesen 1769-től. Feltételezhető, hogy az 1768. évi – ránk nem maradt – nemesi összeírásban kapta meg a polgárjogot ez a szemlélet. Ez volt a bevezetése a család ágai közötti 1772. évi általános házasodásnak.

E mellék-családnevek döntő többségükben egy őst (apát, vagy anyát) jelölnek, akitől az ág származik.

1. Jeremiás unokájának, Frivaldszky Illésnek (1660 k.–1720 kk.) felesége lehetett a szomszéd Tuzsina soltészának a lánya, leszármazottjainak mellékneve zömmel Tužincsin.¹⁴⁰

2. Boldizsár unokája Frivaldszky János (1659–1735) felesége Toman Dorottya, leszármazottjait Dorinskynak nevezik.¹⁴¹

3. Ugyanezen Jánosnak első feleségétől – illetve inkább élettársától, mert leszármazottjaik nemességét nem ismerik el – eredt a Bugo ág¹⁴², amelynek ezzel párhuzamosan Duly¹⁴³ volt a neve, majd ezt felváltotta a Betinsky.¹⁴⁴

4. Márton unokája Frivaldszky András (1650–1730) leszármazottja a Martinsky ág.

5. Ennek testvéréé, Frivaldszky Györgyé (1661–1731), akinek felesége a Dániel-ági soltész lánya, melléknevük a Dančín (ez előfordul od Danow, Dančik alakban is).

6. György unokája Frivaldszky János (1660–1707), akinek leszármazottjai előbb a Juricsek (Györgyi) melléknevet használták, ennek egyik unokájának nevére Kramara.¹⁴⁵

7. Másik unokája s leszármazottjaik is – anyja után, aki Illés – az Eliasko melléknevet is használták.

Frivaldszky András soltész magas kort ért meg, három fia és egy fiú unokája, azaz összes fiági leszármazottja előtte haltak meg. Még előbb egyik fia perbe került Tuzsincsin-ági unokatestvérével, ami ugyan 1718-ban megnyert¹⁴⁶, de ezzel a Jeremiáságon belüli kapcsolat elmérgesedett. A soltész még 1708 k. lányát a Jeremiás-ággal korábban perben álló fiágon Márton, lányágon Dániel-leszármazotthoz adta. Az ebből a házasságból születő unokájának, Frivaldszky Dancsin Andrásnak (1711–1766) adta át még életében, 1738 táján a soltészágot, amit 1751. évi halála után ez örökölt. Tőle, testvérági örökléssel pedig testvére, Frivaldszky Dancsin János (1713–1769),¹⁴⁷ 1766-ban. Az úriszék csodálkozott, hogy a falu inkább soltészt akar – holott az illető talán nem is a legalkalmasabb személy – s nem képzett bírót¹⁴⁸, de tudomásul vette a döntést. Frivaldszky Dancsin János a soltész tevékenységet nagy energiával kezdte, a jobbágyokkal összefogva újra felépítette a malmot. Az uradalom természetesen szembeszállt. A falu lakossága erre 1778-ban a királyhoz fordult az adómentességért a szomszédos Gyurcsina és Suja precedensére hivatkozva, amelyek soltészmalma adómentes volt, de a Helytartótanács és Trencsén megye ezt az érvelést elvetette tekintve, hogy ott régi nemesi jogról, itt új malomról van szó.¹⁴⁹

Az 1760-as években a Frivaldszky-család társadalmilag jelentősen süllyedt. Ez abból is érezhető, hogy Jeremiás ágaiban, valamint Márton ún. Martinszky és György ún. Eliasko ágaiban eddig a feleségeket döntően nemesi illetve környékbeli soltészcsaládokból vették, mostantól csak jobbágylányokat kaptak feleségül. A többi ágak már a XVII. sz. közepe óta, amióta a feleségek neve ismert, kizárólag jobbágycsaládokkal házasodtak.

Az 1754. évi nemesi összeírásakor a Frivaldszky család minden tagját nemesnek ismerték el, kivéve a Buga-Betyinszky ágot, törvénytelen származásuk miatt.¹⁵⁰ Az 1768. évi újabb nemességvizsgálatkor azonban ez az ág is elismertette magát, azzal a turpisság-



gal, hogy egy Sujára elköltözött ágból származtatják le magukat.¹⁵¹ Itt megemlíthető, hogy ez az ág – bár gyerekeit katolikus templomban kereszteltette – itt 1772-ig katolikus házasságot nem kötött, talán valamely szomszédos evangélikus templomban, amelyről írásos adat azonban nem maradt fent. Amellett igen fiatal korban, 15-16 évesen házasodtak, s gyakran a menyasszony volt az idősebb.

Frivaldszky Dancsin Jánosnak fia nem volt, így halálakor, 1769-ben a soltézság a Jeremiás ág legidősebb tagjára, Frivaldszky Tuzsincsin Jánosra (1731–1805) szállt. Ő gimnáziumot végzett ember volt, Privigyére járt a piaristákhoz.¹⁵² Az ő soltézsága alatti 1776., 1781. és 1801–1802. évi nemesi összeírásokban már minden Frivaldszky szerepelt.¹⁵³ A Dancsinok fennmaradt, nem-soltészi ágát Chudynak (Szegénynek) nevezték el.

A falu első népszámlálása 1784-ből való: 127 házat, 175 családot, 949 lakost tartottak számon¹⁵⁴, de ebben a Frivaldszkyak nincsenek benne.

A Frivaldszky család változatlanul bérelte az egyharmadnyi soltésztelket az uradalomtól, amely pa-

rasztbirtok volt. Egy 1799-ből 150 Ft cenzusról fennmaradt számlából¹⁵⁵ azt lehet megfigyelni, hogy a bérlő személyek kizárólag Jeremiás és Boldizsár ági leszármazottak voltak (egy Frivaldon kívülre szakadtat leszámítva), akik még 200 évvel ezelőtt a soltézséget kisajátították maguknak. Ugyanez évben annak is tanúi vagyunk, hogy a korábban soltészi italméresi jog is átment az uradalom kezébe, mert a soltézs család tagjai ezt már az uradalomtól bérelték. A bérlő nyolc személy közül öt a Jeremiás és Boldizsár ágai-ból való volt, három a Márton és György ágai-ból, úgy látszik, a XVII. sz. elején, amikor a protestáns testvéreké lett a soltézs jog, az italméresi jog (és a malom-jog) a katolikusoknak maradt.¹⁵⁶ A Frivaldszky családé volt még az erdőjog is. Ezt – mint láttuk – az uraság részéről már sérelem érte. 1778–1779-ben a falu jobbágysai próbáltak tőlük elvitatni.¹⁵⁷

1778-ban a soltész azt állította, hogy a falunak nincs pecsétje, holott éppen az előző évben használta az 1675-ből valót. Ebben a korban ismeretlen okból titkolták a pecsétek létét. 1785-ben ő készítette el a község második pecsétjét, amely fákat ábrázol, utalva a község nevében szereplő „Wald”-ra.¹⁵⁸ 1790-ben a Richterandris család három tagja Frivaldszky vezetéknévvel használva a megyéhez folyamodott telkük adómentességéért, azon a címen, hogy Frivaldszky János provizor örökösei. A tanúkihallgatáson 1793-ban azonban kiderült, hogy neki bár örökösei voltak, de nem leszármazottjai.¹⁵⁹

A frivaldi Mária-kegyhely népszerűsége a XVIII. sz. folyamán egyre nőtt. A búcsúnapokon tízezernyi zarándok jött össze mind a négy világtájról. 1801-ben VII. Pius pápa brévéjével három Mária-ünnepre teljes búcsút engedélyezett a zarándokoknak. A nyitrai püspök azonban – jobban ismerve a helyi viszonyokat – tudta, hogy a fő búcsúnap a Szentháromság vasárnapja, így erre ő adott saját hatáskörében teljes búcsút. A kegyhelyen ima-meghallgatások is történtek. Hulják Péter piarista szerzetes 1805-ben súlyos betegségből való felépülését köszöni Máriának, ezt fogadalmi ajándékkul hosszú latin versben írta meg.¹⁶⁰

Frivaldszky Tuzsincsin János az utolsó soltész volt Frivaldon. Fiai mind elvándoroltak Frivaldról. 1805-től, halála után már választott bírók lettek az utódai, egyik sem a Frivaldszky családból. A család irattárát e soltész őrizte haláláig, majd a Frivaldszky Dorinszky idősebb (1733–1809), majd a fia, ifjabb Ferenc (1761–1831). Ennek halálakor a Rajecre elszármazott, majd onnan egy időre visszaköltöző vagyonos György ágé lett, majd 1836-ban ezek is végleg elköl-

töztek. A levéltárat ekkor átadták a falunak, csak a nemeslevelet tartva meg.

A XIX. század elején a Frivaldszky családtól az uradalom az italmérési szerződést megvonta, amit a család 1813-ban perrel szerzett vissza. Az ügy utóhulámái 1826-ig tartottak, 1831-ben a bérlet kikerült a kezükből és egy zsidó családé lett az egykori korlátlan kocsmáltatási jog maradványa.

Az erdőjogot is teljesen az uradalom ragadta magához. 1824-ben tőle vették bérbe a Frivaldszkyak és a frivaldi jobbágyság az erdőt, a legelőt és a rétet.¹⁶¹ Az ügy még így sem volt vitamentes, a viták 1836-ig tartottak.¹⁶²

A falu gazdasági kapacitása igen korlátozott volt. Az adott termelési módszerekkel 1000–1500 embernél többet eltartani nem tudott. 1816-ban 1144, 1835-ben 1223, 1863-ban 1440, 1891-ben 1301 lakost számoltak össze.¹⁶³ A fölöslegnek el kellett vándorolnia termékenyebb vidékekre, főleg az Alföldre, mint ezt a Frivaldszky család esetében látjuk. 1831-ben a nagy kolerajárványban 126-an haltak meg, a lakosság 10%-a, de ez csak annyit jelentett, egy-két évig kevesebben vándoroltak el. Az 1835-ös népszámlálásban már a járvány hatása nem is vehető észre.

A feudális rendszer 1848-ra teljesen megszűnt. A Frivaldszkyak elvesztették utolsó nemesi előjogaikat is, a falusiak pedig megszabadultak jobbágyi terheiktől s ezzel közös szintre kerülnek most már nem csak gazdaságilag, de jogilag is. A Frivaldszky család szegényebb tagjai zsellérsorba kerülnek. A deklasszáció mutatja az is, hogy a XIX. századtól a családban egyre több lányanyát találunk.

Az uradalom nagyszámú örököse – megszabadulva az ósiség terhétől – a birtokot (erdőt, legelőt és a Thurzók alapította Trstena-majort) eladta vállalkozóknak, mint amilyen Popper báró is volt.

1897-ben Frivaldban a Frivaldszky család birtoka már elenyésző volt. A községhez tartozó 1133 hold szántóból 9, 1672 hold rét és legelőből 64, 2953 hold erdőből 119 hold volt mindössze e nagy létszámú családé. Állataik, mezőgazdasági gépeik egyáltalán nem voltak.¹⁶⁴ Ezek a számok jól mutatják a család térvészését hat évszázad alatt.

Az egyre növekvő zarándoksereg miatt a régi frivaldi templom kicsinek, elavultnak bizonyult, mellette egy nagyobb, a kor ízlésének megfelelő neogót templomot építettek az 1860-as évek elején. A régi templomot lebontva csak a szentélyét hagyták meg kápolnaként. Az új templom 1866-ra készült el, a kegyszobrot Szentháromság vasárnapján vitték át oda

körmenetben. Az új templom a régi titulust nem örökölte, mert az egyházi naptár Mária, Angyalok Királynője ünnepe nem ismer. Az új titulus Mária születése lett, amelynek ünnepe (szeptember 8.) pápai búcsúnap. A templom főoltára azonban ebből mégsem mutat semmit, a régikegyszobrot változatlanul angyalokkal veszik körül. Az új templom építésében a Frivaldszkyaknak már semmi szerepük nem volt.

A XIX. sz. második felében a család már igen sok felé elágazott, az egyes melléknevekkel jelölt ágakon belül megjelentek a másod-melléknevekkel jelölt alágak, a nevek négy-tagúakká bővültek. A Tužinčin ágon belül a Baroš és Halko (anyai vezetéknevek), a Šujanec (az illető al-ág egy ideig ott élt), a Čierny (‘fekete’), a Kostolny (‘templomos’). A Dorinsky-ágon belül az Imrichovsky, Adamovsky, Ištvanovsky (apai keresztnévből), Miereščin, Holly (anyai vezetéknev után). Az Eliaškon belül a Hulinčin (anyai vezetéknevéből).

A XIX. sz. végétől a polgári házasság bevezetésével és a házasság liberalizálódásával ezek a másod-melléknevek elmaradtak, elmaradt a Frivaldszky családnév is, amely – a nemesi kiváltságok megszűnésével – már csak annyit jelentett, hogy ‘frivaldi’, ami Frivaldon tautológia. Ettől kezdve a melléknevek váltak családnévemmé Frivaldon, ott azóta Frivaldszkyak nem is élnek, csak Tužinčinok, Dorinskyak stb.

1902-ben a faluhoz csatolták Trstena majort és a község nevét Frivaldnádasdra magyarosítják, 1910-re a lakosok száma így 1555-re nőtt.¹⁶⁵ Az I. világháború előtti évek a nagy kivándorlás kora volt. Az 1910–1913-as években a Frivaldszky családból magából 11 fiatal férfi ment Amerikába. Az amerikai frivaldiak 1920-ban kálváriát építettek a falu feletti kis erdős dombon, a Frivaldszky-grunton. A donátorok főleg a Frivaldszky család tagjai voltak, bár már csak a melléknevüket használták. Ez volt az utolsó jele a Frivaldszky család Frivald iránti elkötelezettségének.

A csehszlovák állam megalakulásával a falu neve Trstena-Frivald lett, a lakosok száma 1939-ben 1569 volt. A XX. század gazdasági fejlődése elkerülte a falut, a lakosok egy része a közeli Rajec gyáraiba kezdett járni. A vallási élet változatlan, sőt a kegyhelynek egész irodalma kezd kialakulni. Még a XIX. sz. végén több folyóiratcikk formájában, majd J. Buday kis könyvecskét írt a XX. sz. elején. V. J. Machal, aki a század közepén volt plébános Frivaldon, egy monográfiát, vallásos verseket.¹⁶⁶ A II. világháborúban a faluban partizán ejtőernyősök szálltak le, a németek-

kel vívott harcban sok faház leégett. A falu kárpótlásul „partizán-község” címet kapott. 1948-ban országoszerzte megszüntették a német eredetű neveket, a falu nevét Rajecká Lesnára változtatták („Rajec-erdős”).

A negyvenéves kommunista uralom a kegyhely látogatottságának nem sokat ártott. A régi kápolnából ugyan benzinkút lett, noha később rákerült a „mü- emlék” tábla.

1989-ben, a fordulat után a falu visszatér hagyományaihoz, újra kezdik használni (nem hivatalosan) a Frivald nevet, a templom környékét rendezik, a kápolnát restaurálják. A község új címet készített, amelynek egyik eleme az erdő (a régi pecsét alapján), a másik a Mária-monogram, fölötte angyalok-tartotta koronával, mely a régi templom titulusára utal.¹⁶⁷

id. Frivaldszky János

JEGYZETEK

¹ *Braniczky, Milan*: Dopravna štruktúra žilinskeho okresu. In: „Vlastivedný Sborník Považia”, 1980.

² Magyar történelem a kezdetektől 1242-ig. Bp., 1984, 1381. p.

³ *Tagányi Károly*: Jelentés a Gorove-pályázatról. „MTA Értesítő”, 1914.

⁴ Első említése 1272: Cziczman (Magyar Országos Levéltár Q Szekció Diplomatikai Levéltár, továbbiakban: MOL, DL.) 795 és 794), népi építészete német: *Pražák, Vilém*: Úvod ke studiu čičmanského domu. „Vlastivedný Sborník Považia”, továbbiakban „VSP” 1985, 221. p.: Az alapító neve úgy látszik: Schichman. (Ld. pl. Petrovsky-Šichman nevű régészt aki gyakran publikált e periódikában.)

⁵ *Ritters Geographisches-statistisches Lexikon*, Leipzig, 1910. E neveket térképre felrakva megkapjuk a középkori „Drang nach Osten” irányát Berlintől Kelet-Poroszorszáig, s legfőként az Odera völgyétől Galiciáig.

⁶ *Magyar Eszter*: A feudalizmus kori erdőgazdálkodás az első magyarországi bányavárosokban (1255–1747). (továbbiakban: Magyar i. m.) Bp., 1983, 61. old.

⁷ *Jančo, Štefan*: Z dejin Rajca do roku 1848. In: „VSP”, 1962. (továbbiakban: Jančo i. m.) Az alapító neve Reich lehet („Gazdag”). A helynév később Reiz („Élvezet”), majd Rajec („Paradicsomkertecske”).

⁸ *Fügedi Erik*: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp., 1977. (továbbiakban: Fügedi i. m.) 181. p.

⁹ Vatikáni Magyar Okmánytár Bp., 1887. I. sorozat, I. k., 184. p.

¹⁰ Zsigmondkori Oklevéltár (továbbiakban: ZsO) IV. 2214. sz. Gyurcsina nevének kialakulatlansága utal nem régen történt telepítésére. Az alapító neve: György. Gheorkelehataja (1393) magyar–cseh keveréknyelven, Jorkinhov (Jorkinhau, 1394k), illetve Horkinhos (Jorkinhaus) német–cseh keveréknyelven, később Dyworchyna (Lehota) (1473) véglegesült. Suja eredeti nevében: Noghchywe (1393) is az alapító neve (Nagy) és a haue rejlik.

¹¹ *Schrauf Károly*: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Bp., 1892. (továbbiakban: Schrauf i. m.) 4. p.

¹² *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp., 1984, 38. p.

¹³ *Fejér György*: Codex Diplomaticus, Buda, 1824–1844, X. 4. 642. p.

¹⁴ Fügedi i. m. 43. p.

¹⁵ Rajecká Lesná Obecny Urad birtokában: Nálezová správa z archeologického výskumu zaniknutého kostola Panny Márie v Rajeckej Lesnej. Spracoval: Ph. Dr. *Václav Hanuliak*, Banská Bystrica, apríl. 1997.

¹⁶ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: OSzKK), Pesthy Frigyes Helységnévtára, Frivald község.

¹⁷ Štátny Archív, Býča. Oravsky (továbbiakban: ŠA, Bý) Kompossessorat (OK) fasc. 182, no 1/5

¹⁸ *Körmendy Adrienne*: Soltész telepített falvak a Szepességben. „Agrártörténeti Szemle”, 1974.

¹⁹ Frivaldszky családtörténeti kézirat, OSzK, Fol. Hung. 363 1/2. /=Fcs/

²⁰ MOL, DL. 19421

²¹ ŠA, Bý: Rodné archív: Rod Frivaldsky (továbbiakban: RF) /=ByRF/ no.2.

²² ŠA, Bý RF no. 1; ZsO IV. 1215. sz.

²³ *Fügedi Erik*: Németjogú falvak... In: (*Székelgy György szerk.*) Tanulmányok a parasztság történetéhez a XIV. században. Bp. 1953.

²⁴ *id. Frivaldszky János*: Néhány vonás Stibor vajda portréjához kéziratban.

²⁵ Schrauf i. m. 41, 152. p.

²⁶ ŠA, Bý RF, no.1; ZsO, IV. 1215 sz.

²⁷ Fügedi i. m. 73–74. pp.

²⁸ A lietavai uradalom a területén lévő soltészait foyt, richtar, judex, scultetus neveken nevezi, vajvoda néven sohasem. (MOL, P 1341, 69r. 9. fasc. 17.sz. Urbar Lethavsky (1633); 70. r. 10. fasc. 96 sz. Ratio vicualium (1608); *Kušik, M.*: Urbare feudalnych pansiev, Bratislava, 1959). Így egyedül a Frivaldszky család nevezi önmagát (első adata 1719-ből: ŠA, Bý, Trenčiansky Župa, Possessiones, Frivald). Ezt használta nyilván már Frivaldszky János, Lietava provizora a XVI. sz. végén, s nyomán a vár úrnője Thurzóné Czobor Erzsébet is. Ő viszont – és csakis ő – minden soltészt az uradalom területén vajvodának nevez (*Radvánszky Béla*: Magyar családélet továbbiakban: Radvánszky: i. m. Bp. 1879., III. 6–18. pp.)

Makkai László: Magyar–román közös múlt. Bp. 1989. 29–31., 62–66. pp.

Köpeczi Béla (szerk.): Erdély története három kötetben I. Bp. 1986. 345. p.

²⁹ *Kavuljak, Andrej*: Lietava. Martin, 1948. (továbbiakban: Kavuljak i. m.) 134. p.

³⁰ Rajecká Lesná, Obecny Urad birtokában: *Kočšová, Alojzia*: (továbbiakban: Kočíšová: i. m.) Zo starší dejin Frivaldu (1972). In: *Rale Kočíšová*, 38–39. p.

³¹ *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437), Bp., 1977, 50, 51, 75, 131. p.

³² MOL, DL 19421

³³ *Friwaldszky János*: Adalékok Letava (Szlovákia) építéstörténetéhez. „Műemlékvédelem”, 1994/4. sz. 221–229. pp., hibakiigazítás: 1995/2. sz. 123. p.

³⁴ *Dvořáková, Vlasta – Krasa, Jozef – Stejskal, Karel*: Středověká nástenna malba na Slovensku. Praha-Bratislava, 1978. 133. p.

³⁵ *Radocsay Dénes*: A középkori Magyarország faszobrai, Bp., 1967. 165. p.

³⁶ *ŠA, Bý OK*, fasc. 182. no 1/5

³⁷ *ŠA, Bý RF*, no.2.

³⁸ OSZK. Fol. Hung. 3631/2 (FCS).

³⁹ Kavuljak i. m. 133, 152. p.

⁴⁰ OK, fasc. 182 no. 1/5

⁴¹ OSZK. Fol. Hung. 3631/2 (FCS).

⁴² OK, fasc. 163 no.1

⁴³ Žilina, Okresny Archiv, Mestečko Rajec 8; Mestska Kniha (1515–1798), fol. 69, 70.

⁴⁴ *Lukinich Imre*: A podmanini Podmaniczky család oklevéltára I–V. Bp., 1937–1942 II. (továbbiakban: Lukinich i. m.) 525. p.

⁴⁵ *Lombardini, Alexander*: Lietava v Slovenské Pohl'ady, 1885. (továbbiakban: Lombardini i. m.)

⁴⁶ Lukinich i. m. II. 525, 590 III. 574. p.

⁴⁷ *ŠA, Bý OK*, fasc. 182 no. 1/5

⁴⁸ Lukinich i. m. III. 574, IV. 69. p.

⁴⁹ Kavuljak i. m. 171. p.

⁵⁰ Magyar i. m. 67. p.

⁵¹ *ŠA, Bý RF*, no. 2.

⁵² *id. Friwaldszky János*: A régi Móc személynév néhány filológiai problémája. „Magyar Nyelv”, *ŠA*, 1998. 1. 101–102. pp. A „hajtincs” amiből ez az elnevezés ered, kun szokást jelez.

⁵³ *ŠA, Bý RF*, no. 4., A klopán román szó.

⁵⁴ *ŠA, Bý RF*, no. 3.

⁵⁵ MOL, E 158, XLV. 198. p.

⁵⁶ *ŠA, Bý OK*, fasc. 182 no. 1/5

⁵⁷ 1632-ben három Muocz testvér a lietavai uradalomtól halászati privilégium levelet kap: „gestly by Muoczowija w staku Walaskem rozmahaty se budu” (*ŠA, Bý OK*, fasc. 171. no. 4.). A halászati jog tehát „Walach birtok” jogán illeti meg őket, mint Walach Mihály leszármazottjait.

⁵⁸ *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok „Mettal család” címszó alatt, valamint „Nagy Iván: Családtörténeti Értesítő” I. 165. p. alatt előadottak ugyan teljesen légből kapottak, mind a „Friwaldszky levéltárra” való hivatkozás tekintetében, mind azért, mert a mondott időben II. Rákóczi György nem volt már fejedelem. A frivaldi előnév azonban mégsem lehet teljesen alaptalan a Mettal család esetében.

⁵⁹ *Fabo András*: Codex Evangelicorum... Diplomaticus I. Pest. 1869. 3. p.

⁶⁰ MOL, P 610, 8. tétel.

⁶¹ *ŠA, Bý OK*, fasc.164. no. 38.

⁶² MOL, A 39, 756/1773, 54–56. pp.

⁶³ Rale Kočišová i. m. 38–39. pp.

⁶⁴ *Nagy Iván*: Magyarország családjai... Pest, 1865 IV. 280–282. pp.

⁶⁵ Kavuljak i. m. 192. p.

⁶⁶ MOL, P 1341, 70. r. 10. fasc. 96. sz. Ratio victualium (1608) 64. p.

⁶⁷ Fügedi i. m. 9. p.

⁶⁸ A család leszármazását lásd: *id. Friwaldszky János*: A Friwaldszky család Nagy Ivánnál. „Turul” 1997/3–4. sz. (LXX) 109–113. pp. benne az évszám adatok melletti jelek magyarázatát.

⁶⁹ *ŠA, Bý RF*, no. 3.

⁷⁰ *ŠA, Bý RF*, no. 4.

⁷¹ Kavuljak i. m. 71. p.

⁷² *ŠA, Bý RF*, no. 6.

⁷³ Gróf bethlenfalvi Thurzó György levelei nejéhez (továbbiakban: ThGy) Bp., 1876. I. 49. 158, 237, 248, 277. p.

⁷⁴ *ŠA, Bý*, Thurzovska korespondancia (továbbiakban: ByThK) II–F/20.

⁷⁵ *ŠA, Bý OK*, fasc. 182. no. 15.

⁷⁶ ThGy I. 188, 286. p.

⁷⁷ ThGy II. 1, 88, 94, 296.; *ŠA, Bý OK* fasc. 182/2, 21. p.

⁷⁸ ThGy II. 94, 174, 193, 245. p.; *ŠA, Bý OK*, Diarium Emerici

Thurzo 1617.

⁷⁹ Jančo i. m. 49. p.

⁸⁰ OSZK Fol. Hung. 3631/2.

⁸¹ Vlastivedný slovník obci na Slovensku, Bratislava. 1977.

⁸² MOL, E 158, XIVk. 198. p.

⁸³ *ŠA, Bý RF*, no. 7; no.33.

⁸⁴ MOL, E 158, XLV. 198. p.

⁸⁵ *Rezik, Ján–Mattheides, Samuel*: Gymnasiologia. Bratislava, 1971.

⁸⁶ MOL, P 11 21.cs. 17.fasc. 43–44, 69, 104. fol., 27. fasc. et O, 100. fol., 22. cs. fasc. 39, 153, 156. fol.

⁸⁷ MOL, P 1341 70.r. 10. fasc. 96. sz. Ratio victualium (1618) 65. fol.

⁸⁸ *ŠA, Bý RF*, no. 5.

⁸⁹ *id. Friwaldszky János*: Petrus Petschius, protestáns hitvitázó. „Magyar könyvszemle” 1997/3. 317. p.

⁹⁰ Lombardini i. m.

⁹¹ MOL, E158, XLV. 412, 578, 707, 858. p.

⁹² *ŠA, Bý OK*, Elenchus 426–428. p.

⁹³ MOL, P 1341, 70.r. 10.fasc. 96. sz. Ratio victualium (1608) 64. fol.

⁹⁴ *ŠA, Bý OK*, fasc. 164, no. 94.

⁹⁵ *ŠA, Bý OK*, fasc. 171. no. 4.

⁹⁶ MOL, P 1774, 80. tétel 3–4. fol.

⁹⁷ MOL, P 1341, 62. r. 4. fasc. 49. p.; Radvánszky i. m. III. 7, 10, 11, 16, 18. p.

⁹⁸ ThGy II. 219, 231. p.

⁹⁹ *ŠA, Bý OK*, fasc.163.no. 12;MOL P 11, 21.cs. 27. fasc. 43–44. fol.

¹⁰⁰ MOL, P 1341, 70.r. 10. fasc. 96.sz. Ratio victualium (1608) 64–65.fol.

¹⁰¹ *ŠA, Bý OK*, fasc. 182.no. 15. 32. old.; no. 16. 25–26. 170–172. old.

¹⁰² *ŠA, Bý OK*, fasc.171.no. 4.

¹⁰³ *ŠA, Bý RF*, no. 8.

¹⁰⁴ Pl. MOL. E 156, fasc. 85. no. 10. (1671–ben).

¹⁰⁵ MOL, P 1341, 69. r. 9. fasc. 17.sz. Urbar Lethavsky (1633)

¹⁰⁶ *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1896. (továbbiakban: Szinnyei i. m.) XII. 685. p.

¹⁰⁷ ifj. Tóbiás 1657-től Jenábantantult (Szinnyei i. m. XII. 685–688), János 1668-ban Körmöcbányán (*Bucsay Mihály*: Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárba. Bp. 1941. 63–64. pp. Az évszám téves!)

¹⁰⁸ *Machal, Viliam*: Frivald. 1940. H. n. (továbbiakban: Machal i. m.)

¹⁰⁹ *ŠA, Bý Trenčianska Župa, Familiae, rod Frivaldsky I. rész* (továbbiakban: NRF) 3–6. pp.

¹¹⁰ *ŠA, Bý RF*, no. 9.

¹¹¹ *ŠA, Bý RF*, no. 10.

- ¹¹² Kavuljak i. m. 166. p.
¹¹³ MOL, P 1341, 66. r. 7.fasc. 102, 196, 199, 268, 314, 342, 385, 435, 448, 503, 544, 547, 557, 575, 637, 708. p.
¹¹⁴ MOL, E 156. 85/10.
¹¹⁵ Machal i. m. 8. p.
¹¹⁶ Machal i. m.
¹¹⁷ Archivum Privatum Episcopi Nitriensis, Visitatio canonica, 1674.
¹¹⁸ Fojtik, Juraj: Mestské a obečne pečate Trenčianskej Župy. Bratislava, 1974, 103. p. (továbbiakban: Fojtik i. m.).
¹¹⁹ ŠA, Bý RF, no. 11.
¹²⁰ Rale Kočišová i. m. 24, 47. p.
¹²¹ ŠA, Bý RF, no. 12.
¹²² ŠA, Bý RF, no. 14.
¹²³ ŠA, Bý RF, no. 21.
¹²⁴ Holuby, J. L.: Predpisy cirkvam... „Cirkevné Listy“ 1887/2. sz.
¹²⁵ Dubniczay István: Metamorphoses orthodoxae religionis in... comitatu... Trenchin... 1737, 67–68. pp.
¹²⁶ Rale Kočišová i. m. 38–39. pp.
¹²⁷ ŠA, Bý RF, no. 15 és 16.
¹²⁸ OK, fasc. 171. no. 10.
¹²⁹ ŠA, Bý RF, no. 17.
¹³⁰ MOL, N178 és N79, Trencsén vm., Frivald
¹³¹ ŠA, Bý RF, no. 20, no. 22, no. 23, no. 27, no. 28, no. 29, no. 30.
¹³² MOL, C30
¹³³ ŠA, Bý RF, no. 21.
¹³⁴ ŠA, Bý RF, no. 31.
¹³⁵ ŠA, Bý RF, no. 32 és 33
¹³⁶ Rale Kočišová i. m. 38–39. pp.
¹³⁷ ŠA, Bý Matriki, Frivald I. 253. p.
¹³⁸ ŠA, Bý Visitatio Canonica 1728, Frivald
¹³⁹ Fallenbüchl Zoltán: Az 1738/39 évi diákösszeírás. Bp., 1985. (továbbiakban: Fallenbüchl i. m.).
¹⁴⁰ Vele párhuzamosan egy ideig járja a Tužinec, de van adat a Tužinčinsky és Tužinsky alakra is. A Tužinčin „Tužinča” („Tužsinai nő”) leszármazottja. A -ča: becézőképző.
¹⁴¹ Előfordul a Dorin, a Dorina, sőt Tužinčin-nal analóg Dorinčin is.
¹⁴² Azaz kiejtve Buja, csúfnévként. A hatóságok nevezik őket így.
¹⁴³ Olykor Dulich, Dulin, eredete dül („bánya, völgy”) – cseh szó.
¹⁴⁴ Olykor Beczina, Beczinsky, eredete beci (e. becsi „pince”, „akna”) román szó, az előbbi dül-lal rokon jelentésű, ezt használja a család.
¹⁴⁵ Tekintve, hogy italmérséssel foglalkozik.
¹⁴⁶ ŠA, Bý RF, no. 19.
¹⁴⁷ Ez kun jogszokás. Ezzel analóg az eddigiekben többször leírt jelenség, t. i. hogy a testvérekközösen illetve felváltva járnak el.
¹⁴⁸ Lombardini i. m.
¹⁴⁹ Kočišová i. m. 24. p.; MOL, A 39, 1778: 2739. 1779: 1632, 1781: 503 és 1388.
¹⁵⁰ MOL, C 30.
¹⁵¹ ŠA, Bý Trenčianska Župa, Conscriptio Nobilium, Genealogiae, Frivaldszky családfa.
¹⁵² Fallenbüchl i. m.
¹⁵³ ŠA, Bý Trenčianska Župa, Conscriptio Nobilium
¹⁵⁴ Vlastivedný slovník.
¹⁵⁵ ŠA, Bý RF, no. 46.
¹⁵⁶ ŠA, Bý RF, no. 47, 48, 49 és 51.
¹⁵⁷ ŠA, Bý RF, no. 38 és 49
¹⁵⁸ Fojtik i. m.
¹⁵⁹ ŠA, Bý RF, no. 44 és 45.
¹⁶⁰ Šadlák, Pavol–Pekná, Beata: Dejiny pútnickeho mesta Frivald-Rajecká Lesná, Bratislava, 1991, 9–10. pp. (továbbiakban: Šadlák–Pekná i. m.).
¹⁶¹ Kočišová i. m. 26. p.
¹⁶² ŠA, Bý RF, no. 53, 54 és 55.
¹⁶³ Lombardini i. m.; Pallas Lexikon.
¹⁶⁴ A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája II. Bp., 1897. 62. p.
¹⁶⁵ Révai Lexikon.
¹⁶⁶ Machal i. m.
¹⁶⁷ Šadlák–Pekná i. m.

KÉRDÉS

Nobilis Franciscus KAPTA és Elisabeth JÁ-NOSSI fia Antonius KAPTA 1802. 01. 18-án született Nagylévárdon. Az ő életútja ismert. Ő az őse valamennyi ma élő Kaptay ill. Kaptay családnevű leszármazottnak.

Aki bármilyen adattal vagy ötlettel segíteni tud a szülők házasságkötésének, esetleg születésének helyszínével, vagy időpontjával kapcsolatban, az szíveskedjen azt tudatni

Kaptay György
 2932 Almásfüzitő
 Rákóczi u. 5/4
 Tel./Fax: (34) 348-733.



KISEBB ROVATOK

A NÁDASDY-HUSZÁREZRED TISZTI GALÉRIÁJA BETLÉREN

Magyarország egykori nagy főúri magángyűjteményei közül alig néhány vészelte át sértetlenül a XX. századot. E ritka kivételek közé tartozik a betléri Andrássy-gyűjtemény, melynek számos kincse közül e kastélyban kiállított ezred galériára szeretném felhívni a figyelmet.

A harmincegy félalakos portréból álló együttest a kastély ebédlőtermének faburkolatába illesztették

bele a múlt század nyolcvanas éveiben végzett átépítés során.¹ A festmények zömén – három kivételével – felirat is található, amely tartalmazza az ábrázolt személy nevét és rangját. Ez igen szerencsés a datálás szempontjából: a képeken felbukkanó nevek és az ezred tiszti névsorán összevetéséből ugyanis kitűnik, hogy az 1763–64. évi tisztkart szemlélheti a látogató.²

1763-ban, a hétéves háború lezárása után az ezredet Magyarországra vezényelték és Abaúj, Zemplén valamint Ung vármegyékben szállásolták el.³ E békés időszakban készülhetett a betléri kastély ura, Andrássy Károly vezénylő ezredes megrendelésére ez a tiszti galéria, amely síkszerű, dekoratív, provinciális festésmódja alapján minden valószínűség szerint hazai piktor munkája.⁴ Csupán az ezredtulajdonos, Nádasdy Ferenc képmásának kvalitásai ütnek el az együttestől, amire szignatúrája egyértelmű magyarázatot is ad: 1764-ben Bécsben egy kiváló ismeretlen barokk mester festette.

A kissé fantáziaszegény, de rendkívül pontos festésmód segítségével kísérletet lehet tenni a három azonosítatlan személy egyikének meghatározására, az egyik ismeretlen tiszt mentéjén ugyanis jól látható a Mária Terézia-rend lovagkeresztje. Az 1757-ben alapított rend lovagkeresztjét az ezred két tisztje is elnyerte a hétéves háború alatt: 1759-ben báró Ignaz Geßler kapitány a kunersdorfi csatában, 1760-ban pedig báró Josef Graffenstein főhadnagy szintén Kunersdorfnál, Hochkirchnél és Landshutnál véghez vitt tetteiért.⁵ Mivel Graffenstein főhadnagy képmása ismert, s az ő mentéjén is ott látható a Mária Terézia-rend lovagkeresztje, a másik kitüntetett személy minden bizonnyal Ignaz Geißler kapitány.

A tisztek képmásait az ajtók és ablakok felett továbbítható, igen provinciális modorban készült kicsiny csatakép egészíti ki, amelyek az ezred 1757. évi tevő



1. Andrássy Károly vezénylő ezredes, a tiszti galéria feltételezhető megrendelője. (Lt. sz.: B. 53., Képegy Bence fotója.)



2. Bárá Josef Graffenstein, Kunersdorf, Hochkirch, Landshut hőse.
(Lt. sz.: B. 54., Képegy Bence fotója.)

kenységét szemléltetik, a kolini csatát, a breslauer ütközetet és Breslau ostromát, a leutheni csatát, Zittau égisét, és egy meghatározatlan vízparti helység ostromát.

Ez az együttes a magyar huszárság történetének legbecesebb vizuális forrásai közé tartozik.

B. Szabó János

JEGYZET

¹ György Tibor: Kastélymúzeum Betliar Betliar, Betlér 1994. 11. p.

² Korda Ignác: Geschichte der K. u. K. Husaren-Regiment Graf Nadasdy No. 9. 1688–1903. Sopron, 1903. 17–18. pp.

³ U. o.: 112. p.

⁴ Cennerné Wilhelmb Gizella: A portré és a magyar nemesi társadalom. In: Buzási Enikő szerk., Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból. Bp., 1988. 32., 120–121. pp.

⁵ Hirtenfeld, Josef: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Wien, 1857. I.k. 112–113. pp., 146–147. pp.; Feszeghy Ferenc, Rátvay Imre, Petrichevich György, Ambrózy György: A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Bp., é. n. (1943) 192. p.

A HERKE CSALÁD TÖRTÉNETE

A HERKE család XVIII. századi nemességigazolása

A Herke név már középkori okmányokban is előfordul. Pl. a Nagy Imre által szerkesztett Anjou-kori Okmánytár (1884) IV. kötete (1340–1346) 7. számú okmányában 1340. március 13-i keltezéssel szerepel „Herke filius Laurencii” (Herke fia Lőrinc): a 170. számú okmányban Eger 1342. november 13-i keltezéssel: „... et Herke fratre ipsorum...” (maga Herke testvére előtt): „... et Herke filii Michaelis...” (és Herke fia Mihály...). Arra azonban nincs adat a névazonosságon kívül, hogy ezen oklevelekben említett Herkéék és az alábbiakban bemutatásra kerülő Herke család között van-e összefüggés. Nagy Iván Magyarország családai... című könyvsorozat V. kötetében a Herke családról ez áll: „Herke család. Borsod vármegye nemeseinek sorában említették Fényes E. Geographiájában”. A Dr.

Illéssy és Pettkó által összeállított „A Királyi Könyvek” jegyzékében a nemessége igazoltatását kérelmező Herke Mihályról ez áll: „Herke Mihály (Torna m.) n. i. Bécs 1798. okt. 5. LIX. 794.”

A Herke család története és leszármazása nyomon követhető abból a 96 oldalas összefűzött iratanyagból, amelyet 1794-től írtak Herke Mihály kérelmező nemességének igazolására és 1799. február 20-án zárták le. E 96 oldal számos magyar nyelven írott tanúvallomást, okmánykivonatot tartalmaz még 1686-ból is. E tanúvallomás idézésével kezdődik a Herke család ismert története.

A nemesség szerzésének körülményei vannak leírva az említett iratanyag 34–36.-ik oldalán, V. szám alatt, Gróf Czobor Mária vallomásában: „Mi Gróf

Czobor Mária Regina néhai tetkintetes és méltóságos gróf Csáki Pál uram özvegye:

...Saját szabad jó akaratum szerint valljuk e levelünknek rendiben hogy mi előttünk már alkalmas időtől fogva törekedvén becsületes emberek és fő rendek egy némi nemű Néhai Herke Mihály nevű Szádvári jószágunk béli Almási jobbágyunk fia Herke János mellett, hogy az gyermekségétől fogva Oskolában és annak utána emberek közt nevelkedve alkalmatlan volna a jobbágyi robotolás szolgálatra és inkább érdemes volna magaviseletéhez képest abból az állapotból felvétetődni, s szabadsággal megajándékoztatni: Azoknak törekedésére, s magának is alázatos supplicatiojára, mi őtet magát, maga személyében is Isten engedelmeiből született, s születendő gyermekeit, fiait és leányait s mivel azoknak is maradékait mind a két ágon levőket a paraszti igából, és a jobbágyának akármí névvel nevezendő kötelességéből kivesszük, fel szabadítottuk és végképpen meg-mentjük: úgy hogy soha többé minékünk Haereseinek és Legitimus Successorainknak (örökösainknak és jogutódainknak) semmi nemű jobbágyi szolgálattal, szerjással, robotával és adó fizetéssel nem fog, és nem fognak tartozni, hanem mind azoktól a teher viseléséktől, igáktól és kötelességektől, valamelyekkel szokott tartozni s jobbágyágban, és zsellérségben lévő paraszti rend, ő és leszármazói teljességesen ment emberek légyenek: szabadon le-telepedhessenek, maradhasanak, többé minékünk, haereseinknek és legitimus successorainknak ő hozzája és haereseihez, s praescriptusaihoz nem lévén sem nem maradván semmi nemű Földes-Uri vagy asszonyi jussunk, közünk és pratensionk. Lévn pedig ugyan az Almási Demes nevű szőlőhegynek nap-nyugat felől való részén a közönséges úttya közt egy szőlőtskéje ezen Herke Jánosnak, melly köteles szőlőnek nevezetik, azt is azon egyuttal Dézsma, Hegyvám, és egyéb abból s attól járó akármí névvel nevezhető adózásoktól, fizetésektől felszabadítottuk: úgy, hogy azt mint maga sajáttyát szabadon bírja, és annak termését az ő idejében szabadgyában szedgye, szűrje, és oda vigye, valahová akarja – minden tartozás, dézsmálás, és egyéb tüle való fizetések vétele nélkül. Herke Jánosnak magának és praescriptusának, hogy valamikor nékik Isten arra való erőt, s tehetséget ad mind magoknak a mi kegyelmes Urunktól Koronás Királyunktól ő felségétől Nemesi Szabadságot és Czimeres Levelet impetrálhassanak és azt valamely Vármegyében akarják ottan békével s bátorságosan publikálthassák, s mind azonkívül szőlőtskéjének kiváltságára Királyi Consensust Statatoriát szerezhessenek, amelyeknek erejével azon szőlőtskéjének szabados, örökös birodalmába iktathassák magokat: Mind ezek iránt hozzája mutatott Földes-Asszony kegyelmességünknek meghálálására ő is tett le, és fizetett mi számunkra száz magyar forintokat: mellyeket tőle fel-vévn adtuk néki az örökös exemptionál (kiváltságos) Levelünket saját kezünk írásával és pecsétünkkel megerősítve.

Dátum: 6. Február. 1686. Gróf Czobor Mária Regina."

Fenti tanúvallomás érdekesen tartalmazza a nemesség szerzés körülményeit: a gróf Csáky Pál szádvári birtokán élő Herke Mihály jobbágy tehetséges János nevű fiát iskoláztatták, majd e birtokon tisztartóként dolgozott, így képes volt 100 magyar forintért földesurától kiváltságos levelet és szőlőbirtokot szerezni, amelynek alapján a királytól nemesi szabadságot és címeres levelet kérhetett.

1. Lipót császártól és királytól kapott címeres ne-

mesi oklevél 1687. január 26-án a királyi magyar cancellárián Bécsben, valamint 1687. június 11-én a Torna megyei Tornán Betskeházy Zsigmond nótárius által lett kihirdetve, amelyben Herke János és felesége, Szabó Mária lett nemesítve. Eszerint a címer rajza és leírása:

Egyenesen álló kékszínű pajzs, a pajzsmező alapján zöld mezőn zárt könyvön álló fehér galamb csőrében zöld ágat tart. A pajzsra sisak támaszkodik tetején koronával, amin zárt könyvön fehér galamb áll csőrében zöld ággal (sisakdísz). A sisaktól játékos kecsességgel az egyik oldalon előlről aransyárga és kék, a másik oldalon fehér színű szalagok (takarók) terjeszkednek.

A Herke család leszármazására vonatkozó adatok a 14. oldal alján található, azonban az erre vonatkozó tanúvallomások alapján ettől sokkal bővebb leszármazás volt összeállítható, anyakönyvi adatokkal kiegészítve. Az 1794-ben nemesség igazolását kérelmező Herke Mihályra vonatkozóan a megyei bizottság előtt a tanúknak (16–17. oldal) az alábbi kérdésekre kellett válaszolni:

„1. Ismeri-e a Miskoltzon lakos Herke Mihályt, és az mintegy hány esztendő, mitsoda mester ember?

2. Herke Mihálynak ki lett légyen az édes atya, és az honnan, s ez előtt hány esztendő formán szakadt légyen ide Miskolcra?

3. Hogy a most inguiráltató Herke Mihálynak édes atya nemde nem azon Almáson lakos Herke Jánosnak természet szerint való fia lett légyen-e aki a Néhai Fel-séges Leopoldus királytól Nemesi Szabadságot nyert?

4. Azon Armálist látta-e avagy forgatta-e a Tanu és nevezetesen mitsoda címer lehetett rajta, ha tudja, beszéllye-meg?

5. Nemdenem emlékezik-e reá a Tanu, hogy a mostan inguiráltató (kérelmező) Herke Mihálynak az édes Attya Ferentz mostan is élő Nemes Miskoltzi Juditot feleségül magának addig el nem nyerhette, míg magát hiteles Tanubizonyás-tevő levéllel Almásról való Nemesembernek lenni meg nem bizonyította...?

6. A kérelmező édes attya Ferentz Almáson laktában ugyan mindenkor Herke néven hivatott. Miskoltzra vévén pedig lakását mind Herke, mind Herge, de többször Herge néven neveztetett, a Tanu pedig nevezetesen hogy hívta, beszéllye-meg?

7. Mostan inguiráltató Herge Mihálynak hány élő fiai légyenek nevezet szerint a Tanu ha esmérí, számlállyá elől?"

Részletek az első tanú, a 94 éves Vályi Kováts Sámuel vallomásából:

„Herke Mihályt jól esméri, és tudja hogy kulatsos mester ember az Avas hegy alatt lakik, s mintegy 52 esztendő. Édesattya Herke Ferentz volt, és ez előtt mintegy 60 esztendővel származott Miskoltzra legényke korában, Torna vármegyéből Almásról. Őtet még akkor megismerte, midőn ez előtt 70 esztendővel a mesterséget gyakorolni faluról falura járván Almáson a Herke Ferentz atya házában megfordult, és neki mind testvéri öccsének Sándornak, sőt az attyoknak az öreg Herke Jánosnak nadrágokat és dolmányokat varrott.

...Almáson esett mulatásában az öreg Jánosnak egy kedves rokonja a házához jött, és ott nemesedések előhozódván, s maga meg-nemesedésével dicsekedvén előmutatta mindnyájok előtt az Armálisát és ekkor beléje tekintvén látta hogy a Leopoldus császár adománya és fejér galamb címerű volt... Ferentzel az esmeretség miatt esett meg az is, hogy minekutána itt Miskoltzra Miskoltzi Juditot a Nemes Miskoltzi Péter uram leányát akit feleségül akart vala el-venni, néki mind addig oda adni nem akarták vala, míg a maga Nemességét meg nem bizonyította. ...Három fiait tudja az Inguiráltónak az első Ferenz Szabó mester ember, a második Mihály kulats csináló a harmadikat pedig Józsefnek hívták. Materialista inas, de ezzel nem igen esmeretes.”

Miskoltzi János 88 éves tanúvallomásából részlet:

„... Maga volt oda a Tanu Herke Ferentzel Almáson a nemessége felől szóló Tanu-bizonyosság-Levéleért, innen tudja hogy a kérelmező attyának addig oda nem adta Miskoltzi Péter a maga leányát Juditot valamíg Almásra fel nem ment, és onnan nemessége felől Levelet nem hozott. Elhozván ellenben azután a nemessége felől való Tanu-bizonyosságot, egyszerűben oda adatott néki a Leány.”

Részlet a 66 éves nemes Hideg István vallomásából:

„... A kérelmező attya Herke Ferentznek hívatatott, ezt is jól esmérte, mivel a Tanu attyának Hideg Jánosnak nagy puskás pajtása volt, és sokat járt a tanú attya házához és innen szóbeszéd között hallotta azt is tőle beszélni, hogy... Almásról származott le Miskoltzra és hogy néki szöllője is van.”

1794. május 16-án nemes Vályi Kováts Sámuel kiegészítő vallomása (26. old.):

„Mintegy húsz esztendő vagy huszonegy voltam akkor, mikor vándorlásom közben Almáson Herke Jánosnál megfordultam, s csak hamar azután a két fiai Ferentz és Sándor közül az ifjabbik tudni illik Sándor megholt. Ferentz pedig még akkor csak siheder legényke volt.”

Nagy Erzsébet, 83 éves tanú Herke János családjáról a következőket mondja (30. old.):

„Herke Jánosnak első feleségétől négy gyermekei valának, az első hívatott Erzsóknak és ugyan az az Almáson ment férjhez Nemes Kakas Jánoshoz. Másik Anna nemes Czibere Istvánhoz hasonlóképpen Almáson menvén férjhez: Sándor nőtlen korában ugyanitt Almáson meghalozott. Ferentz pedig mostoha annyával. Die Erzsébettel (2-ik feleség) mint különben parasztházból származott személlyel nem egyezkedvén... Miskoltzra vette lakását. Tudja még a Tanu, hogy néhai nemes Herke János anyja jó nemesi házából származott... Bakó nevezetű.

A Tanu édes attya 30 esztendeig... nála szolgált és testamentom szerént egy pár ökröt, és egy Demes nevezetű mintegy két ember kapálló szöllőt néki hagyott. ... melyet a Tanu testvérjé-

nek gyermekei Nagy István és János mái napiglan békességgel bírnak.”

Részlet nemes Lippay Lajos (49 éves) vallomásából (31. old):

„... Vallja továbbá a Tanu, hogy mivel néhai nemes Czibere István ipójánál 18 esztendeig lakott, és az íráshoz keveset ért (:mostoha időkbén szülei által együgyűen felneveltetvén:) az említett ipája levelei közt hevert és felesége által Herke Armálisnak mondatott, nagy fehér viasz petsétét sógorával, ki Sepsiben lakott, de már megholt, Nyerges Mihállyal le szakasztotta, ketté törte, véle fel osztozott és azzal Cszimát varró darabra fonalakat készített, hasonló képpen rajta függő selyem sinórját mely kék, sárga és veres sodrott selyemből volt le vette, és magok közt mint Dohányos emberek osztván pipa-szárakra feltsinálta. Ugyan ezen Ármálist idő jártával Inguiráltató Herke Mihály Uramnak ez előtt két esztendővel mint vérnek, csupán atyafiságos indulatból által adta.”

A tanú szerint ipája, nemes Czibere István művelte a Miskoltzi Herke atyafiak szőlőjét Almáson, melyet tőlük ipája megvásárolt, és a tanú (Lippay Lajos) birtokában volt.

Az 1702-ben Torna vármegye szolgabírája. Bartók János által vezetett peres eljárásban Istvánfi Mátyás adósságlevele így szól: (37–38. old.)

„Én Istvánfi... bizonyos szükségemben reguirálván ttes és Ngos Páklin Miklós urat tíz-egy néhány kölcsön pénz adása felől Szádvári Tisztartója Nemes Vitézlő Herke János Úr által az ő maga Comissiójából. Adott nékem Herke Úr a fel-földi válor szerint egy poltúrát három pénzbe számlálva. Ötven egész forintot és egy pénzt, idest ft. 50,-, mely summa pénzt ő kigyelmétől mai napon plenarie fel-vévén kötelezem magamat arra, és succesoraimat, hogy azon költsön pénzt az ő titulált urának mint Nagy jó Uramnak ő Nagyságának becsülettel nemsokára megtéríteni és említett Tisztartó Úrnak ő kigyelmének kezébe adom... Ennek nagyobb bizonyosságára adom ezen kezem írásával és szokott petsétemmel megerősített Leveletem.

Almáson Die 7 Abril 1690. Mathias Istvánfi.”

Herke János kuriális félház és tartozékainak szerzéséről Farkas János és Nagyieki János tornai nótáriusok által Almáson hitelesített, 1713. dec. 16-án kelt okmányban a következők vannak (39–40. old.):

„... Almáson lakos Nemzetes és Vitézlő Herke János Uram ugyan Almásra Maga residentenális házához hívata in Anno 1690 die 10-e Aprilis Almáson Néhai Istvánffy Mátyás, és Betskeházi Sigmond vér atyafiaktól aguirált Bakó Név szabad félház-hellyről ... hogy az említett fél-ház helyet Istvánffy Mátyás és Betskeházi Sigmond uraiméktől ő kigyelmektől aguirálta és vette két-száz Magyar forintokon harmintz esztendőig, ugyan azon félház szabad helyen engedtetvén házok és egyéb alkalmatosságok építésére Száz Magyar forintokig. Nem különben ugyan azon fél-ház hely végén való egy csűr is azon Curiális félház helyhez... szántóföldekkel, rétekkel egyéb pertinentiájival és nevezet szerint pástyával, mezeivel, legeltető helyeivel, erdeivel. Berkével, szabadsággal, mind azon úsússokkal, s jussokkal, valamelyekkel azon említett felek éltek, és bíráják...”

Molnár György 76 éves Zsércen lakó tanú Herke Mihály gyermekkorára így emlékszik 1796-ban (69–70. old.):

„Herke Mihályt jól ismeri, mert ez előtt mintegy 46 esztendővel az említett ember kilentz vagy tíz esztendő árva korban innen Miskoltzról valami Kupás Márton Miskoltzi kulats-csináló által Halasi Istvánnéhoz Zsértra hozattatván az inguiráltató édes anyjának testvéréhez, a Tanu pedig Halasihoz mint sógorához járatos lévén az Inguiráltatót Halasinál kezdette megésmerni, és tudgya, hogy ott Halasinál darab ideig tartózkodott, onnan pedig Egerben az akkori Püspök Barkótyó ő excellenciája udvarában kuktának ment, de onnan is idővel el-jövéen Zsértra jött vissza, és Szabó János Zsértzi lakosnál szolgálatba állván eztet két esztendeig, az után Vasas Jánost és két esztendeig, sőt harmadik gazdját is Lukáts Jánost két esztendeig szolgálta, akkor azonban már jól felnyúlt fiú lévén az akkori katona világban katonának akarta a Hellység elfogatni, ezt pedig az Inguiráltató észre-vette és Zsértről Miskoltzra vissza jött, s itt Miskoltzon darab ideig Barkassy Uramnál kotsiskodván végre azt is le-tette, és Kulatscsináló Mesterségre adta Magát Miskoltzon telepedvén.”

A 72. oldalon Gebura István 52 éves Miskolci tanú így vall:

„Jól esméri az öreg Herke Mihályt, mert még gyermek korában Miskoltzon a Bakó András házában lakván, s az öreg Herke Mihály is mint nőtlen Mester ember ugyan azon hajléknak egyik végiben lakván vélek megésmérkedett, tudgya, hogy ott le-telepedvén a Miskoltzi Tizedesek, nevezetesen valami Hegedűs nevű gyakran reá járt az öreg Herkére hol a portzió fizetés, hol más egyéb paraszti teher viselés iránt, de az öreg Herke mindig el-utasította őket, mondván: hogy ő nem fizet semmit is: mert nemes ágyból való, s ha módgya volna benne, meg is mutatná igazságát...”

Később, miután megkapta Lippay Lajos rokonától a „Herke Armálist” Herke Mihály, annak eredetiségét Budán, 1796. nov. 2-án hivatalosan elismerték (l. 64–66. oldalon lévő latin szövegű okmánymásolatot).

Az egyházi anyakönyvről Bizony Sámuel csabai (hejőcsabai) prédikátor így vall (81. old.):

„Mostani már jó rendben lévő Matriculája kezdődik 1774 esztendőben Április Havának 8-ik napján. – Amely ez előtt való jegyzések vannak, azok sok fogyatkozásokkal, és híjjánosságokkal telyesek, s azok is tsak 1765-ik esztendőben Januariusnak 20dik Napján kezdődnek. Ezekről így tesz tanúbizonytságot Csabán die 1-Julii 1797. Bizony Sámuel prédikátor.”

Almásy József Borsod megye szolgabírája így vall (82–83. old.):

„Alább írt Tekintetes Borsod Vármegye szolgabírája adom tudtára ezen Bizonyító Levelem mellett, hogy a Miskoltz városának becsületes Lakosa öreg Herke Mihály Uram F. királyához, így édes Hazájához is viseltetett igaz hűségének megbizonyítására,

ezen F. Nemes Megyében ki állítandó Insurrectionális sereg közzé maga önnön jó szántából egy katonát ígervén azt egész készséggel az egész Tettes Nemes Vármegyében legelső ki állította legyen: sőt ezen Hazájához mutatott hívségét olly el-szánt szívvel hajtotta végre, hogy az édes atyai szeretetét kevesebbre tartván a Haza szolgálatyánál, önnen kedves fiát is Herke Mihályt fel öltöztetvén, és minden hozzá tartozandókkal fel-ékesítvén F. Királyunk és édes Hazánk szolgálatyára adta, a kitis a ttes Nemes Vármegye tudván természetes jó hajlandóságait, s visceletét, úgy tehetségcit is. Strázsa Mesteri hivatallal meg ajándékozni, s kinevezni méltóztatott. Mellyről is adom ezen Bizonytsá-g-LEVELEMET. Miskoltz, 30. Juny. 1797.

Ttes Nemes Borsod Vármegye V. Szolga-Bírája
(Tenor Producti sub no. XII.: 82-83. old.) Almásy József”

A Documentum sub No. XIV (83–84. old.) így szól:

„Bizonyítás arról, hogy Vitézlő Herke Mihály Uram az 1797-ik esztendőbéli Insurrectionál magát önként Feleséges Fejedelmünk, s édes Hazánknek oltalmára fel-ajánlván előbbenis a Tekintetes Nemes Borsod Vármegye által első Strázsamester, annak utána pedig szorgalmatos igyekezete által jutalomul All-Hadnagyi hivatalra emeltetett.

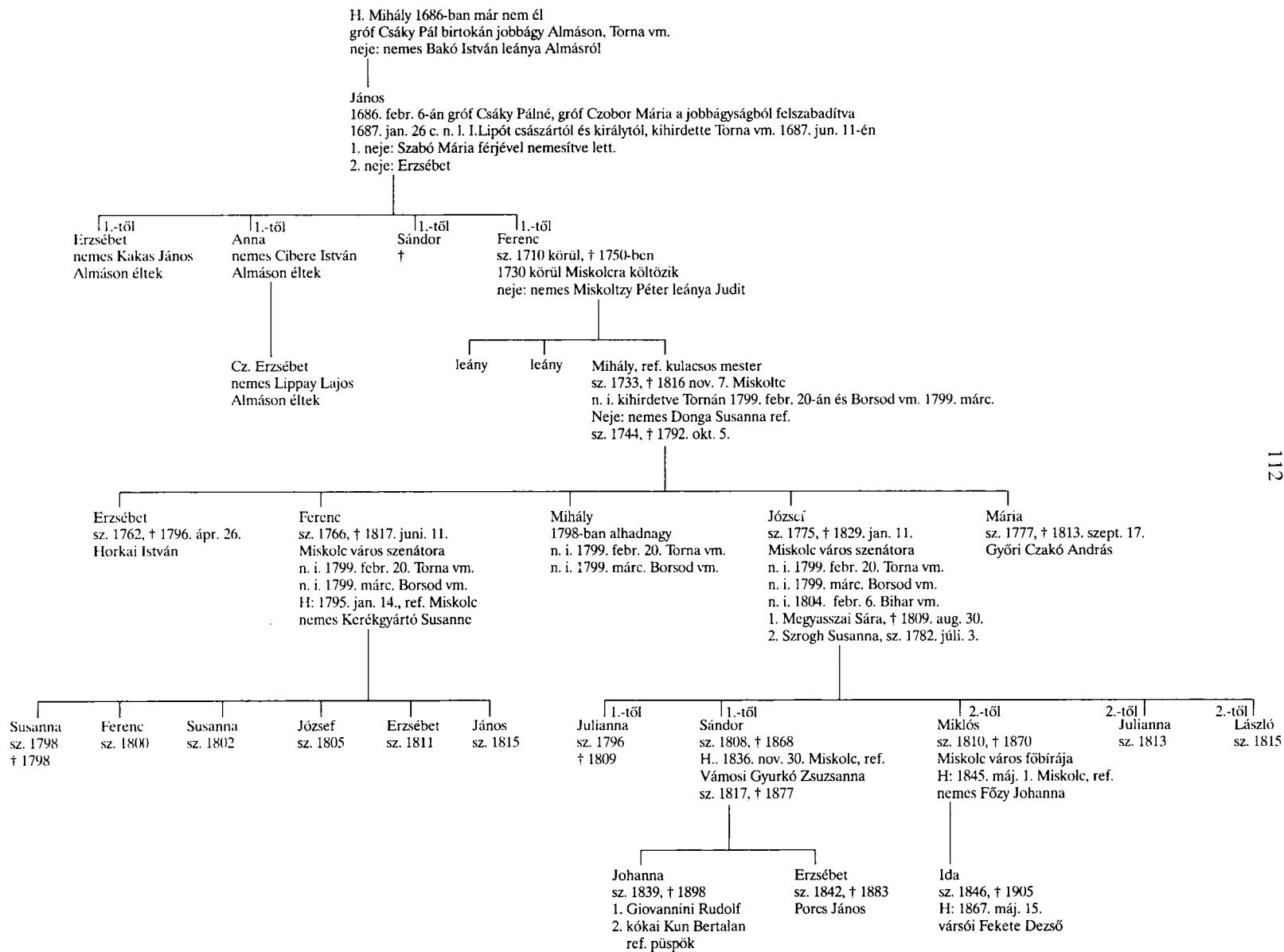
Hogy pedig fönt nevezett Herke Mihály Uram 7 hónapok alatt magát a Nemes – Felkelt Seregnél szorgalmatosan, híven és jámborul viselte légyen, és hogy a seregnek gyakorlásában, s a jó rendnek fel-tartásában maga részéről is Tisztsége is hivatala szerént minden lehetségéseket (:a mi egész meglegedésünkig:) elkövetett, azt hivatalosan bizonyítjuk. Költ Miskoltzon. Bőjtelőhavának 10-ik napján 1798dik Esztendőben. Több Tekintetes Nemes Vármegyéknek első Tábla Bírája, és a ttes Nemes Borsod Vármegyei felkelt Nemes Seregnek választott Fő Vezére Radvánszky Ferentz m.p. Császári Királyi Major, és ugyanaz a fent nevezett Nemes Seregnek második Vezére Kenessey Gábor m. p.”

Mіндеzen tanúvallomások eredményeül, valamint az eredeti „Herke Armális”-nak Budán, 1796. nov. 2-án történt hivatalos elismerése alapján Herke Mihály és 3 fia, Ferenc, Mihály és József nemességét igazolták, amit 1799. febr. 20-án Torna vármegyében Tornán, és 1799 márciusban Borsod vármegyében kihirdettek. A legkisebb, iskoláztatott fiú, József mint debreceni cívis és kereskedő 1804-ben Bihar vármegyétől kérte – valószínűleg adóztatási okok miatt – nemessége igazoltatását, amit az előző, részére is szóló nemességigazolások alapján Nagyváradon, 1804. február 6-án kihirdettek.

A tanúvallomások alapján összeállított és anyakönyvi adatokkal kiegészített Herke leszármazás az alábbi:

Somogyi Gábor

A HERKE család leszármazása



KÁLLAY ISTVÁN

(1931–1998)

Gyásza van a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságnak. Hosszantartó, súlyos betegség után elhunyt Kállay István, társaságunk elnöke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelem Segédtudományai Tanszékének professzora, akadémiai doktor, több mint egy tucat tudományos könyv és több száz tudományos tanulmány írója.

Pedagógus családból származott. Szülővárosában, Orosházán folytatott elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányai után 1949 és 1953 közt Budapesten, történelem–levéltáros szakon Kumorovitz L. Bernát, Lederer Emma, Sinkovics István és Wellmann Imre tanítványaként folytatott egyetemi tanulmányokat. A Magyar Országos Levéltárban eltöltött gyakornoki év után 1953–1956 közt a Baranya megyei Levéltár munkatársa, 1956–1959 közt a Fejér megyei Levéltár igazgatója, 1959–1966 közt Bécsben, a Staatsarchivban magyar levéltári delegátus. Ezt követően csaknem másfél évtizedig a Magyar Országos Levéltár családtörténeti osztályának a vezetőjeként dolgozott, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelem Segédtudományai Tanszékének a vezetőjeként mint egyetemi tanár 17 éven át a leendő történelem-tanárok és levéltárosok százait oktatta. Mindemellett tartott órákat az Állam- és Jogtudományi Kar hallgatói számára is.

Kállay István negyven éven át folytatott tudományos munkássága során számos témával foglalkozott, legszívesebben azonban a XVIII–XIX. századi magyar városi és uradalmi kormányzat (igazgatás) kérdéseit művelte. Ez utóbbi témakör hozta közel a történeti segédtudományokhoz, mindenekelőtt a birtokok öröklésének a vizsgálata szempontjából nélkülözhetetlenül fontos genealógiához.

Publikációinak szakmai elismerése nem maradt el: 1958-ban „Árpád-kori törvényeink és a Ruszkaja

Pravda” c. tanulmányával egyetemi doktor. Megvédte „Szabad királyi városaink gazdálkodása Mária Terézia korában” c. kandidátusi értekezését, 1977-ben „A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848” c. disszertációjával a történelemtudomány doktora (akadémiai doktor) tudományos fokozatot nyerte el.

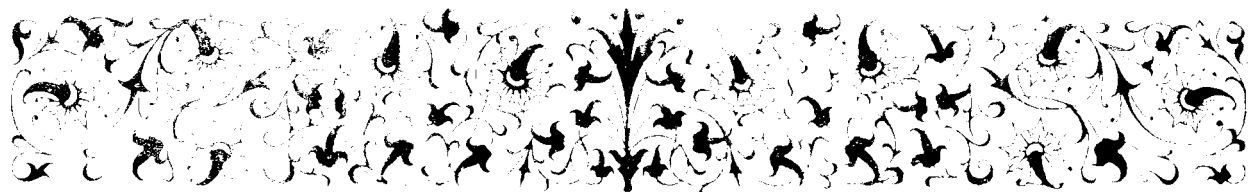
Élénk részt vállalt a tudományos és a politikai közéletben. Hosszú ideig szerkesztőbizottsági tagja, majd egy évtizeden át felelős szerkesztője volt a Levéltári Szemlének, részt vett a Levéltári Közlemények szerkesztőbizottságában, sőt Magyar Herold címmel, új, a történeti segédtudományok művelésére szánt kiadványsorozat megalapítására is kísérletet tett; ennek azonban csak egy száma látott napvilágot, az újra megjelenő Turul vette át a funkcióját.

Az elmúlt rendszer vezető köreihez fűződő jó kapcsolataira támaszkova Kállay István közreműködött abban, hogy (eredeti megalapításának a centenáriumán) ismét „feltámadjon” a Rákosi-rendszer által működésének megszüntetésére kényszerített Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, és a későbbiekben újra megjelenhessen az ugyancsak önkényuralmi parancsra szünetelő folyóiratunk, a Turul.

Ő volt az első, aki – e sorok írójának a társaságában – beadvánnyal fordult (az akkor még kollektív államfői testülethez) a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához indítványozva a történelmi magyar államcímerekhez való visszatérést.

Vitakész tudósi és politikai személyiség volt, aki céljaiért küzdve egyaránt szerzett lelkes barátokat és engesztelhetetlen ellenfeleket. Most már újraalapító elnökünk nélkül kell folytatnunk munkánkat, a történelem segédtudományainak a művelését társulatunk célkitűzéseinek a szellemében.

Bertényi Iván



KÖNYVISMERTETÉS

*WILDNER DÉNES: A történelmi Magyarország egykori területeinek helynévtára.
A vármegyék névanyaga a 20. században. 31 térképpel. Névmutató.*

Sajtó alá rendezte és a névmutatót összeállította GÖLLNER, RALF THOMAS.

Studia Hungarica 44. és 45. kötet. Ungarisches Institut kiadása, München. 1996. 1998. I. k. / 646. oldal, II. k. / 539. oldal. ISSN

A magyar és német nyelvű mű adatainak kiindulópontja az 1900. év. Felöleli a Trianonban elcsatolt 9053 és Párizsban Csehszlovákiához került 3 községnek az adatait, továbbá az 1918 óta belőlük kivált és önállósult 1883 helységet. A szócikkekben kimutatott név- és közigazgatási változások száma mintegy 36 400, így a helynévtár kb. 47 300 eredeti helységne-

vet és időközi adatváltozást tartalmaz. A II. kötetben az Osztrák–Magyar Monarchia múlt századi történelmi német helynevei is megtalálhatók, ami kiválóan használható mind a magyar mind a külföldi kutatók számára.

Nagybákay Antal Zelmos

ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája, 1301–1457.

I–II. Az MTA Történettudományi Intézete kiadása, Bp., 1996. Historia könyvtár, kronológiák, adattárak 5. k. XXXIII. + 565 ill. 266 oldal. ISSN

Igen nagy és gondos munka nyomán született, rendkívüli értékű könyvet tarthat kezében a genealogus – és még sorolhatnánk a részterületeket, de mondjuk ki – a történész, aki érdeklődik vegyesházi királyaink idejének története iránt, kiemelkedő, alig értékelhető túl a segítség, amit ez a könyv történetünk kutatójának adhat. Mielőtt reátérnénk a mű ismertetésére, célszerű értékelésünket néhány gondlattal, illetve néhány rokon műre való utalással alátámasztanunk. „Az archontológia nem hálás történetírói műfaj... Éppen ezért nem sokan... vállalkoznak erre a fáradságos, kevés dicsőséggel kecsegtető munkára” írta Kállay István a Fallenbüchl Zoltán újkori archontológiájához írt előszavában. E szavak igazsága vitathatatlan, még akkor is, ha tudjuk, hogy Engel Pál művét a Confédération Internationale de Généa-

logie et d'Héraldique Prix Brant IV. de Koskull Díjjal tüntette ki.

A mű nevének megfelelően a hatalom birtokosait, „archontes” sorolja fel. A felső határ egyértelmű: királyainkat főlöszleges lenne számba vennünk, a bárók viszont; nádor, országbíró, vajdák, bánok stb. már természetesen szerepelnek. Követik őket a főpapok, majd a kancellárok. A következő, igen terjedelmes csoportot az ispánok képezik. Itt elsősorban a megyék ispánjai szerepelnek, alispánt már jóval kevesebbet találunk, az ő nevüket – nyilván kisebb szerepük folytán – kevésbé őrizték meg az okmányok. A megyés ispánok mellett itt találjuk a székely ispánokat, a kunok bíráit a csepeli ispánokat (lényegében a királynéi uradalom offiálisait) is. Ez a terjedelmes felsorolás 87 közigazgatási egységre terjed ki. A vár-

nagyok és várbirtokosok jegyzéke 703 királyi, illetve magánkézben lévő várra terjed ki. Itt a szerző az összes rendelkezésére álló adatot közli (eltérően az előző fejezetektől), mégis nyilvánvaló, hogy adatai igen hézagosak. Ágasvár hajdani várának (1465-ben már rom) pl. egyetlen várnagyát sem ismerjük, vélhetőleg ezen a további kutatás sem fog változtatni. Az aula tagjai, illetve a főrendek és országgyűlési követek címet viseli a két utolsó fejezet, amelyekben igen különböző társadalmi állású személyek kaptak helyet. Szerepelnek itt udvari lovagok (miles), apródok, relátorok (akik az oklevelek relációs jegyzékében szerepelnek) stb. Ez az a kör, ahol a teljesség igényével végképp nem léphetünk fel.

A szerző maga is tisztában van a munka hézagosságával, hiányaival „bizonyára nem teljes, de legalább viszonylag megbízható alapot nyújtson” írja az előszóban. Vajon vannak hibák a műben? Bizonyára. Vajon mennyi? Ezt felmérni éppúgy reménytelen vállalkozás, mint a hibátlanság ábrándjának kergetése. Mégis, a következőkben megkíséreljük – egy igen csak rövid minta, az óbudai várnagyok alapján – a hibákat vagy talán inkább a pontatlanságokat, a más-ként is értelmezhető, a kiegészítendő, pontosítandó, illetve pontosítható tételeket áttekinteni.

Engel 15 óbudai várnagyot és három alvárnagyot ismer. Ez – vélhetőleg – a teljes lista kisebbségét teszi csak ki, további adatok felfedezésére, az ismert okok miatt azonban aligha van remény. Rupp Jakab 1868-ban még csak 11 adatot közölt, de ezeknek a nagyobbik fele is hibásnak bizonyult.

Később a helyzet ugyan javult, de még Bártfai Szabó 1938-as jegyzéke is tartalmaz hibákat, így a jelen mű vitán felül a legrészletesebb és legszabatosabb közlésnek tekintendő. 1421-ben bukkan fel Armirar Fülöp, aki Borbála királyné várnagya volt. E család nem szerepel a szakirodalomban. Nevét Kumorovitz is említi archontológiájában, ilyen formában: Philipus dictus Armicar castellanus castri Veteribudensis. Az Engel által használt Armirar alakot tartjuk helyesebbnek, de ez csak vélekedés. Célszerű lett volna a másik alakra is utalni, és főleg hasznos lett volna megemlíteni, hogy ez dictus név. Ennek a nyomán ugyanis feltételezhető, hogy a nevezett személy nem örökölte a nevet tovább. Lehetséges természetesen

az is, hogy a név tovább élt, de magyar alakban: Fegyverhordozó, Fegyveres, vagy valami hasonló is válhatott belőle. (Az utóbbi névre bőven van adatunk.) A következő a sorban az 1429-ben szereplő Makrai Benedek és Gyepüi János, akik egyidőben töltötték be tisztüket. Valószínű, hogy ők valóban párhuzamosan töltötték be hivatalukat, ilyesmire a Corpus Jurisban is találunk utalást, mégis – mivel e tény kevésbé ismert – talán célszerű lett volna utalni rá. (Annál is inkább, mivel másutt alig találkozunk két várnagy párhuzamos szereplésével.) Ami a nevük írásmódját illeti, mindkettőjüknél mást javasolunk. Benedek minden bizonnyal a Szatmár vármegye szabolcsi peremén fekvő Makra faluból származik (több tucat oklevél említi a XIV–XV. században élt, ide való nemeseket, de Makra, de Macra alakban), a Makray név viszont 1425-ben bukkan fel először Erdélyben, majd rövidesen társul hozzá a felpestesi és vízszentgyörgyi előnév. A zavar elkerülése érdekében így célszerű a megkülönböztetés. Gyepüi János neve igen sokféle alakban szerepel: Seppy (téves olvasat), Gepy, Gyepy, tuójuk viszont, hogy a család az egykori Körös vármegye Gyepő nevű településéről való, így a Gyepői névalak tűnik helyesebbnek. (Egyébként Engel sem következetes az írásmódban az egyik helyen a Gyepi alakot használja.) Siebenlinden (Siebenlinder) János 1436–1437-ben volt óbudai várnagy. Neve tökéletesen szabatosan szerepel, ezt kell a helyes német névalaknak tartanunk. Elvértve Subenlinder, Sybinlinder és más alakok is előfordulnak, amin – ismerve az akkoriban erősen ingadozó helyesírást – nem csodálkozunk. Úgy véljük viszont, hogy a család a Héthársi nevet használta. János korábban ugyanis német környezetben élt, budai bíró (judex Novimontis Pestiensis) volt, egyik leánya is német férfihoz ment feleségül, így érthető a számos oklevélben fellelhető német névalak. Sok oklevélben viszont latinosan, Septemtiliis alakban találhatjuk a nevet. Héthársi néven szerepel pl. a Zsigmondkori Oklevéltár III. kötetének mutatójában is.

Záró gondolatként csak megismételhetjük: e mű igen nagy segítség a korszak kutatóinak. Nagyon jó lenne, ha a következő évszázadról is lenne hasonló kézikönyv.

Makra Zsigmond

ENGEL PÁL: *A temesvári és moldvai szandzsák törökkori települései. (1554–1579) A Dél-alföldi évszázadok sorozat 8. k., Szeged, 1996. 188 oldal, 1 színes térképmelléklettel*

Hazánkról az idők folyamán igen sok helységnév-tár jelent meg. Aki e kérdésben valamennyire is járatos, ismeri Fényes Elek múlt századi Geographiai szótárát, de eszébe juthat a földrajzi nevek etimológiai szótára, vagy éppen Lipszky térképének szabatos helységnévtárral ellátott új keletű kiadása. Mi hát az új Engel Pál művében? Teheti fel a kérdést. Mielőtt felelnék e kérdésre, át kell tekintenünk hazánknak, különösen pedig a déli végeknek sanyarú történetét.

Jól tudjuk, hogy a 150 éves török uralom rendkívüli pusztulással járt, e pusztulás mind a középkor okmányanyagát, mind a középkorban virágzott településeket oly hihetetlen mértékben tönkre tette, hogy a harmadik honalapításként is emlegetett újratelepítéskor a legtöbb hajdanvolt településnek a neve, helye is feledésbe merült. E példátlan felejtésre jellemző, hogy a megyék újjáélesztésekor Torontált Békessel kívánták volna egyesíteni, aminek fő akadálya az volt, hogy nem tudták: Torontál megyét merre is kell keresni?

Az a vidék, amelynek egy hányadát a középkorban Temesköz, majd pedig a török idők után Bánság (Bánát) névvel jelöltek még reménytelenebb helyzetben volt az újratelepítés kezdetén, mint az országnak többi, ugyancsak törökdúlás sújtotta része. Vidékünket ugyanis a török 1375-ben háborgatta először, 1390-től pedig a betörések rendszeressé váltak. Itt tehát a közismert 150 éves török időszak előtt még egy 150 évnyi török pusztítást kell illeszteniünk. A falvak pusztulása már az 1400-as évek elején megindult, majd Zsigmond halála (1437) után különösen felgyorsult. A magyar lakosság elpusztult, vagy elvándor-

olt, elhagyott falvaikat sok helyen szerbek foglalták el. A régi helynevek kiestek az emlékezetből, vagy torzított, a szerb nyelvhez igazított formában éltek tovább.

Ezek után talán fölösleges a kérdés, hogy mire való egy ilyen mű, a helyénvaló kérdés inkább az, hogy hogyan lehetséges egyáltalán – nem eleve reménytelen vállalkozás-e – megkísérelni a vidék középkori településhálózatának rekonstruálását?

A megoldást a török defterek adják, ezek a mind személynévi, mind helynévi gazdagságukat figyelembe véve, rendkívüli értékűnek mondható, és többnyire mind a mai napig kiaknázatlan források. A török uraiom kezdete, 1552 után már 1554-ben, majd pedig 1566–1569-ben, végül pedig 1579-ben készült ilyen összeírás. E deftereknek túlnyomó hányada ezideig ismeretlen volt.

A közölt, jó 1100 pusztá, falu és város neve igen becses adathalmazt képez, ami nagy nyeresége történelmi irodalmunknak. A munka értékét emeli a kiválóan sikerült térképmelléklet. Az adatok bősége különösen akkor válik nyilvánvalóvá, ha a művet összehasonlítjuk Csánki Dezső hasonló munkájával. Település és családkutatásunk még igen sokat nyerhet, ha akad kutató, aki nem ódzkodik a fáradságos és talán szerény elismerést hozó apró munkáktól, valamint akad kiadó, amely vállalja a mű megjelentetését és így a valóságos kincsesbányát jelentő defterek anyagából egyre több válik hozzáférhetővé.

Makra Zsigmond

LADÁNYI ERZSÉBET: *Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában. Márton Áron Kiadó. Bp., 1996. (Studia Theologica Budapestinensia. Vol. 15.) 194 oldal. ISBN 963 7947 566.*

A magyar jogtörténetírás, de a történetírás is meg lehetőségen mostohán bánt a városokkal. Kutatóinkat a nemesi Magyarország, az országgyűléseken és a nemesi vármegyéken történt események foglalkoztatták, az ország politikai történetében sokáig csak kisebb jelentőséggel bíró városok szinte fehér foltok maradtak. Míg pl. a flandriai Henri Pirenne-t már hazájának története is a várostörténet kutatására inspirálta, addig nálunk sajnos csak néhány jelentősebb munka szüle-

tett e tárgyban, az is még a két világháború között. Pl. Pleidell Ambrusé (A magyar várostörténet első fejezete – „Századok”, 1934.) Pleidell Ambrust műve megírásában többek között az is vezette, hogy visszautasítsa azt az álláspontot, ami szerint a magyar városi életünk teljes mértékben német eredetű. Ez az indíték a 30-as években teljes mértékben érthető volt, de ma már minden politikai mozgató rugó nélkül lehet megírni a magyar történelmet.

Ezért is nagyon örvendetes, hogy Ladányi Erzsébet az ELTE BTK és a PPKE ÁJK egyetemi docense – volt tanára Kumorovitz L. Bernát professzor ösztönzésétől is vezérelve – elkészítette a magyar városok első hazai jogtörténeti, illetve összehasonlító jogi elemzését. Innen következik, hogy – akárcsak Bónis György monográfiáinak tematikája – jogtudó értelmiségről – két részre osztható: A szerző először a bőséges nyugati szakirodalom alapján bemutatja a francia, az angol, az olasz és a német városállamok történeti modelljeit: Eredetüket, privilégiumaikat, joghatóságukat és a rájuk vonatkozó jogi és történeti terminológiát. Ezek közül különösen a francia városok története, ill. szakirodalmának ismertetése fontos, hiszen az eddig nálunk kevésbé volt ismert, pedig a francia város volt e jogintézmény szülőhelye. A Karoling kor nagybirtokrendszerre épülő területén rövid idő alatt a városok sokasága épült, olyan jogokat vívva ki maguknak, amelyek éles ellentétben álltak a hűbériség szellemével. Különösen az, hogy kialakíthatták autonóm közigazgatásukat. A német városok joga később nagy mértékben hatott a magyar városjogokra. (Magdeburg város joga)

Az összehasonlító jogtörténeti kutatás arra a feltetelezésre épül, hogy a városi szabadság a középkori Európa nyugati és középső régiójába azonos, de legalábbis nagyjából azonos volt. Ezért is voltak a középkori magyar városok a római jog és a kánonjog hazai megjelenésének egyik legjelentősebb területei. Mindamellett az egyes régiók városai már kialakulásuktól kezdve sok eltérő sajátossággal is rendelkeztek. A földrajzi, a politikai, a nemzetgazdasági körülmények esetleges római kori kontinuitás mind-mind meghatározóak voltak.

A szerző mindamellett tisztázza a város megjelölésére használt terminológiák értelmét, hiszen ez is sok vitára félreértésre adott okot, mind a külföldi, mind a hazai szakirodalomban. A civitas az oppidum, a villa, ha a város erődített jellege került előtérbe, akkor castrum stb. elnevezéseket még ugyanaz a szerző is sok esetben eltérő értelemmel említette.

Talán még nehezebb feladatra vállalkozott a szerző, amikor a városok fogalmának meghatározását elemezte. Először bemutatja a legjellegzetesebb megközelítési módokat: 1., statisztikai módszer, amelynek az a nagy hátránya, hogy a számarányok önmagukban nem elegendő kritériumok a városi léthez, sokkal meghatározóbb tényező a lakosság városias jellege. A legtöbb városnál nehéz meghatározni azt is, hogy a városnak a falakon belüli, ill. a falakon kí-

vüli lakosságát vegyük figyelembe. 2., Történelmi szempontú vizsgálati módszer hívei szerint a település múltbeli szerepe adja meg a városi rangot. Ez sem mindig szerencsés támpont, hiszen a gazdasági, társadalmi változások során egyes városok elveszítik jelentőségüket, lakosságuk lecsökkenhet. 3., A jogászi szemlélet szerint a városi jogállás a legfontosabb szempont. Az esetek többségében azonban a városi státusz engedélyezésének, ill. e jog megszűnésének időpontja nem ismeretes. Vannak szerves fejlődés révén hosszú idő alatt kialakult városok, melyek nem rendelkeznek privilégiumlevéllel, ezzel szemben sok esetben falusias jellegű településeknek is városi rangot adományoztak. 4., A történészek egy része a középkori terminológiák vizsgálatából indult ki, amely szerint az a település számít városnak, amelyik annak nevezi önmagát. A korban azonban sokszor eltérő értelemben használták ugyanazokat a kifejezéseket, amelyeknek helyes értelmezése napjaink kutatóinak is sok gondot okoz. 5., Talán a legbiztosabbnak a gazdasági szemléletű elemzés tűnhet, amely sok fontos információt ad arról, hogy mely településeket tekinthetünk városoknak, de önmagában ez a megközelítés sem ad elegendő támpontot a városi státus bizonyításához. A szerző a fenti fogalmak tisztázásán túl a városokról szóló alapvető monográfiájában több kutatási eredményéről is számot ad. Felhívja a figyelmünket arra, hogy egy település nemcsak városprivilegium alapján válhat várossá, mert léteznek kiváltságlevellel nem rendelkező városok is. Ilyen például Esztergom és Székesfehérvár, amelyek királyi székely mivoltuknak köszönhetően kiemelt jelentőségüket. Hasonlóan történt ez több nyugati nagyvárosban is, hiszen Párizs sem rendelkezett kiváltságlevellel, mégis főváros lehetett. London csak egy egész kezdetleges oklevéllel rendelkezett még I. Henrik király idejéből, mégis legalább 150 település kapta meg *libertas*-át. Megállapíthatjuk tehát, hogy nem feltétlenül szükséges kiváltságlevellel a városi cím megszerzéséhez, hiszen még Sopron is a kiváltságlevelének megszerzése előtt birtokolta már e címet. Ugyancsak új kutatási eredménye a szerzőnek az a felismerés is, hogy Sopron városa ezeket a privilégiumait katonai kommunaként szerezte meg. Nagyon érdekes a könyv azon módszere is, amikor a nyugat-európai városmodellek, városkormányzati formák figyelembevételével elemzi a magyar városokat. Ennek alapján megkülönbözteti az ún. kommunavárosok típusát, amelyek választott vezetőik révén kormányozzák önmagukat, melyeknek legtipikusabb formái Észak-Franciaország-

ban alakultak ki, vezetőjük a polgármester (maire) és az ún. podeszta városok csoportját, ahol a podesta ki-nevezés útján nyeri el tisztségét. Magyarországon ilyen podeszta város volt Buda és Zágráb.

A szerző Körmend, Radna és Nagyszombat példájával mutatja be, hogy milyen módon alakultak ki egyes városaink, és miként alkalmazták a római és a kánonjogi elveket, amelyre hivatkozva szerezték meg a jogi személyiségüket, ill. immunitásukat. A jogi személyiség meghatározása a Digesta (3,4) alapján történt, amely szerint a város az állam mintájára (ad exemplum reipublicae) működő testület. A városok universitasa kollektív tulajdonnal, közös pénztárral, a városi jogokat igazoló oklevelekkel, privilégiumokkal rendelkezett. A városi polgárok szabadon rendelkeztek ingókkal és ingatlanokkal, és emellett szabad végrendelkezési joguk is volt. A városi polgárok tehát megszabadultak mindenfajta személyi függéstől, („Stadtluft macht frei”). A városoknak saját igazságszolgáltatása, joghatósága volt, autonóm módon intézhették közigazgatásukat, választhatták meg vezetőiket, alakíthatták ki az igazgatást végző egyéni és

kollektív szerveket. Mindezeknek a jogoknak a külső megjelenési formája, igazoló bizonyossága volt a pecsét, amely egyidejűleg lehetővé tette a közhitelű oklevelek kibocsátását is. A pecsét elvétele a jogi személyiség elvesztését is jelentette. Hasonló szimbólumként szolgált a városban a harang, amely az erős csoporttudattal rendelkező lakosság mozgósítására, szervezésére szolgált. A telkek után járó hospesadó helyett egy összegben kirótt, és saját hatáskörben kivetett adót fizetett a királynak. Mindezek együttesen a városi lakosság szolidaritását, közös érdekének, együttműködésének fontosságát eredményezte: „A városi közösség több, és más, mint azoknak a lakosoknak számtani összege, akik alkotják, miután a kollektívát megalapították, az egyedektől függetlenül, új létező áll fent.”

Ez a könyv nélkülözhetetlen olvasmány a történészek, jogtörténészek számára, de egyben számot tarthat olvasmányos stílusa és közérthetősége révén a nagyközönség érdeklődésére is.

Horváth Attila

FÁRI IRÉN–NAGY ÁDÁM: Szeged címere.

Scriptum Kiadó Rt. – Móra Ferenc Múzeum kiadása, Szeged, 1998. 64 oldal, 67 képpel, ISBN 963 8335 51 3

A szegedi Móra Ferenc Múzeum munkatársai által írt könyvecske az egyik legnagyobb magyar város, Szeged címerének történetét dolgozta fel népszerűsítő formában.

A város a XV. század második felétől (1469) használt pecsétjein – nagy- és kis pecsét – címert, amely sast ábrázolt. A kis pecsétnek eredeti pecsétnyomója is megmaradt.

1719-ben III. Károly király – a polgárok kérésére – megújította és kibővítette a címert. A kérelmező szegediek egy fiktív, állítólag a Tiszából kihalászott pecsétnyomót is felvonultattak, antedatált (1200 !), szabad királyi városi jogállást feltüntető körirattal. A hamisított pecsétnyomó sisakdíszeként szereplő és a megújított címerbe is átkerülő báránnyal pedig – heraldikai nyelven – a Dorozsmai-pusztákra való jogigényüket kívánták kifejezésre juttatni, amely terület a város sérelmére, ekkoriban került a Német Lovagrend birtokába.

A későbbi időszakban már nagyszámú, a legkülönbözőbb féle tárgy viselte a város címerét (városi testületek és hatóságok pecsétjei, nyomtatványok,

papírneműk, polgárőrök felszerelési tárgyai, zászlók, jelvények stb.).

Megismerhetjük a címer 1960–70-es évekbeli szocialista megújítását, s a város kitüntetéseit, díjait is, amelyeken – többek között – szintén ott díszlik a címer.

Külön fejezet foglalkozik a szegedi épületeket díszítő, nem csekély számú címerrel.

A kötetet irodalomjegyzék, jegyzetek, valamint angol és német nyelvű összefoglalás és képjegyzék egészíti ki.

Kár, hogy a fényképek egy része rendkívül kis méretben készült. Az igen jó minőségű, sokszor színes felvételek – Dömötör Mihály munkái – megérdemelték volna a nagyítást. Annál is inkább, mert a könyv megjelenése – jó kivitelezését, s a borító belsőoldalán feltüntetett szponzorokat tekintve – valószínűleg nem járt anyagi nehézségekkel. Nem tartom sikerültnek a kötet borítóját sem. A rajta látható polgármesteri díszlánc (?) – magyarázó felirata lemaradt – túlságosan felcsúszott, nem tölti ki a rendelkezésre álló felületet.

A 24. kép nem löportartót, hanem egy polgárőrségi tiszti cartouche-t (tölténytáska formájú, de töltény tartására valójában soha nem használt, ún. tiszti szolgálati jelvényt) ábrázol. Ez a cartouche és a 23. képen látható tarsoly, valószínűleg összetartozó darabok. Erre utal a két tárgyon látható városi címer azonos megjelenítése. Az 1830–40-es években használhatták ezeket a szegedi polgárőrség tisztjei.

A 22. képen „polgárőr csákó” felirattal szereplő főveg viszont, formáját tekintve nem lehet korábbi az 1860/70-es éveknél. Polgárőrség – tudtommal – ekkor már nem létezett. Ezt a csákót inkább egy szegedi városi huszár vagy hajdú viselhette a dualizmus ko-

rában. Eltérő típusú címere is mutatja, hogy nem tartozik a másik két viseleti darabhoz. Fgyébként a csákón lévővel azonos típusú a 36. kép mezőöri sapka-jelvénye is. Nyilván ez is a XIX. század második feléből való.

Mindent összevetve e hasznos írás ajánlható mindenkinek, akit érdekel ez a téma. A kötet legnagyobb erényének érzem, hogy a címer különféle variációit olyan eredeti tárgyak segítségével mutatja be, amelyek a Móra Ferenc Múzeum gyűjteményeit gazdagítják.

Rainer Pál

DOBOS JÁNOS: Zenta pecsétje és címere (1506–1920).*

Forum Könyvkiadó Újvidék – Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre Zenta kiadása 1997. (Zentai Monográfiái Füzetek Nr. 42.) 47 oldal, illusztrált kiadás.

ISBN 86-323-0477-1., ISBN 86-7082-011-0. szerb- és német nyelvű összefoglalóval.

Érdekes kommunális heraldikai, szfragisztikai kis-monográfiával gyarapodott a magyar történelmi segédtudományi szakirodalom.

A jeles szerző jugoszláviai, magyar levéltáros igen jól sikerült összegezése a zentai csata 300. évfordulóján (1997-ben) látott napvilágot.

A fellelhető helytörténeti és történelmi segédtudományi irodalom szintéziséen túl részletes feldolgozást kaptak a tárgyra vonatkozó levéltári források, a *Zentai Történelmi Levéltár* és a *Magyar Országos Levéltár* gyűjteményeiből.

II. Ulászló magyar király 1506-ban kiadott kiváltáságlevelével városi szabadalmakkal (civitas) így pecsét-használat jogával ruházta fel Zentát. A körpecsétben Szent Péter kereszt alakban elhelyezett kulcsai, fogantyúikban egy-egy kecsge, azok felett egy virágzó kalász látható. E pecsét vélhetően nem került tényleges használatba. A városi jogállást az 1514. évi országgyűlés nem cikkelyezte be. 1526-ban a török feldúlta a települést, amely ezt követően faluvá süllyedt, jelképe elfelejtődött.

A török idők elmúltával Zenta újból benépesült. Kezdetben határőrvidéki sánc és falu (1701–1755),

majd mezőváros (oppidium) jogállást, s egyben pecsét-használati jogot kapott.

A korabeli pecséten (címeren) bal kezében kardot tartó, jobbával ekevasra támaszkodó katona (granicsár?) alakja látható (más korabeli koronakerületi jelképekhez hasonlóan). Az egész címer felett egy (illetve) kétfejű sassal (1751–1751) stb.

1861–1899 között Zenta város pecsétjében két magyar katona (mint pajzstartó) a koronás magyar kis címert tartja. Ezek az alakok a szerző megjegyzésével – „népfelkelő” ellentétben inkább az 1859-es Magyar Önkéntes testület egyenruháját, illetve más 1859–1860 körüli magyar jellegű egyenruhákat idéznek.

A szerző részletesebben foglalkozik a századfordulón lezajlott pecsétfelújítási és címeresítési kérdéskörrel. Ennek során Zenta város megkapta az 1506-os címermotívumokat, s azokat pecsétteken és címereken egyaránt alkalmazta (hivatalos formában 1920-ig).

Pandula Attila

* Szerkesztőségi megjegyzés: 1998 novemberében Dudás Gyula tragikus hirtelenséggel elhunyt.

PRISTER, BORIS: Odlikovanja Nezavisne Države Hrvatske iz zbirke dr. Veljka Malinara. Hrvatski Povijesni Muzej kiadása Zagreb 1997. (Hrvatski Povijesni Muzej – Katalog muzejskih zbirki XXVIII.) 94 oldal, gazdag illusztrációs anyag. ISBN 953-6046-10-5. Angol összefoglalóval.

A második világháború idején (1941–1945) létezett önálló horvát (ustasa) állam rendjelei-, kitüntetései a régi Jugoszlávia felbomlásáig alig voltak részletesebben ismertek a falerisztikai szakirodalomban. A tárgyban korábban mejelent (angol nyelvű) publikációk pedig (tekintettel az elérhető források hiányára) számos tévedést, pontatlanságot tartalmaztak. Éppen ezért örömmel üdvözölhetjük horvát falerisztikus kollégánk e tárgyban publikált részletesebb kötetét.

Az elmúlt években a zágrábi Hrvatski Povisejni Muzej gyűjteményébe került dr. Veljka Malinar nagyszabású falerisztikai gyűjteménye. Ebben megtalálható az egykori horvát fasiszta állam valamennyi rendjelének, kitüntetésének, emlékérmének (azok összes fokozatának) teljes sorozata. A kötetben közölt, igen jó minőségű színes illusztrációk tanulsága szerint ezek a darabok láthatóan nem adományozott (ún. ki nem adott) példányok.

Az egykori horvát állam kvalitásos, differenciált kitüntetési rendszerrel rendelkezett. Ebben igen nagy szerepet kapott a horvát nemzeti tradíciók és egyes (korábbi osztrák–magyar) falerisztikai hagyományok középpontba állítása. A nemzetközi gyakorlatban megszokott formáktól részben elütő jelleg is jellemezte ennek az országnak az elismeréseit.

Zvonimir király koronája Rend (kardokkal, tölgyfalombbal is) (I–IV.), *Zvonimir király koronája Érem* (1941–1945) (I–III.)

Vas Hármalevél Rend (tölgyfalombbal is) (I–III.) (1941–1945).

Vitézségi Érem (I–IV.) (1941–1945).

Érdemrend (I–IV.) (keresztény és muzulmán változatban is) (1942–1945).

Emlékjelvény a független Horvát Állam megalapítására (I–II.) (1942).

Sebesülési Érem (I–II.) (1943–1945).

1918. december 5. Emlékjelvény (1943).

Háborús Emlék Embléma (1943–1945) (I–II.)

Ustasa Emlékjelvény (1944).

Alkották az önálló Horvát Állam elismerési rendszerét.

A kötetben a korabeli viszonyok felvázolásán túl megtalálható valamennyi elismerés leírása. A szerző megadja pl. az egyes darabok méretét is. Olyan kérdéseket is érint a munka mint pl. a miniatűr példányok, viselésük a legjellegzetesebb tokok.

Az egyes kitüntetéseknel a szerző közli (többnyire éves bontásban) a legfontosabb adományozási adatokat. Megítélésem szerint célszerű lett volna külön feltüntetni egyes elismerések női kitüntetettjeit, illetve minden esetben (az esetleges) külföldi kitüntetetteket az összes elismerten belül. Nyilvánvalóan ez utóbbi vonatkozásban elsősorban német, olasz, de pl. magyar személyiségek is szerepeltek a horvát kitüntetések tulajdonosai között.

A szerző közöl egy összegzést a kitüntetések tervezőiről, azok létrehozásában közreműködő szakemberekről is. (65 p.)

Külön közli az ustasa állam kitüntetéseiire vonatkozó korabeli jogszabályok szövegét is (77–94. pp.)

A kötetben szerepel néhány (jellemző) adományozási okmány képe is. Bár láthatóan ennek a rész kérdésnek kifejtésére a szerző nem vállalkozott.

A publikációban néhány kvalitásos korabeli fénykép is szerepel, elsősorban elismerések átadásáról.

A horvát nyelvű kötetet, hosszabb angol nyelvű összefoglaló (68–73 pp.) teszi a külföldi szakemberek számára használhatóvá.

Pandula Attila

STIMMER, GERNOT: Eliten in Österreich. 1848–1970.

I–II. Böhlau Verlag kiadása Wien–Köln–Graz 1997.

(Studien zu Politik und Verwaltung Band 57/I. (II.) I. k. (12+592 oldal), II. k. (12+548 oldal)

ISBN 3-205-98587-7.

A részletes feldolgozás három korszak vonatkozásában készült. 1. Az Osztrák–Magyar Monarchia

(55–465. pp.), 2. Az Első Köztársaság (469–952. pp.), 3. a Második Köztársaság (955–1047. pp.).

Ezt a tematikát egy bevezető fejezet („elittheória, elitkutatás”) (15–52. pp.) és egy záró rész („az elitkutatás perspektívái”) (1051–1091. pp.) egészíti ki.

A szerző a tárgykörre vonatkozó igen gazdag bibliográfiát közöl (1093–1120. pp.). A felsorolt címek (egy angol nyelvű munka kivételével kizárólag német nyelvű szakirodalmat jelentenek. A hivatkozott anyag jelentős része korabeli kiadványokat, újságokat, folyóiratokat stb. takar. Lexikonok, kézikönyvek is megtalálhatók a listában. A hivatkozások másik nagy csoportja pedig (a legkülönbözőbb időszakokban írt) feldolgozásokat jelenti. Levéltári anyagot alig használt fel.

A kötetek feldolgozási rendszere, annak mélysége a különböző korszakok vonatkozásában azonos jellegű. A magyar olvasót (érthetően) azonban a közös múlt, az Osztrák–Magyar Monarchia időszaka érdekelheti legjobban. Természetesen sok direkt magyar vonatkozású adat is megtalálható a műben. Így a közölt nagyszámú részletes összehasonlító táblázat mindig tartalmazza a magyarokra vonatkozó adatokat.

Az egy külön kérdés továbbá, hogy a tárgyalt időszakban kit lehet (egyértelműen) egy-egy nemzethez (így a magyarsághoz) tartozónak tekinteni.

Az is kérdéses, hogy ki mit tekint elitnek. A kötet szerzője (különbé, a német nyelvterületen ismeretes elemzések alapján) nem csupán az állam (gazdaság), stb. ún. döntési csúcspozícióban (kulcspozícióban) szereplő szűkebben vett (tényleges) elit vonatkozásában folytatta kutatásait, hanem egy ennél jóval szélesebb kört tekintett kutatása tárgyának. Így foglalkozott (szűkebb és tágabb értelemben is) pl. a politikai-, a katonatiszti, az értelmiségi (egyetemista), (egyes) nemzeti nemzetiségi, érdekképviselői (szakszervezeti), a diplomáciai, közigazgatási, jogászai stb. elittel. De ezzel szemben nem tekintette témájának az egyes egyházak elitjét, s az ezzel kapcsolatos kérdéseket.

A szerző részletesen bemutatja a korszak „elitképző intézményeit” így a különböző hírneves középiskolákat, illetve részletesen az egyetemeket, katonai akadémiákat, más felsőoktatási intézményeket. Ezek fontosságát, hatásait kiemelten elemzi. A hagyományos katonai és polgári képzési intézményeken túl

mint „ellenelit”, „ellenelit lehetőségekről” beszél az egyetemi diák mozgalmakról, korporációkról stb.

Vizsgálja az adott korszakon belül az egyes elitcsoportok vonatkozásában ható ideológiai irányzatokat (így vallási és nemzeti felfogásokat. Pl. katolikus korporációk, cionista szervezetek, különböző nemzetiségek által létrehozott) egyetemista-értelmiségi olvasóegyletek létrejöttét, szerepét. Az ezek működését lényegesen befolyásoló nacionalista, antiszemita, de pl. antialkoholista stb. ideológiákat is érinti.

Igen fontos az egyes elitcsoportok nemzetiségi, illetve vallási összetételének vizsgálata, illetve ezeknek a faktoroknak a későbbi karrier vonatkozásában megnyilvánuló hatása. Egyes csoportok e tekintetben előtérbe, míg mások pedig háttérbe kerültek az Osztrák–Magyar Monarchia történetének utolsó szakaszában.

A szerző egyes főbb elitcsoportok részletes elemzését is elvégzi. Így pl. szól a közigazgatási elittről. (A cs. és kir. minisztériumok, a koronatarományok autonóm országos közigazgatási elitje) a bírósági elittről. Így különböző felsőbbbíróságok bíráiról. Tárgyalja a különféle jellemző (s potenciális elitként felmerülő) politikai pártok személyi háttérét (pl. katolikus pártok, német nemzeti pártok), egyes szláv (cseh- és lengyel) mozgalmakat.

Fontos témakör, a diplomáciai testületre vonatkozó kérdések csoportja. Ezt kiemelten tárgyalja a szerző.

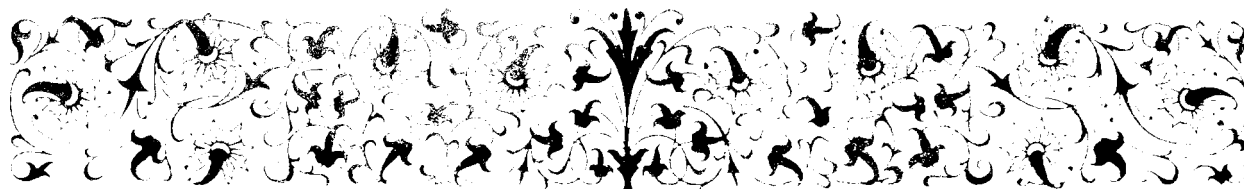
Szó van a különféle érdekképviselőkről (így a szakszervezetek, parasztegyesületek, munkaadói érdekképviselőkről), a századfordulótól egyre nagyobb befolyásra szertevő elitjéről is. A munkában olvashatunk még pl. olyan csoportokról is, mint a középiskolai tanárok, illetve az egyetemi oktatók.

Mindvégig tárgyalja a kötet az elitszelekció, elitértékelés, az elit határfoka stb. kérdéseket is. Fontos megközelítés az elit korabeli hagyományos (főnemesi-, nemesi), illetve újszerű forrásainak részletezése is.

A könyv használatát szakmutató (1122–1134. pp.) illetve névmutató (1135–1140) könnyíti meg.

38 (jellemző) fényképfelvétel is található a műben. Elsősorban korabeli személyiségekről, illetve diák (szakmai) stb. csoportokról.

Pandula Attila



HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 1998. szeptember 9-én „1848–1849 a történelmi segédtudományi kutatások tükrében” címen tudományos konferenciát tartott a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum dísztermében. A nagyszerű tanácskozáson a következő előadások hangzottak el:

Bertényi Iván – „Az úgynevezett Kossuth-címer 1848–1849-ben.”

Bona Gábor – „Nemesség az 1848–1849-es magyar hadsereg tisztikarában.”

Kottra Györgyi – „Zászlószalagok 1848–1849-ben.”

Garami Erika – „Pénzügyek az Országgyűlésen 1848–1849-ben.”

Selmezi Kovács Attila – „A „Kossuth-címer” a magyar népművészetben.”

Nagybáky Antal Zelmos – „Egy debreceni „német kalmár” családjának emlékei az 1848–1849-es szabadságharcról.”

Rainer Pál – „Az aradi vértanúk genealógiája.”

Pandula Attila – „Zászlók és lobogók 1848–1849-ben.”

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Forráskutató Munkacsoportjában *Bertényi Iván* „A heraldikus Nagy Iván” címen tartott előadást 1998. október 29-én.

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, új helyszínen, a Zászlómúzeumban, 1998. második félévében a következő előadásokat rendez:

(október 16.)

Pandula Attila – „A vexillológia a történelem segédtudománya.”

Balogh László – „Hogyan jött létre a Zászlómúzeum és gyűjteménye.”

(november 20.)

Vass Dénes – „A magyar nemesi építkezési kultúra a hazai kastélyépítészetben.” (II.)

(december 18.)

Kóta Péter – „A címerkérők folyamodványai a XII–XVIII. században.”

1998. november 5-én Várkonyi Ágnes professzor-asszony nyitotta meg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában a „Nagy Iván: tudós és gyűjtő” Emlékkiállítás halála 100. évfordulójára c. tárlatot. A történelmi segédtudományok jeles művelőjére vonatkozó bemutató 1999. március 1-ig látogatható.



TURUL (LXXI.) No 3–4.

1998.

ZUSAMMENFASSUNG.

Die Abhandlung von *Szabolcs Vajay* unterwirft die mittelalterliche Geschichte der Familie Zay de Csömör, die den Genealogen nicht unbekannt ist, einer wohlbegründeten Rektifikation. Es ist notwendig, weil die geläufigen Handbücher über die Familie viele Fehlformationen beinhalten. Die Geschichte dieser Familie, die ursprünglich aus dem Ort Csömör im Komitat Pest stammte, nachher im südlichen Ungarn, dann im ungarischen Oberland begütert war und im 16. Jahrhundert in den Hochadel aufstieg, kann bis zum 13. Jahrhundert zurückverfolgt werden, doch die ausführlichen Abstammungstabellen sind erst vom Anfang des 16. Jahrhunderts an vorhanden. Um die Frühgeschichte der Familie zu erschließen, wurde eine ausführliche Prosopographie zusammengestellt, wobei auch die heimfallsrechtlichen Gutswechsel und die Veränderungen der inneren Merkmale der Familienwappen zur Feststellung der Heiratsverbindungen in Betracht gezogen wurden.

Attila Sunkó gibt einen Überblick über die den Militärpersonen verliehenen Wappenbriefe des Fürstentums Siebenbürgen der 16-17. Jahrhunderte, wobei der Wappenbrief des Trabanten-Unterleutnants Miklós Nagy de Kökök, der von der Fürstin Katharina von Brandenburg 1630 ausgestellt wurde, ausführlich beschrieben wird. Die Analyse der Wappendarstellungen und die Untersuchung der Begründungen der Wappenverleihungen liefern auch zum Aufbau des Militärwesens des siebenbürgischen Fürstenhofes neue Details.

János B. Szabó referiert über die Offiziersporträts des Husarenregiments Nádasdy (später als k. u. k. Husarenregiment Nr.9 bezeichnet) aus den Jahren 1763-64, die sich im ehemaligen Schloß Andrassy in Betlér (Betliar, Slowakei) befinden und als hochwertige

visuelle Quellen zur Geschichte der Entwicklung der Husarenuniformen gelten. Diese Bildergalerie, die im Auftrag des damaligen Regimentsbefehlshabers, Károly Andrassy angefertigt wurde, enthält 31 Porträts, aus denen drei dargestellten Personen bisher nicht namentlich identifiziert waren. Aus den drei unbekanntem Offiziersporträts wird eines mit dem Rittmeister Ignaz Geissler, der für seine Leistung in der Schlacht bei Kunersdorf 1759 das Maria-Theresien-Orden erhielt, in Verbindung gebracht.

Márton Szluha ergänzt die Genealogie der Familie Beleznay, die von Gábor Merényi-Metzger im "Turul" (Heft 1-2. Jg. 1998) behandelt wurde, mit familiengeschichtlichen Daten vor allem aus den 16-18. Jahrhunderten. Nach der türkischen Eroberung des südlichen Ungarn kam die dort begüterte Familie in das Komitat Sopron, wo sie dem Komitatsadel angehörte. Diese adelige Linie ist im 18. Jahrhundert erloschen, die gräfliche Linie ist aber weiterbestanden.

Gábor Somogyi beleuchtet das soziale Umfeld einer Armalisten-Familie in Nordost-Ungarn aufgrund eines Adelsnachweisverfahrens der Familie Herke aus den 1790-er Jahren. Der Grunduntertan János Herke wurde von seinem Gutsherrn, dem Grafen Pál Csáky Schule besuchen lassen, und als Gutsverwalter angestellt. Als Weingartenbesitzer wurde er von der verwitweten Gräfin Csáky 1686 aus der Untertänigkeit entlassen und ein Jahr später in den Adelsstand erhoben. Sein Sohn, Ferenc übersiedelte um 1730 nach Miskolc, nachdem er verschiedene Berufe ausgeübt hatte. Das Enkel des Adelsstandeswerbers, Mihály, der ein „Flaschenmachermeister“ war, konnte nach langwierigen Prozessen erst 1796 seinen Adelsstand beweisen und offiziell verkünden lassen. Auch der Adelsbrief

wurden ihm von seiner Verwandtschaft ausgefolgt, doch ohne den Hängesiegel, weil für den Anhängefaden unter den ärmlichen Verhältnissen eine praktische Verwendung, Stiefelreparatur und Pfeifenverzierung, gefunden wurde.

János Frivaldszky skizziert die Geschichte der Ortschaft Frivald (seit 1848 Rajeka Lesna, Slowakei) vom 13. bis zum 20. Jahrhundert, wobei die ethnischen Veränderungen, die sozialen Umschichtungen zwischen den Adligen und Untertanen und die genealogischen Verbindungen mit ausführlichen Daten belegt werden.

TURUL 1998. N° 3–4.

(71.)

RÉSUMÉ

L'étude du Prof. *Szabolcs de Vajay* présente l'histoire médiévale des *Zay de Csömör*, famille d'élite dont l'ancienne filiation a été entâchée d'erreurs dans la littérature dite classique. – Originaires du comitat de Pest, les *Zay* n'ont acquis qu'à la fin du XV e siècle leurs domaines en Hongrie méridionale pour les perdre sitôt lors des invasions ottomanes, passant alors en Hongrie nord-occidentale pour y résider jusqu'en 1941, à *Zayugróc*, au comitat de *Trencsén*. – Se servant de l'arsenal prosopographique – successions, onomastique, chronologie – les vraisemblances généalogique et héraldique primitives semblent être rétablies.

Attila Sunkó analyse les lettres-patentes réputées perdues de *Miklós Nagy de Kákony*, garde-de-corps de *Catherine de Brandenbourg*, princesse régnante de *Transsylvanie*. Rétabli grâce aux transcriptions et copies conformes, l'octroi original de 1630 donne une image saisissante de la stratification sociale et de l'organisation militaire transsylvaines, au début de *XVIIe* siècle. L'étude s'étend à la terminologie héraldique et aux attendus de l'octroi, traitant aussi de son témoignage vestimentaire et hoplologique.

Une galerie de 31 portraits représentant les officiers du régiment impérial et royal des hussars *Nádasdy* en 1763/64, est présentée et analysée par *János B. Szabó*. L'ensemble en est conservé au château de *Betlér* (*Betliar*, Slovaquie), résidence d'autrefois du colonel-proprétaire comte *Charles Andrássy*. Quelque 28 des 31 portraits ont été indentifiés. L'auteur présente un 29e cas: celui du capitaine *Ignace Geissler*, reconnu grâce à son ordre militaire de *Marie-Thérèse*,

acquis par ses prouesses aux campagnes contre la Prusse.

M. Márton Szluha complete savamment la généalogie des *Beleznay* (présentée par *M. Merényi-Metzger* au No. 1/2 1998 du *Turul*). Cette lignée comtale déjà éteinte au comitat de Pest, a été originaire de la Hongrie méridionale tombée sous l'occupation turque. Dispersés a tout vent, *M. Szluha* démontre qu'une de leurs branches non-titrées subsistait au comitat de *Sopron*.

Le destin d'une modeste famille d'armalistes est analysé par *M. Gábor Somogyi*. Les *Henke* établis au comitat de *Torna* et de *Borsod* ont été des serfs affranchis des comtes *Csáky*, à *Szádvár*. *János Henke*, émancipé en 1686, obtint l'octroi d'une noblesse sans fief, en 1687. Son fils *Ferenc*, fut consigné „noble urbain” à *Miskolc*, dès 1730. *Mihály*, son fils, fabricant de gourdes, a été confirmé dans sa qualité, en 1796. Il réussit aussi à récupérer les lettres-patentes de 1687, dans un état par ailleurs lamentable, le sceaux royal an étant arraché.

Finalement *M. János Frivaldszky* présente sa propre famille, apparemment d'ongie valaque, tout en étant passée au comitat de *Trencsén*, actuellement en Slovaquie. D'une extraction sociale modeste, ils donnaient néanmoins des notables locaux a *Frivald* (depuis 1948: *Rajecská Letia*) où ils se maintenaient jusqu'au *XX* siècle.

Des rubriques de nouvelles internationales et des appréciations bibliographiques complètent ce numéro 3/4 1998. du *Turul*.